

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
ECONOMIC RESEARCH INSTITUTE

Margarita Fileva

**EDUCATIONAL
AND CULTURAL PRACTICES
IN WESTERN
AND SOUTHERN EUROPE**

Sofia • 2014

Prof. Marin Drinov Academic Publishing House

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Маргарита Филева

**ОБРАЗОВАТЕЛНИ
И КУЛТУРНИ ПРАКТИКИ
В ЗАПАДНА
И ЮЖНА ЕВРОПА**

СОФИЯ • 2014

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“

В книгата е разработен и приложен своеобразен методологически подход за обогатяване на научнотеоретичните и приложните знания относно опита в сферите на образованието и културата във високоразвитите страни от Западна и Южна Европа. Същевременно са характеризирани възможностите за неговото приложение в България.

Осъществени са обзори, сравнителни характеристики и анализи на основни положения и състояния в посочените сфери в тези държави и у нас; разкрита е ролята на образованието за повишаване конкурентоспособността на икономиката и за формиране и развитие на културата.

Пояснени са общите и специфичните закономерности и тенденции в разглежданите държави в рамките на тяхната национална идентичност, при реализиране на образователните практики в тясно съответствие с европейските документи и решения, в т.ч. в България.

Систематизирани и разработени са различни теоретични подходи и визии, както и редица собствени виждания и тълкования на авторката относно най-актуалните проблеми в посочената област и в условията на тежката финансово-икономическа криза.

В синтезиран вид са дадени основните проблеми, оценки, насоки и мерки за подобряване на образованието в количествено и особено в качествено отношение, характеризирани са някои новости в разглежданите сфери.

Освен научното изследване са приведени интересни данни, факти и събития за образованието и културата в отделните страни и в България, което придава популярния му практико-приложен характер.

© Маргарита Димитрова Филева, автор, 2014

© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2014

© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2014

ISBN 978-954-322-724-2

СЪДЪРЖАНИЕ

ЗАЩО НАПИСАХ ТАЗИ КНИГА? / 9

ВМЕСТО УВОД / 11

Първа глава

ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ – ОСНОВНИ ИЗТОЧНИЦИ, ДОКУМЕНТИ, РЕШЕНИЯ, ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРАКТИКИ / 17

1. Образование и образователни практики – същностна характеристика / 17
2. Крагък исторически поглед върху взаимовръзките: европейска интеграция–образование–култура / 24
3. Основни съвременни европейски документи в областта на образованието и ролята им за издигане на европейската култура / 28

Втора глава

ЕВРОПЕЙСКИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРАКТИКИ НА СТРАНИ ОТ ЗАПАДНА И ЮЖНА ЕВРОПА – РОЛЯТА ИМ ЗА РАЗВИТИЕ НА КУЛТУРАТА / 45

I. ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРАКТИКИ ОТ ЗАПАДНА ЕВРОПА / 46

1. Развитие на образованието в Германия и немската култура / 46
2. Образованието във Франция и формиране на френската култура / 59
3. Образованието във Великобритания и англосаксонската култура / 65
4. Образованието в Холандия и холандската култура / 76

II. ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРАКТИКИ ОТ ЮЖНА ЕВРОПА / 85

1. Образованието в Гърция и гръцката култура / 85
2. Образованието в Турция (в европейската ѝ част) и турската култура / 91
3. Образованието в Испания и испанската култура / 96
4. Образованието в Италия и италианската култура / 99
5. Материалното и духовното културно наследство на Испания и Италия / 102

III. ПОСЛЕСЛОВ / 108

ОПИТЪТ ЗА БЪЛГАРИЯ И ПРИНОСЪТ Ѐ КЪМ ОБРАЗОВАТЕЛНОТО И КУЛТУРНОТО РАЗНООБРАЗИЕ НА ЕВРОПА / 119

1. Съобразяване на Р България с европейските изисквания в областта на образованието и културата / **123**

2. Възможности за приложение на опита на европейските образователни практики в областта на професионалното образование и квалификация / **146**

3. Приложение на опита в областта на бизнес партньорството, бизнес обучението и академичното предприемачество / **151**

4. Образователен опит от Южна Европа в сферата на професионалното обучение / **156**

5. Опит по приложение на европейските образователни програми и проекти в национален и регионален мащаб / **158**

6. Опит в областта на социално-икономическата, материалната и духовната култура и приносът на България към европейското културно наследство / **164**

7. Проблеми, оценки и обобщения за ролята на българското образование във формиране на културата / **201**

8. Послеслов / **206**

ЗАКЛЮЧЕНИЕ / 210

ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / 214

РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК / 219

ЗАЩО НАПИСАХ ТАЗИ КНИГА?

Предложената монография е породена от необходимостта от разработването на глобални, общоевропейски проблеми на образованието и културата в днешните условия, които същевременно да имат своето отражение и върху образователната и културната сфера в нашата страна. Изхождайки от тези съображения, съпадащи с научните интереси на авторката към тези проблеми, беше разработен и настоящият научноизследователски и същевременно публицистичен труд. Той е продължение на предходните ѝ изследвания по проблемите на образованието и културата на Германия (публикувано през 2007 г. като монография), националните и регионалните аспекти на образованието в духа на европейските изисквания и възможностите за приложение в България (публикувано като монография в две части през 2008 г.); ролята на образованието за формиране на европейските социално-икономически култури (публикувано като студии и статии през 2010 – 2012 г.) и др.

В процеса на работата беше необходимо да се проследи голям обем научна и популярна литература от различни области – социология, икономика, социална политика, философия, право, история, география, демография, литературознание, културознание (културна антропология), европеистика и др., преимуществено в социален и културен аспект. Освен това обект на изследване са едни от най-високоразвитите западноевропейски държави – Германия, Франция, Великобритания, Холандия, както и страни от Южна Европа – Испания, Италия, Гърция, Турция, а също и България, в контекста на възможностите за приложение на европейския образователен и културен опит в страната ни и натрупания опит досега в тези области. Всичко това трябваше да се осъществи на фона на присъщите черти и особености на образованието и конкретните образователни практики от гледна точка на неговата роля за подобряване на икономиката, конкурентоспособността, образователния пазар, развитието на личността и като краен резултат за формирането и развитието на европейската култура, съобразено с хармонизирани законодателни основи, документи, решения, критерии и стратегии.

За потребностите на анализа и описателните моменти беше необходимо обработването на значителен обем информация – сравнителни данни от международна и национална статистика, от представителни емпирични социологически изследвания, от краткосрочни и дългосрочни прогнози. Част от тези

данни бяха получени от Германия (Мюнхен и Хамбург), чрез предоставянето им от учени от немски университети и научни организации, работещи в областта на образованието и културата; от сина на авторката – Даниел Колев, който е осъществил многостранни специализации във Великобритания, Малта и др. и от посещенията му на Италия, Испания, Франция, Холандия, Гърция, Турция и т.н., както и от собствените ѝ наблюдения и специализации в Германия (Берлин, Дрезден, Лайпциг, Хале), и от посещенията ѝ на западноевропейски университети (Франция и Австрия) и на южноевропейски университети и културни центрове в Италия (Венеция, Рим), Гърция (Атина, Солун) и Турция (Одрин, Истанбул). Всичко това е направено с цел да се събере, систематизира и анализира научна информация и достатъчно публицистичен материал за ролята на образованието и на провежданите специфични образователни практики във формирането и развитието на европейската култура.

Монографията, с основа аналогичните научноизследователски проекти, е разработена съгласно Приложение № 2 на Българската академия на науките:

Политика 1. „Науката – основна двигателна сила за развитие на националната икономика и общество, базирани на знания“.

Програма 1.4. „Човешки и научен потенциал за икономика и общество, базирани на знания“.

Проект 1. „Социално-икономически аспекти на образователните практики на страни от Европейския съюз – възможности за приложение на опита им в България“.

и **Политика 3.** „Националната идентичност и културното разнообразие в Европа и света“.

Програма 3.1. „Езикът, литературата, изкуството, архитектурата, етнокултурните традиции и фолклорът – принос на България към културното разнообразие на Европа и света в исторически и съвременен план“.

Програма 3.3. „Ценностната система на българското общество“.

Проект 2. „Ролята на образованието за развитие на европейската култура и приносът на България към културното разнообразие на Европа“, обединени под настоящото заглавие.

ВМЕСТО УВОД

*Ако можеш да повториш всичко отначало,
щях да започна с образованието.*

Жан Моне, основоположник на
Европейската общност

Известно е, че образованието е процес на усвояване на знания за развитието на личността и за нейното материално и културно благосъстояние, а образователните практики – конкретни действия по реализацията на законово нормативната уредба и нейното приложение в сферата на образованието на дело. По същество то е бъдеща инвестиция в обществото – от това, какво образование ще получи отделният индивид и обществото като цяло, зависи и бъдещето на нацията в икономическо, социално и културно отношение. В този аспект образованието играе изключително голяма роля за развитието и просперитета на нациите и народите както в световен мащаб, така и на европейските държави. Без него не е възможно осъществяването на материално, политическо и обществено развитие на тези държави, а също и разцвета на икономическата, социалната и духовната им култура. Днес, петдесет години след подписването на Римския договор, вече никой не оспорва фундаменталното значение на образованието „за създаване на по-тесен съюз между народите на Европа“¹. Както се посочва в социалните разпоредби на Европейския съюз (ЕС), държавите-членки са съгласни, че съществува необходимост да работят за подобряването на условията на труд и на жизнения стандарт, така че да стане възможно тяхното сближаване, като се запази постигнатият напредък във всички сфери и области на живота, вкл. в образованието и културата.

Те смятат, че такова развитие следва не само от функционирането на Общия пазар, което ще благоприятства за хармонизацията на социалните системи, но същевременно и от предвидените в този договор процедури, както и от „сближаването на разпоредбите, съдържащи се в закон, подзаконов или административен акт“².

По-нататък в член 118 се подчертава, че без да се нарушават други разпоредби в този договор и в съответствие с основните му цели, Комисията има за

---

¹ Преамбюл към Договора за ЕС от 07.02.1992 г., 1253 (*Кайзер, Ф. Й., А. Бирман. Формиране на бъдещето – образование за пазарна икономика. С., Алма Матер Интернационал, 2000, с. 746.*

² Дял осми: Социална политика, образование, професионална квалификация и младеж. Глава първа: Социални разпоредби, член 117. – В: Основни договори на ЕС. Том II. С., Център за европейски изследвания, 1997, с. 92.

задача да действа за развитието на по-тясно сътрудничество между държавите-членки в социалната област и в частност при проблеми, отнасящи се до:

- заетостта;
- трудовото право и условията на труд, социалното осигуряване;
- **основната професионална квалификация и професионалната квалификация за усъвършенстване и т.н.**³

Наред с всички свои резултати като израстване на личността, повишаване количеството и качеството на квалифицираните човешки ресурси, повишаване конкурентоспособността на икономиката, образованието играе своята особено важна роля за формиране и развитие на културата и оформянето на обществата като култури. Ето защо Европейската общност дава своя принос и за **разцвета на културата** в държавите-членки, като зачита тяхното национално и регионално различие, т.е. тяхната национална идентичност, и в същото време поставя на преден план **общото културно наследство**⁴.

Концепцията за образованието като основен фактор за формиране на социално-икономическата култура е изключително актуална и е обект на активни научни търсения от страна на авторката, която се е постарала обширно да изследва тази все още недостатъчно разработена научна територия⁵. Образованието тя свързва директно със социално-икономическите културни придобивки и ценности, които оформят облика на една или друга страна в цялото му многообразие, в целия спектър на икономически, социални и културни отношения. Културата – материална, социална, духовна или в други аспекти – засяга всички страни на обществото и отделния индивид; тя е натрупаният опит на поколенията, почвата, върху която стъпва всяко следващо поколение и която се наслоява в хода на обществено-историческото развитие. Всеки елемент на духовната култура е част от субординацията на други елементи в нейната обща система; всеки неин елемент лимитира границата на анализа на безкрайността на всяка дадена културна конкретност. Същото се отнася и до социално-икономическата култура. Ценностите на обществото по повод на материалните и социалните блага са свързани именно с тази култура, която фактически е утвърден и главен феномен в историята на обществото и която зависи от утвърждаването на конкретните социално-икономически практики.

Понятието „култура“ се употребява в различен смисъл: преди всичко като култура в материално и духовно отношение въобще, но също и като специ-

---

³ Пак там.

⁴ Дял Девети: Култура. -- В: Основни договори на ЕС. . . , чл. 128, с. 97.

⁵ Подобно изследване е направено от носителя на Нобелова премия за икономика *Georg D. Akerlof*, който заедно с *Rachel E. Kranton* през 2010 г. е публикувал изследването „Identity economics (How our identities shape our work, wages and well being)“, Princeton, Oxford, 185 p., в което се прави подобен анализ на живота и благосъстоянието в пряка зависимост от образованието; с други думи, дискутираните проблеми в монографията са актуални не само за нашата страна и останалите страни – членки на ЕС, но и в световен мащаб.

фична национална култура в смисъл на определяне на нацията и народа (култура на Германия, култура на Русия, Западна култура, Източна култура, Островна култура и т.н.). В настоящия труд ще разглеждаме **държавите именно като култура – като единство на икономическа (материална), социална и духовна култура⁶, с основен акцент върху социално-икономическата култура.** Всъщност в западните общества, в САЩ, обучението по съответни дисциплини винаги се разглежда на фона на общите ценности, на държавите като култура.

Практиките на високоразвитите западноевропейски страни в областта на икономическата, социалната и духовната култура се развиват паралелно с развитието на обществото. Тяхното изучаване е от особено голямо значение за опита в новоприетите страни – членки на ЕС, в т.ч. в България. Изключително важна роля и приоритетно значение за развитие на тези култури съобразно европейските документи, решения и изисквания, и главно в духа на Лисабонската стратегия за растеж чрез икономика, основана на знанието, има преди всичко **образованието**. Ето защо в предложения проект своето място ще заемат два главни момента, подлежащи на изследване:

- 1) Образованието като изключително важен фактор за развитието на икономическите и социалните отношения (в качеството си на инвестиция в бъдещото);
- 2) Активната роля на образованието в съвкупността от фактори за тяхното усъвършенстване, на социално-икономическата и духовната култура като процес на натрупване на конкретни материални, социални и нематериални практики.

Те ще бъдат пречупени през конкретните стопанско-социални отношения на развитите западноевропейски държави (от които са избрани като модели локомотивите на историята – Германия, Франция, Великобритания, Холандия) и на някои южноевропейски държави (Гърция, Испания, Италия) – в контекста на ролята им като опит за приложение в нашата страна. Този опит ще бъде съобразен със специфичните български условия – икономически, политически, социални, с присъщите традиции, психологически облик, нагласи и други, а също природни дадености, географско местоположение, историческа унаследеност и пр. Оттук и **обект** на изследване са образованието и конкретните образователни практики в интегрираните в своята общност европейски държави, и формираните чрез него социално-икономическа и духовна култура с установени специфики за всяка една от тях, както и отражението на опита в тези сфери върху съответните в България. По-конкретно, тук ще се изследва образованието, заедно с европейските изисквания, документи и решения за него, формираните в хода на европейската интеграция, както и ролята му за утвърждаване на личността и конкурентоспособността на икономиката, и особено на различните

---

⁶ Както се казва в Библията: „В началото бе словото“, т.е. всичко започва от думите, от литературата, от културата.

елементи на социално-икономическата и други типове култура в Европа в изброените държави, върху основата на изследване на практическата дейност в тези области.

Необходимостта от разработването на тази проблематика произтича от следното:

Представената научноизследователска монография е пряко продължение от изследванията на авторката в сферата на образованието и социално-икономическата култура и едновременно с това ще обогати с нови виждания и постановки посочената проблематика в съвременен, динамичен ракурс. Още повече, че тя е разработена в условията на тежка финансово-икономическа криза и рецесия, обуславя се от турбуленцията на времето и обществото.

Научните тези, изведени в резултат на анализа на главния обект на изследване, ще спомогнат за очертаването на важни моменти и проблеми, както и насоки за бъдещото развитие, които ще допринесат за установяването и усвояването на по-добри практики чрез изучаване на европейския опит в сферата на образованието като фактор за формиране на икономическата и социалната култура.

Някои теоретични приноси в посочените области ще бъдат сравнително нови и ще имат своето, макар и скромно място, и значение за приобщаването на образованието на страната ни към ценностите на съкровищницата на европейското образование, а оттук и към световната културна съкровищница.

Основната цел на предложената научноизследователска монография е да изследва, систематизира и анализира ролята на образованието чрез провеждането на конкретни образователни практики за издигане на европейската социално-икономическа култура като цяло в контекста на опита му в България, и на техния изпитан и проверен от времето опит; да очертае мястото на страната ни в този процес в аспекта на сравнителния анализ с изброените държави и да проучи възможностите за подобряване равнището на образование в количествено и качествено отношение. Така че основното е да се даде отговор на въпроса за неговото състояние, за непрекъснатите изменения в него в днешните условия, за оценката на неговото развитие, като върху тази база се разкрият главните проблеми пред него и се очертаят главните закономерности при осъществяване на необходимите промени в контекста на действащите европейски критерии, образци и изисквания, в контекста на европейския опит.

В тясна връзка с основната цел е и научното „преследване“ на някои **подцели**, а именно:

- интерпретиране на проблемите за развитие на образованието в България под егидата на европейската ориентация и насоки;
- интерпретиране на българската социално-икономическа, материална и духовна култура в духа на европейските ценности и отношения;
- изтъкване на специфичните моменти в образованието и образователните практики в страната ни с оглед характеризирани особеностите на българското образование като обективно и субективно следствие на исторически причини, достигнато равнище на обществено-икономическо, политическо и духовно развитие, ценности, нагласи и др.

Основни задачи на монографията са:

- Научно интерпретиране и анализиране на понятията „образование“, „култура“ и посочване на новостите в научната трактовка в европейски аспект;
- Изясняване на същността, проявлението, перспективите и промените на образованието върху основата на европейските документи;
- Изследване на опита и образователните практики в европейските страни и използването им в държавите, както и във формирането на съответната култура;
- Приложение на този опит в България. Ангажиране с прогнози. Възможности за неговото развитие.

Работните хипотези в настоящата монография са следните:

- Образованието и държавите като култура са в тясна, неделима връзка и взаимна зависимост;
- Образованието е стар, изпитан и устойчив фактор за издигане на човешкия капитал чрез влагането на инвестиции в бъдещето на народа (нацията) и съответно за повишаване на нейната култура.
- Мащабът и качеството на образованието определят и културата в разглежданите европейски държави; същото се отнася и до нашата страна.

Методите на изследване, използвани в разработката, са общотеоретични, сравнителни (международни сравнения), методи на анализа и синтеза, метод на интегративния и интердисциплинарен подход и др.

Всичко това е базирано, както се посочи, на данни от български и международни източници както от официалната статистика, така и от емпирични социологически изследвания, експертни оценки и прогнози, а също от собствени източници.

ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ – ОСНОВНИ ИЗТОЧНИЦИ, ДОКУМЕНТИ, РЕШЕНИЯ, ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРАКТИКИ

Огромното значение и роля на образованието за развитието на европейската култура се оценява от държавите в Европа още от самото начало на формиране на европейските интеграционни отношения. Връзките икономика– растеж–социална политика–социално-икономическа, материална и духовна култура винаги са опосредствани от образованието, заложено като изключително важно понятие още в недрата на формиране на Европейската общност. Малко история тук не би навредила на социално-икономическия анализ. Преди това обаче ще бъде направен кратък анализ на понятието „образование“ и свързаната с него „култура“ – главната отправна точка в изследването.

1. Образование и образователни практики – същностна характеристика

А. Образование и образователни практики

По своята същност образованието представлява специфично понятие, дефиниращо една от основните сфери на социалната политика, а образователните практики – негова конкретна форма на проявление за осъществяване на основните принципни решения и документи в реалната действителност. Чрез него (тях) целенасочено се разпространяват систематизирани знания, ценности, норми и др.⁷ В това свое качество образованието играе изключително важна роля за развитие на обществото и отделната личност, за повишаване на тяхната култура и формиране облика на нацията като съответна култура. Същевременно то е процес на придобиване на знания, умения и възпитание на личността и обществото с оглед повишаване на материалното и духовното благосъстояние и общото издигане на културното равнище. Ето защо образованието „играе и ще играе централна и ключова роля в цялостното развитие на Общността“⁸.

⁷ Енциклопедичен речник по социология. Второ издание. С., М-8-М, 1996 -- 1997, с. 308.

⁸ Резолюция на Съвета на министрите на образованието на Европейската общност от 1974 г.

По отношение на това понятие Б. Скинър отбелязва (в сп. „New Scientist“): „...образованието е това, което остава след като наученото бъде забравено“⁹, но остава като натрупано познание, т.е. образованието само по себе си е един основен материал, който трябва по подобаващи начини да бъде активизиран и реализиран, за да бъде полезен на обществото.

Съществуват множество и различни виждания за *етапите* на развитие на образованието на обществата в страните от Западна Европа. Една от класификациите на тези етапи е следната:

– *Етап на гръко-романско училище*: при него ученикът произлиза от аристократична среда, поради което целите на обучението са да се придобият познания и навици, които се определят като „един вид украсение“;

– *Етап на християнското училище*: църквата открива училища близо до нея или в самата нея с цел осигуряване на овладяването на християнските догми със задачата за по-нататъшното им разпространение;

– *Етап на модерното училище*: в него и чрез него се разкъсват ограничеността и затвореността на църковното обучение, излиза се извън рамките на религията, развиват се обществените ценности, трансферират се знания, като в едни случаи се набляга само на тях, а в други те се развиват едновременно с религиозните¹⁰.

Същевременно в тази класификация господства принципът за връзката между индустриалното производство и образованието по схемата: поточна линия–продукт–цехов майстор и съответно учител–ученик–директор на училището.

Третият етап от класификацията на модерното училище днес е отражение на световните тенденции в развитието на образованието по линия на увеличаването на професиите, свързани с полагането на умствен труд. Техният дял нараства значително с навлизането на компютъризацията и новите информационни технологии. Това води до мащабни промени в образователното ниво и подготовка на населението и поставя все нови и нови проблеми и задачи за решаване на образователните въпроси в Европейската общност (ЕО), както и в целия свят.

Отношението към образованието и степента на образование на население в една държава по същество са показатели за нивото на неговата социално-икономическа и духовна култура.

Ролята на образованието за издигане на културата (респ. на европейските държави) и по-специално на социално-икономическата култура се изразява в следното:

1) В движение от икономиката към образованието на финансови средства за създаване на условия за просто и разширено био- и интелектуално възпроиз-

---

⁹ Chekaoui, M. „Sozialisation et conflit: Les systèmes éducatifs et leur histoire selon Durkheim“, Revue française de sociologie, 1976, p. 2.

¹⁰ Дамянов, Ат. Организация и управление на средното образование. Българска асоциация за развитие на мениджмънта и предприемачеството. С., BAMDE, 2005, с. 10.

водство на обучаваните кадри и обратно – на образованите кадри към икономиката за повишаване на обществената производителност на труда, интензивността на труда, приложението на новите, модерни технологии, в т.ч. нанотехнологиите, нарастване на приложението на иновациите.

2) Във възпитание в семейството и в училището както чрез осигуряване на благоприятна социална среда за получаване на образование, съобразено с конкретните интереси, потребности и мотиви на личността, така и отговарящо на обществените интереси и потребности на конкретни етапи на социално развитие, за повишаване на просперитета на обществото и отделния индивид.

3) Връзките между образованието, икономиката и социалните аспекти, синтезиращи се в социално-икономическата култура, имат и **информационна страна**. По-конкретно тя е свързана с:

- информиране на образователната система за потребностите от обучение на населението;

- информиране на степента на задоволеност на потребностите от образование на населението;

- информиране на икономиката относно потребностите от трудови ресурси;

- информираност на останалите обществени сфери относно по-широките аспекти на образованието и др.¹¹

4) Образованието играе съществена роля за конкурентоспособността. От това, дали то е качествено и ефективно и обратно, зависи съответно и високата или ниската конкурентоспособност.

5) Тези връзки се изразяват във взаимодействието между традициите, непрекъснато обогатяващия се опит, както и взаимния обмен на опитите на различните държави.

Всичко това рефлектира и върху развитието на материалната и духовната култура на нацията. Първата, изразена чрез такива важни икономически показатели, като: брой на кина, театри, музеи, библиотеки, културни центрове, читалища и т.н.; втората – изразена чрез такива „неуловими“ показатели, като: степен на интелигентност (респ. коефициент на интелигентност), възпитание, поведенческа култура, вкл. култура на общуване, комуникации и т.н., определящи в крайна сметка цялостния културен облик на отделната личност и на нацията като цяло. Но в какво се изразява същностната характеристика на понятието „култура“ и как тя определя облика на цяла една нация?

Б. Културата като резултат от образованието

Семантиката на понятието „култура“ и неговата еволюция е продължителен и сложен процес; то няма единно определение, тъй като няма и единомислие в становищата на авторите по този въпрос. Смята се, че посоченото поня-

---

¹¹ Дамянов, Ат. Организация..., 2005, с. 13.

тие произлиза от латинския корен *culture*, което означава обитавам, култивирам, почитам.¹²

Според други виждания културата се дефинира като „свкупност от принципи, правила и форми на човешката дейност, произведения на човешкия труд и творчество, представляващи общия продукт на човешките общества, възникнал на базата на специфичните биологични и обществени качества на човека в условията на неговия бит, подлежащ на развитие и промени в хода на историческия процес“¹³; тя е свкупността от онези страни на човешката дейност, които се предават и усвояват по социален път и се опират на човешката способност за боравене със символи, от правила, форми, навици, обичаи, ценности, институции и пр., изразени чрез човешката дейност и поведение.¹⁴

Ето какво пише за културата като социален феномен проф. дин Т. Пачев, известен български (един от първите) социолог: „Това понятие има латински произход. Появата му е свързана със селскостопанското производство. Прогресивните начини на обработване на земята, отглеждането на растенията и животните са били наричани „агрокултура“; през XVIII в. понятието надхвърля рамките на това производство и намира приложение в други обществени сфери; през XIX в. вече придобива широко научно и обществено приложение... Хората започват да се делят на културни и некултурни. Всяка една от тези групи притежава своя стратификационна структура.“¹⁵ Както посочва по-нататък проф. Т. Пачев, при разграничението на видовете култура – *материалната култура* се отнася „...предимно до битието на хората. Тя е резултат от производителното изразходване на физическите и духовните им сили. Представлява овеществени знания, умения и опит...“ Тя е култура в „застинало“ състояние.

За разлика от нея в *духовната култура* се включват „формите на обществено съзнание – знание, изкуство, ценности, идеи, навици, религия, общуване,

---

¹² На латински език *cultus* означава обработен, украса, *образован*, а на френски *culture* означава обработка на почвата, на средата.

¹³ *Загорев, О.* Нова културна стратегия. Обща енциклопедия. С., 1974, с. 335; Нова културна стратегия. С., Авангард Прима, 2005.

¹⁴ Енциклопедичен речник по социология..., с. 227 – 228.

Според трето виждане – на немския автор С. Пудендорф, терминът „култура“ по същество е фактор, който извисява човека; дейност, допълваща външната и вътрешната му природа. (Това е отразено в труда на *Загорев, О.* Нова културна стратегия..., с. 27); според друг немски автор – *Й. Хердер*, този термин представлява „единна във времето си верига от елементи – езика, семейните отношения, държавното управление, религията и др. (*Парсънз, Т.* Еволюция на обществата. С., Критика и хуманизъм, 2005, с. 295; *Загорев, О.* Нова културна стратегия..., с. 28). Относително по-новите виждания за посочения термин имат и съответно по-нови обяснения. Например западните автори, като Т. Парсънз смятат, че той е „свкупност от ценности“; според Л. Уайт културата е свкупност от материални предмети – оръдия, съдове, украшения, амулети и др., и действия, които функционират, определени от различна символика (*Парсънз, Т.* Еволюция на обществата..., с. 295; *Загорев, О.* Нова културна стратегия..., с. 33).

¹⁵ Вж. *Пачев, Т.* Икономическа социология. С., Тракия, 2004, с. 297 – 298.

норми, а също така чувства, воля, разум, интелект. Носител на тази култура е самият субект¹⁶. Тя също се предметява чрез съответните субекти в лицето на художници, скулптори, музиканти, кинематографисти, режисьори, представители на различни медии и др.

Според друг български, също много известен автор – проф. М. Минков, „под култура разбираме ценностни системи и поведения, които се споделят от големи групи от хора, цели народи и нации“¹⁷. Тук той набляга повече върху онези черти на културата, които се отразяват върху организационното поведение, а именно – мотивацията, общуването, организацията на труда, вземането на решения, които са различни в различните страни по света. От този зрителен ъгъл той обяснява и същността на понятието „култура“, както и нейните основни измерения, сравнявайки културата на западните общества с тази на азиатците и пр. „Грубо казано – отбелязва авторът – те (далекоизточните култури) работят много, и то старателно, за малко пари. От гледна точка на всички останали – западни или не, родови или безродови, бедни или богати – това е неразбираемо, защото представлява безсмислена жертва. Жертва на време и усилия.“¹⁸

Тук е важно да се отбележи също и обстоятелството, че не трябва да се поставя знак на равенство между икономическа и материална култура, защото първата включва съответни отношения, докато втората е главно по линия на материалните ценности. Същевременно се прави твърдение между нематериална и духовна култура, макар че при тях се преплитат и някои материални моменти, т.е. материализиран човешки труд, изразен чрез творбите на архитекта, художника, скулптора и т.н.

В наши дни според световната организация ЮНЕСКО разглежданото понятие е **множество от отличителни черти – материални, духовни, интелектуални и емоционални, присъщи на дадено общество (група) и обхващащо изкуството и литературата, начина на живот, формите на съжителство, ценностните системи, традициите и вяръанията.**¹⁹ Следователно това е едно по-обширно определение, включващо в себе си цялата гама отношения и сфери, които в една или друга степен определят характерните белези на интересувашото ни понятие. Същевременно то посочва границите на културата и нейните конкретни форми на проявление.

Широко известният български публицист, общественик и социолог – Ив. Хаджийски, точно и ясно подчертава: „...културата на една нация е съвкупността от нейното материално и духовно творчество. Създаването на нацията се намира в органична връзка със създаването на нейната култура. Но тази кул-

---

¹⁶ Пачев, Т. Икономическа култура. – В: Икономическа социология..., с. 301 – 303.

¹⁷ Минков, М. Културата и културните измерения. – В: Защо сме различни. Международни различия в семейството, обществото и бизнеса. С., Класика и стил ООД, 2002, с. 1.

¹⁸ Пак там, с. 211.

¹⁹ <http://www.unesco.org>

тура трябва да се установява и брани с люти обществени борби.²⁰ Тези мисли на автора, писани в условията на едновременния капитализъм, с пълна сила са валидни и в днешните условия.

Без да се впускаме в полето на културознанието, ще посочим накратко класификацията при изясняването на понятието „култура“:

– **материална култура** – тя е свързана с човешкото въздействие върху материалната среда (на труда, бита, транспорта и пр.) и съответно на това бива: култура на труда, култура на бита и т.н.

– **духовна култура** – тя съдържа и отразява формите на човешкото съзнание (научно познание, морал, просвета, религия, и др., както и продуктите на духовната култура)²¹, изразени по различен начин, в т.ч. чрез изкуството.

– **икономическа култура** – тя е натрупаният от векове опит в реализирането на икономическите отношения, творчески принципи на човешкото битие, чиито предметен израз е съвкупността от материални и духовни ценности; израз на човешкия прогрес, в основата на който стои творческата активност на човешкия дух. Колкото по-ефективни са икономическото мислене и поведение, еманация на техния „дух“, толкова по-висока е и икономическата култура на даден народ.²²

– **социална култура** – тя съответства на всяка икономическа култура така, както социалните отношения съответстват винаги и точно на икономическите (всичко, което е постигнато от обществото, е постижение на социалната култура, според Дж. Милс; културата винаги има социален характер (Х. Хофстеде).

– **специфични видове култура** – фирмена култура, правна култура, здравна култура, религиозна култура, култура на поведение, култура на общуване, битова, емоционална и др.

---

²⁰ *Хаджийски, Ив.* Култура, нация, патриотизъм. Новогодишни мисли за изкуството. – В: Оптимистична теория за нашия народ. Т. 2, С., Български писател, с. 274. („Човекът на изкуството, превръщайки творчеството в стока, стана по-независим в своето съществуване, професионализира се, но заедно с това изпадна в нова зависимост – от купувача, от държателя на рогата на Златния телец. Произведенията на изкуството са особена стока. Като потребителни блага... те следват материалните потреби. Това ограничава кръга на потребителите на изкуството и неговата доходност.“)

²¹ Тясно свързано с духовната култура е изкуството, което представлява специфична дейност, обхващаща всички видове художествено творчество – живопис, архитектура, скулптура, кино, театър, танц и др. От своя страна то се разделя на пластични, образителни изкуства (живопис, графика, скулптура, фотоизкуство и др.) и неизобразителни (архитектура, приложно изкуство, различни видове дизайн – индустриален, битов, моден и пр.). – *Димитров, Д.* История на изкуството – предмет и място сред другите хуманитарни науки. – В: Кратка история на изкуството. С., Просвета, 2001, с. 5. Връзката между културата и изкуството ще бъде посочена по-нататък (в Трета глава).

²² *Колев, Бл.* Икономическа култура. С., Унив. изд. „Стопанство“, 2002, с. 53.

Благой Колев е първият и единствен в България професор по икономическа култура, завеждащ катедра „Социология, психология и педагогика“ в УНСС.

В настоящия труд ще акцентираме върху *социално-икономическата култура* като резултат от образованието. В допълнение на казаното в класификацията за нея ще отбележим, че по същество тя представлява *натрупаният опит в резултат от действията на обществото под ръководството на управляващите органи за получаването на материални и социални блага, т.е. това е непосредственият резултат от икономическата и социалната политика, провеждани в тяхното единство*. Ето защо в хода на изложението ще характеризираме последователно опита в икономическите и социалните отношения, върху чиято база се осъществява развитието на социално-икономическата култура в отделните европейски държави, а след това – материалната и духовната култура, първостепенна роля в който процес играе образованието. То е и началната, и бъдещата инвестиция на обществото, основният фактор за нейното формиране, развитие и усъвършенстване.

Същевременно тук е необходимо да се маркира и друга важна особеност, която вече бе посочена в началото: когато говорим за култура, ние имаме предвид посочените по-горе определения, моменти и класификации. Заедно с това обаче, понятието „култура“ е придобило гражданственост и при самоопределянето на народите (нациите) като тип народ (нация), поради което говорим за съответните типове култура – европейска култура, американска култура, тихоокеанска култура и т.н. Така че тук имаме предвид както отделните видове култура на обществото съобразно приведената класификация, така и културата, квалифицирана в смисъл на *облика на населението (народ, нация)* в съответните държави – Франция като култура, Италия като култура, Гърция като култура и пр. Обликът на народа като тип култура всъщност е едно сборно понятие от всички видове култура – материална, икономическа, социална, духовна, но не прост механичен сбор от елементи, а взаимосвързани и взаимно преплетени видове култура; от симбиоза на всички видове култура; синтез от натрупан опит във всички сфери. Следователно *културата на един народ (на една нация) е комплексно понятие, което включва в себе си икономически, социални, материални и духовни елементи; като цяло тя представлява натрупания опит на поколения в съответните области и сфери – материална, социална и духовна сфера*.

Въпросите на образованието и културата са поставяни на дневен ред още от самото начало на европейската интеграция, още при нейното зараждане, поради което върху тях се отделя и специално внимание в настоящия труд. Те стават все по-актуални успоредно с развитието на интеграционните отношения, достигайки до днешното положение, когато се появява и необходимостта от развитие на икономиката върху основата на знанието, което е отразено в Лисабонската стратегия, и която отговорно заявява, че образованието е основен приоритет – в най-новата стратегия „Европа 2020“.

През XIX и XX в. – когато капитализмът достига своята зрелост в развитите държави в условията на ускорения научно-технически прогрес, се реализира култура от индивидуалистично-прагматичен тип, до голяма степен свързана с

потребителското начало, водеща понякога и до т.нар. *субкултура*. През ХХI в. европейската и световната култура навлязоха в нов период на своето развитие, обусловен от масовата компютъризация и навлизането на новите технологии (в т.ч. нанотехнологиите). Те са свързани с глобалното, космополитното, от една страна, и с националното, уникалното, от друга. Както подчертава неколккратно цитираният автор О. Загоров, „...единното европейско сътрудничество може да се овладее само ако бъдат премахнати всички и всякакви форми на дискриминация спрямо духовните ценности, идеите, научните открития и постиженията на художественото творчество на народите. Само на тази основа е възможно тяхното взаимно опазване и духовно обогатяване – залог за тяхното историческо безсмъртие.“²³

Връзката с икономиката и социалните отношения на цялостната култура на народа (нацията), независимо от отделните ѝ видове, е в единство; това е тясна и неразривна връзка: измененията в икономическите отношения и реалности водят до промени в културата и обратно. Смяната на ексоциалистическото общество с капиталистическо доведе и до рязка промяна в ценностната ориентация и поведение на хората, обусловени от пазарното мислене и пазарната икономика.

В съответствие с новите моменти в развитие на икономиката и обществото ЕС определи и новите положения по отношение на културната политика на Общността: *защита на богатството и разнообразното културно наследство на Стария континент*, опазването на паметниците на културата и нейното по-нататъшно развитие чрез осигуряването на финансовата подкрепа и създаване на реални условия за духовно развитие на личността. Това с пълна сила се отнася до всички европейски държави – членки на Общността.

2. Кратък исторически поглед върху взаимовръзките: европейска интеграция–образование–култура

Европейската интеграция започна след двете световни войни, когато европейските правителства замислиха план за обединяване на своите държави с цел противопоставяне на всякакви икономически, социални и други предизвикателства. („Негово Величество кралят на белгийците, президентът на ФРГ, президентът на Френската република, президентът на Република Италия, Нейно Кралско височество, Великата херцогиня на Люксембург, Нейно Величество кралицата на Холандия се събраха, решени да положат основи на един все по-тесен съюз между народите на Европа...“) ²⁴

---

²³ Вж. Загоров, О. Нова културна стратегия..., с. 397; Кунчев, В., В. Ангелов. Културология. С., 1998; Стефанов, Ив. Природата на културата. С., 2001.

²⁴ Из: Текст на Договора за създаване на Европейската общност. - В: Основни договори на ЕС..., с. 11; вж. и „Азбука на европейската интеграция“. Център за европейски изследвания. С., 1997.

Известно е, че в края на Първата световна война, на 11 ноември 1918 г., огромна част от Европа остана в развалини, при повече от 10 милиона души, загинали в нея.²⁵

През периода 1945 - 1950 г. се наложи Организацията за европейско икономическо сътрудничество за разпределяне на помощта от Америка по плана „Маршал (Маршъл)“, а през 1949 г. беше създаден Съветът на Европа.

Митническият съюз на страните от Бенелюкс, включващ Белгия, Холандия и Люксембург, беше сключен още през 1948 г. в качеството си на образец модел за икономическо сътрудничество между различни държави.

Нарастването на ЕО се осъществи на етапи, след възникването ѝ на 9 май 1950 г. като Общност за въглища и стомани по идея на Робер Шуман. Най-напред се създаде Европейската икономическа общност (ЕИО) и влязоха в сила договорите ЕВРАТОМ (1958 г.), след което постепенно се присъединиха – Дания, Ирландия, Обединеното кралство, Гърция, Испания, Португалия, а също бяха асоциирани и други членове (през периода 1961 – 1991 г.).²⁶

Днес в състава на ЕС членуват 27 държави, в т.ч. преобладаваща част от страните от бившия Източен блок, в частност България.

За интеграционните процеси съществуват основни европейски документи, които отразяват най-важните и най-точни събития по този повод.²⁷

---

²⁵ Бойните действия завършиха с подписването на Версайския договор, а САЩ за пръв път започнаха да играят решаваща роля в европейските дела. Беше създадена *Лигата на нациите* като средство за уреждане на евентуални спорове. Европа в по-голямата си част придоби нов облик. Тя беше разделена на 38 държави, а към съществуващите отпреди войната граници бяха прибавени нови 8000 km, но нито САЩ, нито новообразуваният СССР членуваха в Лигата на нациите, което постави проблеми в уреждането на мирните взаимоотношения.

В края на Втората световна война икономиката на Европа бе съсипана, а градовете – разрушени.

През 1946 г. в историческата си реч в Цюрих сър Уинстън Чърчил – британският министър-председател от времето на войната, спря вниманието си върху необходимостта от „нещо като Съединени европейски щати“.

През лятото на 1947 г. влезе в сила американският план „Маршал“ за възстановяване на европейската икономика. На всички държави от континента беше предложена помощ, но такава приеха само страните от получило вече гражданственост наименованието „Западна Европа“.

През 1949 г. няколко източноевропейски страни – СССР, България, Унгария, Полша, Румъния, Чехословакия и бившата ГДР подписаха свое собствено Споразумение за икономическа взаимопомощ (СИВ), което надхвърли границите на Европа и обхвана Куба.

Пак през 1949 г. беше подписан и Северноатлантическият пакт, с който се основа НАТО. Варшавският договор бе създаден през 1955 г.; Югославия не се присъедини нито към СИВ, нито към Варшавския договор.

²⁶ За по-подробни сведения вж. „Европейската общност – ваш съсед“. Комисия на европейските общности. Документация за Европа, 1992, с. 5 -- 9.

²⁷ Както се отбеляза, тези кратки исторически сведения се дават тук, за да се покаже, че още от самото начало на възникване на Общността, въпросите за образованието

В цитираните вече *Основни договори на ЕС* – едни от най-важните първоначални европейски документи²⁸, които са три на брой, най-значимият е *Договорът за създаване на Европейската общност*, поради широкия обхват на областите, регулирани от него, в т.ч. *образованието и културата*.

В началото на този Договор се определят разпоредбите във връзка с четирите свободи на движение, формиращи основите на Общия и вътрешния пазар – свободното движение на стоки, услуги, капитали и лица.

По-нататък, в десетилетията на своето развитие, Европейската общност разшири значително обхвата на областите в интеграционния процес. С *Единния европейски акт* (ЕЕА) се добавиха научноизследователското и технологичното развитие и околната среда, а с *Договора от Маастрихт (Холандия) – образованието, професионалната квалификация, културата*, както и други области, например в областта на транспорта (въвеждането на трансгранични коридори) и т.н.

В част първа на Договора, отнасяща се до основните принципи, залегнали в него, наред с основните мерки за сближаване в сферите на икономиката, политиката, околната среда и пр., се подчертава *мярката за съдействие в областта на образованието и професионалната квалификация, и за развитие на културата в държавите-членки*.²⁹

В глава трета, чл. 126, се конкретизират въпросите, отнасящи се до *образованието, професионалната квалификация и младежта*. Посочва се, че Общността допринася за развитието на *качествено образование* посредством поощряването на сътрудничество между държавите-членки и, ако е необходимо, посредством подкрепа и допълване на техните действия, при пълно зачитане на отговорността на държавите-членки за *съдържанието на учебната програма и за организацията на образователните системи, и на тяхното културно и езиково различие*. Освен това действията на Общността имат за цел да:

– „развиват европейското измерение на образованието, в частност чрез изучаване и разпространяване на езиците на държавите-членки;

– поощряват мобилността на студенти и преподаватели, посредством поощряването на академичното признаване на дипломите и периодите на обучение развиват сътрудничеството между образователните институции;

– развиват обмяната на информация и опит във връзка с проблеми, които са общи за образователните системи на държавите-членки“³⁰.

и културата се включват в програмите на провежданите европейски форуми и в съответните документи.

²⁸ Това са: 1. Договор за Европейския съюз, посочен по-горе; 2. Договор за създаване на Европейската общност за въглища и стомана (ЕОВС); 3. Договор за създаване на Европейска общност за атомна енергия (ЕВРАТОМ).

²⁹ Основни договори на ЕС... Част първа: Принципи, чл. 3, с. 14; *Werner Weidenfeld, Wolfgang Wessels. Europe from A to Z. Guide to European integration. Institut für Europäische Politik, 1997.*

³⁰ Основни договори..., с. 95 – 96.

Освен към образованието, Общността прилага своя подход към сближаване на страните – нейни членки и спрямо свързаната с него **професионална квалификация по отношение на нейното съдържание, организация, усъвършенстване и пр.** (чл. 127).

В тази област действията на Общността имат за цел да:

- „поощряват развитието на обмена на младежи и на обмена на учители;
- поощряват развитието на задочното обучение.

Общността и държавите-членки подпомагат сътрудничеството с трети страни и компетентни международни организации в областта на образованието и в частност със Съвета на Европа.³¹

Образованието играе важна роля за **развитието на културата**, на която също се обръща специално внимание в европейските документи (например в дял девети на Основните договори на ЕС).

В раздела, посветен на въпроса за културата и по-специално в чл. 128, се конкретизират действията на Общността с цел поощряване на сътрудничеството между държавите-членки и за подкрепяне и допълване на тези действия, ако това е необходимо, в следните области:

- „подобряване и разпространяване на знанията за културата и историята на европейските народи;
- опазване и закрила на културното наследство от европейско значение;
- културен обмен с нетърговска цел;
- художествени и литературни произведения, включително и в аудиовизуалния сектор.

Общността и държавите-членки подкрепят сътрудничеството с трети страни и компетентни международни организации в **областта на културата** и в частност със Съвета на Европа; тя отчита и **културните аспекти** при предприемането на своите действия в съответствие с други разпоредби от този договор.³²

За по-доброто осъществяване на културната (вкл. медийна) политика и за нейното усъвършенстване в страните – членки на Европейската общност, бяха проведени редица дискуссионни форуми. Един от тях беше 5-та Европейска конференция на министрите по политика в областта на масмедията, проведена в Гърция (Солун) на 11 – 12 декември 1997 г. В доклада на делегацията на Франция например, по подтема 2 – „Преосмисляне на регулаторната рамка на медиите“ се подчерта, че по същество регулирането на медиите обхваща много аспекти, а именно: съхраняването на плурализма и на свободата на изразяване, развитието на културното и езиковото разнообразие, съхраняване на етиката на медийното съдържание съгласно правилата, предвидени от Европейската конвенция за човешките права. Посочено бе, че регулирането на медиите не трябва

---

³¹ Пак там, с. 96.

³² Пак там, с. 97.

да се отказва от социалните, икономическите и културните цели, удавайки ги в информация за всичко, че е необходимо насърчаването на плурализма и *културното разнообразие при запазване на идентичността при съответните нации*.³³

Свои доклади по посочените проблеми изнесоха и делегациите на Гърция (въстъпителния доклад), на Италия и Великобритания.

През 2008 г. отново в Гърция (Солун) беше организирана и проведена Международна конференция по *проблемите на многообразието на културата и на културното наследство*, като основният извод след завършването ѝ беше констатацията за *формирането на новия, европейски тип култура*.

През изминалите десетилетия основните документи и решения на ЕС във всички области непрекъснато се разширяват и обогатяват.

В областта на образованието съществуват редица важни европейски източници, които са изходната база за осъществяване на образователни и квалификационни промени във всички страни – членки на Европейската общност.

3. Основни съвременни европейски документи в областта на образованието и ролята им за издигане на европейската култура

През 1974 г. Съветът на министрите на образованието в Европейската общност обяви принципа, според който „образованието играе и ще играе централна и ключова роля в цялостното развитие на Общността“³⁴. Тогава беше учреден *Европейският комитет по въпросите на образованието* и беше финансирано осъществяването на План за действие.³⁵

Следващият важен етап бе изготвянето на генералната линия за живота на европейците чрез образованието – „Adonino Report on a People's Europe“. Той доведе до съставяне от Европейската комисия на „Бяла книга относно завършването на Вътрешния пазар“, определяща ролята на образованието като „двигател на европейската интеграция“ (СОМ-85-310). По-късно в Комюнике до Европейския парламент (СОМ-88-331) Комисията апелира за създаване на *модел на „Европейско измерение в образованието“*, в рамките на който образователните системи на държавите – членки на Общността да обособят европейска идентичност сред младите хора.

В т.нар. *Бяла книга „Образование и професионална квалификация: чрез образование и обучение към икономика на знанието“*, 1995 („*Education and*

---

³³ Информационното общество: Предиизвикателство за Европа. 5-та Европейска конференция..., цит. по-горе, с. 70 -- 79. Вж. също: Решения на Пражката конференция; конференция „Свободата на информацията и нейното правно регулиране в условията на прехода към демокрация“ – текстове и документи; Борбата с аудио- и видеопиратството – наръчник и препоръка № 1 на Съвета на Европа.

³⁴ Resolution of the Council of the Ministers of Education, OJ 1974, C 98/2.

³⁵ Resolution of the Council of the Ministers of Education, OJ 1976, C 81/1.

Training: Teaching and Learning, Towards the Learning Economy“, 1995) се подчерта необходимостта от насърчаване на процеса на придобиване на нови знания; по-тясната връзка и координираност между бизнеса и учебните заведения; овладяване минимално на 2 европейски езика в допълнение на майчиния език и др.

По-нататък 1996 г. беше обявена за „Година на продължаващото образование и обучение“ (ПОО), което заема важно място в образователния процес.

След това бяха подписани **Договорите от Амстердам** (1997 г.) и **Ница** (2000 г.), в които се разкриват основните визии по отношение на образованието от Договора (Маастрихт).³⁶

В хода на историческото развитие институциите на Европейския съюз приемат и актове срещу расизма и неравнопоставеността в образованието, като: **Декларация на Съвета на ЕС за противопоставяне на расизма и ксенофобията в образователната сфера; Директивата на Европейския парламент и на Съвета на ЕС от 7 юли 1999 г. относно създаване на механизъм за взаимно признаване на образователните и квалификационните степени; Решението на Съвета на ЕС от м. май 1999 г. за въвеждане на Програма ТЕМПУС III за периода 2000 – 2006 г.**

С цел осъществяването на нови положителни промени в сферата на образованието бе разработена и „**Резолюцията на Съвета на ЕС от 17 декември 1999 г. по повод разработването на нови процедури за европейско сътрудничество в образованието**“.

Тези документи играят значителна роля в извеждане на образованието на предни позиции и синхронизация на образователните системи на европейските държави, в т.ч. и на нашата страна. Те се вземат под внимание както при решаване на проблемите в образователната система на национално равнище, така и в отделните райони.

Основните моменти в областта на образованието са заложили като основа още в Социалната харта на Съюза.

Европейската социална харта определя правото на равни шансове в областта на заетостта и професиите и без дискриминация в пола с цел да осигури упражняване на правото на равни шансове в тази област, като договарящите се страни се задължават да признаят това право и да вземат подходящи мерки, за да осигурят или насърчат неговото приложение чрез осигуряването на достъп до работа, защита от уволнение и професионално реинтегриране; чрез професионално ориентиране, обучение, преквалифициране и професионална рехабилитация, професионална кариера, вкл. повишение.³⁷ По същество тя се отнася

---

³⁶ Русев, К. Реформирането на образователната сфера в правото на ЕС. – В: Българският преход. С., ГорексПрес, 2003, с. 392 – 396; България на прага на ЕС: Тристранното сътрудничество в развитието на индустриалните отношения. Сравнителни модели, кн. 3, 2004, Програма ФАР АКЕС 2000; Сивков, Цв. Европейската харта за местно самоуправление и българското законодателство. С., Софи-Р, 1988 и др.

³⁷ Вж. Сб. Коментари по Европейската социална харта (ревизирана). Фондация „Фр. Еберт“, Конференция на независимите синдикати в България. С., 2003, с. 96 – 97.

до квалификацията, но винаги се преплита с образователните моменти, затова я посочваме тук.

Освен тази Харта и посочените преди нея документи, разгледани в исторически аспект, съобразно тяхната хронология, съществуват и **редица съвременни европейски документи в областта на образованието**, които намират своето конкретно място и приложение в образователните промени в страните – членки на ЕС, в т.ч. България, ползваща опита на високоразвитите западно-европейски държави съобразно със своята национална идентичност. Те също могат да бъдат посочени в тяхната последователност по години, като хронологията им е следната:

На първо място са Сорбонската и Болонската декларация.

Основната цел на тези документи е развитието на образованието в страните от Европейската общност днес, за изграждане на т.нар. **европейско пространство за висше образование**. Главно отношение тук има именно **Сорбонската декларация от 1998 г.** и особено **Болонската декларация, подписана през 1999 г.** в гр. Болоня от министрите на образованието на 25-те страни от ЕС, а също от Исландия, Норвегия, Швейцария, Румъния и България.³⁸

По-конкретно, целта на тази декларация е *да се повиши конкурентоспособността на европейското висше образование на международно равнище*, като това се осъществява чрез изграждане на европейско пространство за висше образование до 2010 г.

В Болонската декларация се поставят като изходни начала **шест основни дейности по изграждането на посоченото пространство**, а именно:

Изграждане на ясни и съпоставими системи на висше образование, на студентска мобилност, като такива могат да се получат и извън системата на висшето образование при определени условия; засилване на мобилността на студентите, както и на преподавателите и изследователите; засилване на сътрудничеството по повод на оценката на качеството на образованието и неговите програми, разработване на критерии и методология в тази област; засилване на европейските измерения във висшето образование по отношение на конкретното разработване на учебните програми и междуинституционалното сътрудничество; въвеждане на система от два образователни цикъла за получаване на образователна степен „бакалавър“ за първия цикъл и на „магистърска“ и/или „докторска“ степен за втория и въвеждане на система от образователни кредити с цел засилване на студентската мобилност, като такива могат да се получават и извън системата на висшето образование при определени условия.

Важно значение в процеса на изграждане на европейското пространство за висше образование имат няколко основни момента, свързани с **партньорството**, основаващо се на подкрепата от бизнеса и основните партньори – университетите, техните преподаватели, служители и студенти, а също на подкрепата

---

³⁸ http://europa.eu.int/comm/education/policies/educ/bologna/bologna_en.html.com

от националните институции за по-ефективно изграждане на образователното пространство и оптимизиране на неговата структура; с *отчетността* по повод на системата за образователните степени, качеството на обучението, неговата продължителност, признаването на дипломите; със *системата на степените*, като тук целта е изграждането на национални стандарти за квалификациите до 2010 г.; с *гарантирането на качеството на образованието*; с признаването на дипломите и продължителността на обучението, което се осъществява чрез подпомагане на т.нар. национални планове за признаване на чужди квалификации по съответните програми.

В синтезиран вид основните ценности на Болонската декларация и останалите европейски документи се свеждат до развитие на европейското измерение на образованието чрез:

- Стимулиране на изучаването на чужди езици, като за целта се използват разнообразните европейски образователни програми;
- Развитие на системите за признаване на дипломите и приравняване на квалификациите;
- Насърчаване на обмена между млади хора, учители, ученици, ръководители;
- Позволение на учителите за работа временно в други страни – членки на ЕС;
- Мерки за борба с неуспеха в учебните институции и намаляване на регионалните различия;
- Осигуряване на равни възможности за достъп до качествено образование;
- Повишаване качеството на основното образование – приспособяване на професионалната подготовка към икономическото, техническото, социалното и културното развитие;
- Съдействие за развитие на образователните области;
- Привеждане в съответствие на учебното съдържание и методи с техническия прогрес;
- Укрепване на връзките с други страни;
- Сътрудничество с международни организации и др.

Според формулировката на Европейския съвет висшето образование трябва да получи своя нов облик през 2010 г.

Успоредно с образованието бяха приети и съответни решения за *квалификацията*. Така например през 2001 г. Европейският съвет прие *Доклад за конкретните цели на образователните и квалификационни степени*, като основни бяха целите за подобряване на качеството и ефективността на образователните и квалификационни системи в Европейския съюз, осигуряването на широк достъп до тях и отварянето им към световното пространство. Също така през 2002 г. бе разработена и утвърдена *Програма за развитие на образованието и квалификацията до 2010 г.*

През следващата 2002 г. в Барселона беше приета от Европейския съвет *Програма за по-нататъшни реформи в областта на образованието и ква-*

лификацията в страните – членки на Европейската общност, съобразно която те да достигнат водещи световни показатели за качеството през 2010 г. Това стана след приемането на доклада за посочените конкретни цели в сферата на образованието и квалификацията от Стокхолмския европейски съвет през 2001 г.

През 2002 г. бе приета и **Декларация за образованието и квалификацията** в Копенхаген на състоялата се среща на съответните министри и представителите на Европейската комисия. Основните формулировки в нея са по отношение на осигуряването на прозрачност, информация и уеднаквяване на образованието и квалификацията с подобни мерки, както при висшето образование, отбелязани по процесите „Болоня“. Целта е признаването на квалификациите, уменията и компетентностите на всички страни – членки на ЕС, формирането на общо, единно европейско пространство в тези области, както и във всички области на социално-икономическия и културно-политическия живот.

На Конференцията на министрите на образованието в гр. Берген, на 19 – 20 май 2005 г., беше отбелязан сериозен напредък в работата по изграждането на европейското пространство за висше образование, което има за задача да бъде както отворено, така и привлекателно за останалите части на Земяното кълбо.³⁹

За изграждане на европейско образователно пространство допринасят самите университети, върху основата на принципите на университетската **Магна Харта**⁴⁰, която също е подписана в Болоня.

Основните моменти при съвременното обучение са тясно свързани с главните ключови послания, определени в Меморандума за учене през целия живот, идеята за което е представена в посочената „Бяла книга“ (известна още като „Бяла библия“ – в качеството си на гражданско понятие) на Европейската комисия, носеща заглавието „Развитие, конкурентоспособност и заетост: предизвикателства и пътища към ХХІ век“, представена от Жак Делор на Европейския съвет в Брюксел. Този Меморандум също е съставен през 2000 г. от Европейската комисия и основните моменти (послания) в него са следните: нови умения за всички; повече инвестиции за развитие на човешките ресурси; нововъведения в преподаването и ученето и в техните програми; оптимизиране на оценяване на ученето; преосмисляне на професионалното ориентиране и консултиране; доближаване на ученето съобразно специфичните програми по-близо до дома.

Върху базата на тези моменти, а също и на други документи в областта на образованието, Европейският съвет определи стратегическата цел за превръщането на Европа в „конкурентоспособно и динамично общество на познанието в

---

³⁹ За по-обширни сведения вж. *Бонева, Св.* Европейското пространство за висше образование: инвестиция в бъдещето. – В: България и ЕС. Предизвикателства към бизнес обучението. International University, С., Българска асоциация по маркетинг и др., Несебър, 2005, с. 4 – 9.

⁴⁰ Подписана години преди Болонската декларация, през 1993 г.

света“, което, както ще видим по-нататък, е и основа при очертаване на Лисабонската стратегия.

Относно *европейските университети следва да се подчертае, че те са обединени в Европейската асоциация на университетите* (т.нар. ЕАУ), която функционира като цяло. Целта на тази асоциация е да изготви съвременен облик на всички европейски университети за създаването и утвърждаването на европейското образователно пространство. Задачата е създаване на „силни университети за силна Европа“, както се посочва в Декларацията от Глазгоу.⁴¹ Тя съдържа девет части с виждания за дейността и ролята на университетите за изграждането на силна Европа относно усъвършенстването на управленските структури, създаването и разпространяването на знания, формирането на академични и социални ценности.

Относително нов, изключително важен европейски документ за образованието, който вече беше посочен, е Лисабонската стратегия от 2000 г., която формира облика на **икономиката на знанието**. Тази европейска стратегия очерта бъдещето на **икономиката, основана на знание**. Генералната линия за развитието на такава икономика, осигуряваща по-висок и траен растеж, повече и по-добри работни места и по-стабилен социален климат, би следвало да се отрази положително на всички страни – членки на Европейския съюз, респ. на България, но тогава светът все още не знаеше за настъпването на световната икономическа криза. По същество основни постулати в областта на образованието и квалификацията, тези насоки са по повод на съществуването на конкретните политики за обучение, с цел улесняване на достъпа до начално, професионално, средно и висше образование, намаляване на броя на рано напусналите учебните заведения, прилагане на последователни и ефективни стратегии за осъществяване на ученето през целия живот, реализиране на обучение, което да отговаря на потребностите на работодателите от съответни кадри и др. (имаме предвид насока 23); улесняване на достъпа на всички до образование, обучение и знания, професионално ориентиране, квалификация и пр. (съобразно насока 24) и др.

Отбелязаните насоки са тясно свързани с увеличаване на инвестициите в човешкия капитал и тяхното по-целесъобразно използване по линия на подобряване качеството в сферата на образованието и обучението. Широк отзвук обновената Лисабонска стратегия намери и в нашата страна, макар и 3 години след нейното оповестяване (до този момент България беше единствената страна, която не бе взела мерки за съобразяване със стратегията): на 24 септември 2008 г. в хотел „Шератон“ (София) се състоя конференция с международно участие: „Обновената Лисабонска стратегия – нови социални и икономически реалности за гражданското общество в България“, която беше организирана от Икономическия и социален съвет на Р България (ИСС). На нея присъстваха председателят на Народното събрание, посланикът на Република Франция

---

⁴¹ Декларация от Глазгоу. ЕАУ, Брюксел, 15 април 2005 г.

у нас, членове на Европейския икономически и социален съвет, членове на българския ИСС, учени от различни държави, НПО и др. Пред конференцията *Негово Превъзходителство Етиен дьо Понсен – посланик на Р Франция*, подчерта, че френското председателство има две важни мисии: едната от тях е и изпълнението на стратегията до 2010 г., а другата – че то е призвано да лансира стратегия за това какво ще се прави след 2010 г. Това е важна тема, която ще бъде продължена от чешкото и шведското председателство, които ще участват в председателството на ЕС.

Представителят на Италия – Марко Сепи – член на Европейския икономически и социален съвет подчерта, че на сегашния етап от развитието на икономиката и обществото е ясно какви са рисковете от една финансова криза и какви са последствията за всички граждани на света, и че новата конкурентоспособност на Европа би могла да бъде постигната единствено в резултат от една синергия на социални и икономически действия, в т.ч. в образователната сфера и в условията на социална защита; *проф. Мария Родригес* – специален съветник на ЕК, бивш министър на труда в Португалия и най-важното – един от авторите на Лисабонската стратегия, посочи, че първата основна цел в тази стратегия е конкурентоспособността, инвестирането в *познанието*, което е днешното богатство на нациите, *инвестирането на повече средства в научноизследователската дейност и образованието*. Това според нея е и центърът на стратегията. Втората основна цел според нея е синергията между конкурентоспособността и социалната съгласуваност (кохезия) в рамките на макроикономическата стабилност, за устойчиво развитие. Защото ако смятаме да инвестираме и да обучаваме хората за нови дейности, можем заедно с това да постигнем и по-добра конкурентоспособност и повече, и по-добри работни места, и по-добра социална кохезия.

За периода 2007 – 2013 г. Европейската комисия определи *финансовите перспективи относно мястото на знанието и иновациите* в бъдещия бюджет на ЕС, основавайки се върху насоките на Лисабонската стратегия. Главните финансови инструменти в тази област са:

– Структурните фондове и Кохезионният фонд за увеличаване на образованието, иновациите и създаването на съвременна структура в слабо развитите региони;

– Рамковата програма за конкурентоспособност и иновации с оглед подкрепата на малките и средните предприятия;

– Сътрудничеството в ключовите области на науката и технологията;

– Идеите за въвеждане на нова динамика в научните изследвания и привличане на най-добрия научен потенциал и др.

Основните елементи на икономиката на знанието са следните:

– сътворяване на нови знания като резултат на научноизследователска дейност;

– усвояване на знанията чрез различните нива на образованието и преди всичко чрез университетите;

– разпространение на знания чрез информационни и комуникационни технологии и средства;

– реализиране на знания посредством иновации и инвестиции във всички области на икономиката, управлението и обществената дейност, които водят до увеличаване на брутният вътрешен продукт и общественото богатство.

Ясно е, че Лисабонската стратегия от 2000 г. не остана статична, а претърпя своята по-нататъшна метаморфоза през 2004 и 2005 г., както и през следващите години. В Доклада на групата на високо равнище под председателството на Вим Кок се подчерта, че за да се преодолее изоставането, е необходимо „... всички ние да предприемем действия...“; „изпълнението на тези цели изисква участие на всекиго“. И още: „Ученето през целия живот не е лукс – то е необходимо, за да може да се осигури „достъп“ на всички граждани до програми за учене през целия живот...“⁴².

По същество в този доклад се подчерта необходимостта от повишаване на адекватността и приспособимостта на работещите към пазара на труда чрез по-високо образование и квалификация; от привличането на повече участници на образователния пазар, увеличаването на инвестициите в развитието на човешките ресурси и др.

Като допълнение е необходимо да се посочи, че обновената Лисабонска стратегия на ЕС от 2005 г. постави главните задачи и основните направления за реализиране на целите на Съюза, като ясно очерта и условията за тяхното реализиране, а именно:

- стабилна макроикономическа рамка;
- разумна бюджетна политика;
- нарастване на инвестициите *в сферата на науката, новите технологии, иновациите и образованието*;
- подготовка и реализация на национални инициативи в духа на обновената стратегия;
- разработка на Национална програма на знанието;
- подобряване на организацията и управлението на посочените процеси от правителствата с консенсус от политическите сили и с активното съдействие от обществените организации.

Тази стратегия даде изключително важни насоки за образователната реформа във всяка страна – членка на Европейската общност⁴³, като същевременно отчете националната идентичност, специфичните обществено-икономически, политически и исторически условия за развитие на всяка една от интегрираните страни.

---

⁴² Да посрещнем предизвикателството. Лисабонската стратегия за растеж и заетост. Люксембург, бълг. прев., 2004, с. 2.

⁴³ Вж. Интегрирани насоки за растеж и заетост – 2005 – 2008 г., 12.07.2005, Съвет на ЕС, Люксембург, 2005.

http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/emploment_strategy/prop_2005/adoptedguidelines_2005_en.html.com

Съветът на министрите и Европейският парламент определиха пет приоритетни цели за страните от ЕС, свързани с т. 3. – иновации и образование, а именно: сближаване на националните иновационни политики; създаване на правна рамка, подходяща за иновации; насърчаване възникването на иновативни предприятия; подобряване на взаимодействието и обмяната на опит в системата за управление на иновациите; създаване на общество, отворено към иновациите.

Друг важен европейски документ е Докладът за изпълнението на програмата „Образование и квалификация 2010 г.“ към страните – членки на Европейската общност. В него се съдържат сериозни препоръки, отнасящи се до подобряване на образователната структура на работната сила, определянето на прозрачни и стабилни цели на национално ниво относно провеждането на ефективно обучение, улесняване на достъпа до ПОО и др. Последното трябва да се разглежда като основен акцент в образователните сфери на държавите – членки на ЕС. В рамките на ПОО се осъществява и засилването на ролята на професионалната квалификация както на заети лица, така и на безработни.

През 2005 г. в гр. Берген на Конференцията на министрите на висшето образование беше предложена идеята за използването на Обща европейска квалификационна рамка (ЕКР), която бе конкретизирана през 2006 г. – времето, през което се направи препоръка на Европейския съвет и Парламент за утвърждаване на ЕКР за учене през целия живот. Предвидено беше тази рамка да се използва за сравняване на класификационните равнища в различните страни – членки на Европейската общност. В този дух са конкретизирани и 8 (осем) приоритета, в т.ч.:

1. подобряване на равенството спрямо образованието и квалификацията;
2. стимулиране на тяхната ефективност;
3. превръщане в реалност на професионалното обучение;
4. изграждане на основни компетенции за младежта;
5. модернизация на училищното образование;
6. модернизация на квалификацията и професионалното обучение;
7. модернизация на висшето образование;
8. формиране на качества, които позволяват наемане и заетост.

Всички тези приоритети е необходимо да бъдат спазвани от страните – членки на ЕС, при съблюдаване на конкретните норми и показатели.

Икономиката, основана на знанието, изисква адекватни промени в образованието и квалификацията на хората. Ето защо ЕС прие и Основни принципи на Европейския съюз за създаване на *единно образователно пространство чрез*:

- свободно движение на хора;
- учене през целия живот;
- академично признаване на квалификации.

Върху базата на тези основни принципи днес ясно се очертават и контурите на образованието в европейските държави – членки на Общността, вкл. на България.

Конкретизация на съвременната стратегия за знанието е и концепцията на Европейската комисия за по-нататъшното развитие на образователните програми.⁴⁴ В тази концепция се залагат общо 13 (тринадесет) мащабни задачи, най-важните от които са:

- качество и ефективност на системата за образование и обучение;
- достъп до всички образователни ресурси;
- отваряне на образованието и обучението към целия свят, за което вече се спомена в предишни документи.

За целта е създадена работна група от експерти от 31 (тридесет и една) държави към утвърдената Комисия с оглед изработването на Европейска рамка за ключовите компетенции. Смисълът на това е осигуряването на възможности на всеки гражданин на Европа да придобива такива компетенции чрез образованието си, че да бъде готов на всякакви предизвикателства и стресове на новия век – икономически, политически, социални, лични, природни и т.н.

През 2005 г. Комисията предложи проект за препоръки по ключовите компетенции за обучението през целия живот, който бе приет от министрите на образованието и от Европейския парламент близо една година по-късно – през март 2006 г.

По същество ключовите компетенции се формулират на три нива: за индивидите, за работата и за обществото като цяло. Формулират се осем, от които: комуникации на майчин език; комуникации на чужд език; математически компетенции и базови знания в областта на науката и технологиите; компютърни компетенции и др.

В хронологически ред следват и други документи в областта на образователната политика, но най-новият е Стратегията „Европа 2020“, която дава нови визии за развитието на европейските държави в една сравнително дългосрочна перспектива, с приоритетно развитие на образованието. В нея се предлагат три ключови двигателя за растеж, в т.ч. мащабни промени в образованието: 1) Интелигентен растеж, който включва насърчаването на познанията, иновациите, цифровото общество; 2) Устойчив растеж чрез по-ефикасно използване на ресурсите в производството при съвременно увеличаване на конкурентоспособността и 3) Приобщаващ растеж, който означава увеличаване на мащабите на пазара на труда, придобиване на умения и борба с бедността.

---

⁴⁴ Те са под общото наименование „Образование и квалификация 2010“ („Education and training 2010“). Вж. също: *Тодоров, Г., М. Тодорова*. Развитие на европейските образователни програми. – В: Наука, кн. 4, 2006, том XVI, изд. на СУБ, с. 34; Европейски образователни програми на ЕС:

- Европейска образователна програма „Сократ“ (<http://Socrates.hrdc.bg>);
- „Леонардо“ (<http://leonardo.hrds.bg>);
- „Младеж“ (<http://youthdep.bg>).

Тези общи моменти лежат и в основата на новите *образователни програми*, които се финансират от Европейската комисия.⁴⁵ Те са свързани с тясно профилирано, или общообразователно обучение в зависимост от интересите и предпочитанията на обучаващите се.

Главните европейски образователни институции, които осъществяват дейността си за развитие на образованието, обучението и квалификацията, функционират благодарение на *международни екипи от учени, работни групи и комисии*, които имат ясно определена цел – тясно сътрудничество в тази област и създаване на единни методики. Те съставляват и *ядрото на европейските образователни институции*. Така например в състава на ЮНЕСКО осъществяват своята дейност:

- Международното бюро по образование (МБО);
- Международният институт за планиране на образованието (МИПО);
- Регионалният център за развитие на висшето образование в Латинска Америка (КРЕСАЛХ).

В Европа е създаден Европейски център за висше образование (СЕПЕС) в Букурещ (Румъния).⁴⁶

В началото на новия век ЮНЕСКО постави като приоритет дългосрочната стратегия – *„Образование на века“*, която включва редица положения, насочени към утвърждаването на начина на съвместен живот чрез партньорство, сътрудничество, комуникации и свобода на словото, постоянно увеличаване на компетенциите и уменията, работа в благоприятна бизнес среда и т.н.

Особено важен европейски център в разглежданата област е Съветът за културно сътрудничество в рамките на Съвета на Европа. Той включва:

- Документационен център за образование в Европа;
- Европейски център за глобални взаимозависимост и солидарност, известен още като Център „Север – Юг“.

В заключение тук може да се обобщи, че посочените основни европейски документи, решения и стратегии са изходна основа за осъществяване на радикални образователни промени в страните – членки на Европейския съюз, вкл. на новоприсъединилите се като България.

Освен европейските насоки и алтернативи, естествено съществуват и много други *международни решения*, приети на световни форуми по линия на ООН и др. организации в Пекин, Копенхаген и т.н., един от които е този, приет в гр. Александрия (Египет). Това е т.нар. *Александрийска декларация* от март

---

⁴⁵ Съществуват многобройни и най-различни образователни програми, по които авторката е взела отношение в: Европейски образователни програми – отражение върху България. – В: Икономика, инвестиции, ЕС. Изд. „Наука и икономика“. Икономически университет · Варна, 2006, с. 243 – 248, както и в други публикации в тази област.

⁴⁶ За по-голяма изчерпателност по тези въпроси вж. *Димитрова, П.* Аспекти на развитие на образованието в процеса на глобализация. – В: Социално-икономическо развитие на България в ЕС (проблеми и перспективи). В. Търново, Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2006, с. 164 – 167.

2004 г., приета от представителите на арабското гражданство, насърчаваша *взаимния обмен с образованието и културата на европейския свят* с другите държави от Земното кълбо. Тя включва следните основни цели:

- Разработване на модел на семейни взаимоотношения, които да позволяват създаването на независим, самостоятелен и свободен индивид. Последният от своя страна да е отговорен за своите решения. Това изисква ревизиране на някои от моралните ценности, които все още влияят негативно на арабския начин на живот, като например преклонението и подчинението пред съответни лични, семейни и държавни институции, като заместители на независимостта, диалога и позитивното взаимодействие;

- Медиите да играят основна роля в изграждането на *общата култура* на отделните хора;

- Формулирането на арабски критерии за *крайния продукт на образованието на всички нива в съответствие с международните критерии, вкл. европейските*, които да предоставят основата на съпоставимост и оценка;

- Създаване на организации, които да оценяват качеството на обучението във всяка арабска държава. Тези организации трябва да бъдат независими от министерствата на образованието и да бъдат свързани регионално, като по този начин да позволяват обмен на специалисти и свободно движение на граждани на пазара на труда;

- Да се запази финансовата подкрепа и отговорността на държавата за образователните институции;

- Да се призове гражданското общество да даде своя дял във *финансирането на образованието*, а също така и своя принос в неговото провеждане и контролиране в арабските общества; изкореняване на неграмотността – особено сред жените – в рамките на не повече от 10 години;

- Насърчаване на постоянното ревизиране и обновяване на религиозната дискусия за разкриване на цивилизованите и позитивни аспекти на религията;

- Освобождаване и развитие на женската култура за постигане на равнопоставеност между половете в образованието и професионалната реализация с цел да се осигури пълноправно участие на жените в обществения живот;

- Насърчаване на *културното взаимодействие с останалия свят*, в т.ч. с Европа, за да се осигури разнообразие на творчески и културни ценности и да се подпомогне активно сътрудничеството на международните организации, без да се противоречи на посочената културна идентичност или културно наследство и др.

Както се вижда от Декларацията, арабските народи също притежават исторически опит и зрялост, което им позволява да дадат своя принос в борбата за развитие на редица образователни и културни ценности под егидата на световния опит и които осъществяват това в немалка степен под знаменателя на *европейския опит*.

Развитието на образованието е тясно свързано с развитието и осъществяването на икономическа и социална политика.

Известно е, че **политиката** като най-общо понятие е определен вид дейност на обществото в лицето на държавата и нейното управление за регулиране на обществените отношения, взети в тяхната съвкупност, в зависимост от спецификата на съответните отношения тя се класифицира на икономическа, социална, културна, научна, демографска и друг вид политика.

Най-общо казано **икономическата политика** е насочена към развитието на общественото производство с неговите основни страни и сфери; **социалната политика** изразява дейностите по повод регулиране на социалните отношения във всички сфери на обществената жизнена дейност. Двата вида политика винаги се намират в тясна връзка и взаимна зависимост, в единство, въпреки че през определени периоди това единство малко или много се нарушава.

Много важна задача, стояща пред ЕС, е постигането на **единство** в икономическата, социалната, образователната и културната политика, при отчитане на **идентичността** на отделните нации в Европа.

Икономическата интеграция на страните – членки на Европейската общност, изразява постигането на **единство в икономическите политики** на тези страни, съобразени с особеностите на развитие във всяка отделно взета страна. Напреднал стадий на тази интеграция е икономическият и валутен съюз, включващ обща икономическа и валутна политика.

Същевременно Европейската общност е известна в света с високите си трудови и социални стандарти на държавите-членки, със силно развита **социална политика**. Етапите в нейното развитие са няколко:

Първият етап започва от създаването на ЕИО до установяването на относително устойчив икономически растеж и ниски равнища на безработица (1958 – 1973).

Вторият етап е свързан с влошаването на функционирането на пазарите на труда, което доведе до безработица като тази от 30-те години (1974 – 1985).

Третият етап (1985 – 1997) се характеризира с търсенето на подходящ модел за социална политика, придружаваща програмата на ЕК за икономическа либерализация. Именно през този период (1985) ЕК публикува Бялата книга за програмата за завършване и изграждане на единния вътрешен пазар. В отговор на критиката за едностранчивост на Програмата 1992, представена в Бялата книга през 1987 и 1988 г., Комисията започна да обръща по-голямо внимание върху социалното измерение.

Следващ етап (от 1997 – 2007 г. и до сега) се свързва с различни промени в законодателните основи и с практическото им изпълнение. Световната финансова и икономическа криза доведе до огромни сътресения както в икономическата, така и в социалната област, поставяйки сериозни предизвикателства пред правителствата на европейските държави за вземане на спешни антикризисни мерки.

По начало ЕИО е замислена като общ пазар, в който социалната политика си остава национална грижа. През 50-те години Франция настоява за включване на социалния елемент в дейността на Общността, поради страховете да

не се намали конкурентоспособността на нейната икономика и добре развита национална система за социална защита. Освен това социалната политика още тогава се свързва с координирането на системите за социално осигуряване, което позволява свободата на движение на наемните работници в ЕО (според чл. 48 – 51 ДЕО⁴⁷) и създаването и дейността на ЕСФ (чл. 123 – 128 ДЕО). Един от най-важните текстове относно социалната политика е чл. 117, според който държавите – членки на ЕО, постигат съгласие за необходимостта от създаване на по-добри условия на живот и труд в общността и за хармонизиране на тези условия. В аспекта на образованието е много важен чл. 118 ДЕО, според който се предвижда сътрудничество между държавите-членки по въпросите на заетостта, трудовото право и условията на труд, социалното осигуряване и професионалното обучение.⁴⁸ В тази връзка следва да се посочи и приетата през 1993 г. „Бяла книга за растежа, конкурентоспособността и заетостта“ (Делор I), която има за цел да изготви краткосрочен план за действие, отчитайки специфичните проблеми на отделните страни. Наред с преосмислянето на начините на реорганизация на труда в предприятията и фирмите, на по-добро използване на обществените фондове за безработицата и т.н., общите цели на този план включват и подобряването на системите за обучение и образование (инвестиране в човешките ресурси).

По-нататък, през 1996 г., е направен преглед на проекта за изменение на договорите за ЕС и другите общности „Европейският съюз днес и утре – приспособяване към нуждите на хората и подготовката за бъдещето“ (Дъблин, 1996 г.). По същото време е приета и Декларация за заетостта, една от препоръките в нея се отнася до съсредоточаване върху ефективността на трудовия пазар и на *инвестирането в човешките ресурси*⁴⁹, а това се отразява не само върху икономическата и социалната, но и върху културната политика на ЕС.

Както се подчертава в труда, посветен на прехода от планово стопанство през ексоциалистическото общество към пазарна икономика, „В ЕС извеждането на социалната политика като важен стратегически приоритет на пан-европейско равнище е станало още през 1987 г., с приемането на т.нар. Единен европейски акт (*Single European Act*) – чрез този документ не само се ревизира Римският договор (1957), но се слага значително по-голям акцент върху социалните ценности и цели на Общността. По-късно – през 90-те години, стартират инициативите на Жак Делор за социалния диалог на секторно равнище и се приема т.нар. Социален протокол за Европейските работнически съвети. (Петков, Кр. и др. Европейска социална политика. С., 2008). Десетилетие след това социалната политика окончателно се еманципира, т.е. заема равностойно място

---

⁴⁷ Вж. Основни договори..., чл. 48 – 51.

⁴⁸ По-обстойно вж. Маркова, Пл. Социална политика, гл. XIV. – В: Основи на европейската интеграция. Второ преработено и допълнено издание. Център за европейски изследвания, С., 1998, с. 275.

⁴⁹ Пак там, с. 291 – 292.

– наред с икономическата политика – при формулирането на стратегическите приоритети на ЕС.⁵⁰

От 1997 г. насам се формират *нови етапи* в развитието на социалната политика, както и на всички останали области на общественно-икономическия и културен живот, най-новият от които е свързан със стратегията „Европа 2020“, чиито отделни страни ще бъдат характеризирани в хода на изложението, в т.ч. в най-новите становища на Икономическия и социален съвет.

Образованието, обучението и квалификацията играят особено важна роля за формиране и запазване на съкровищницата на европейската култура. Обособени в единни европейски рамки, те същевременно имат и своя неповторима специфика, своя идентичност, която неколккратно бе спомената.

Тук ще направим опит да характеризираме тази идентичност на държави като Германия, Великобритания, Франция, Холандия и др., обусловена до много висока степен от развитието на образователната сфера, както и от останалите показатели в йерархията на икономическите и социалните отношения.

Същевременно следва да се отбележат и *регионалните измерения* в сферата на образованието и културата в европейските държави в аспекта на разглежданите образователни и квалификационни процеси. Те са по отделни регионални разрези – териториални, урбанизационни, местни и пр., всеки от които има адекватна социална характеристика. Например при разреза град – село проблемите на образованието особено релефно се проявяват в съвременното европейско село, докато в града по-лесно биха могли да бъдат туширани.

Във връзка с регионалните аспекти следва да се подчертае, че ЕС си поставя като специална цел да намали разликите в равнището на развитие на различните региони (чл. 130 от Договора за ЕС). Най-важните инструменти на регионалната политика на Общността са Европейските фондове за регионално развитие, Европейските социални фондове и отделът „Преустройство за трансформиране и гаранции за селското стопанство“. Те са: Структурни фондове на ЕС и Регионални фондове на ЕС. С финансовите средства на фондовете се подпомагат предимно: *първо*, области, изостанали в развитието си; *второ*, осъществява се отпускане на средства за области, които са изложени на силна промишлена рецесия, както и на средства за вземане на мерки за борба с дългосрочната безработица; *трето*, мерки, които подпомагат младежта и *четвърто*, мерки за адаптация на селското стопанство и за развитие на териториалното стопанство.⁵¹

---

⁵⁰ Вж. Петков, Кр., Ат. Владиков. Социалната политика през прехода в България (1989 – 2010 г.). – В: Изследвания по история на социализма в България. Преходът. Център за исторически и политологически изследвания, т. 3, С., Графимакс 02 ООД, 2011, с. 378 – 379.

⁵¹ Вж. Димитрова, П. Регионална политика на Европейската общност. – В: Национална идентичност и евроинтеграция. С., ГорексПрес, 2004, с. 48.

За периода 2007 – 2013 г. е уточнен дизайнът на новата кохезионна политика на ЕС, но тъй като този въпрос е по-встрани от настоящия обект на изследване, тук няма да се характеризират конкретни моменти. Ще посочим само, че основните направления в нея отразяват един по-общ подход към регионалната небалансираност с цел – развитие на балансирана и полицентрична урбанизационна система и *създаване на ново партньорство между градовете и селската периферия*, в т.ч. *по отношение на образованието и културата*.⁵²

Нарастването на градовете за сметка на намаляването на селата е световна урбанизационна тенденция, която силно се проявява в европейските държави.

Това се отразява върху образованието в двете основни регионални структури – както върху количествената, така и върху качествената му характеристика.

От началото на 90-те години, когато редица европейски държави започват образователните си реформи, те обръщат голямо внимание и върху *регионалните аспекти, респ. върху образованието в „селската периферия“*⁵³, като важна част на националната образователна система.

За решаването на основните задачи в системата на образованието в регионален аспект по отношение на образованието в европейските държави се извършват съществени промени, свързани главно със законодателните основи, материално-техническата база, структурното развитие и модернизацията на учебния процес чрез съответни интерактивни програми и проекти за обучение, повишаване на тяхното качество и т.н. Усилията към привеждането на образователните промени в града и селото са по *пътя на синхронизацията с европейските образци и изисквания* в отделните държави на Общността. Тук следва да се вземат под внимание специфичните демографски процеси, протичащи в тях – общо и по-отделни региони (в разглеждания аспект град – село), свързани с влошаването на възрастовата структура на населението. Това поставя множество и остри за решаване проблеми на получените образователни аномалии, както и необходимостта от своевременни мерки за тяхното балансиране⁵⁴. Още повече, че както се подчертава в Европейската социална харта за ефективното

---

⁵² Пак там, с. 49 – 50.

⁵³ Сензационни съобщения за т.нар. селска периферия и по-специално – за възникването на първото село в света, бяха направени неотдавна от немския археолог проф. Хелмут Цигерт от Хамбургския университет. Той доказва, че хората са се събирали за първи път в общо селище преди 400 000 години в Либия и в Етиопия и по специално – край пресъхналото езеро Фезан в Югозападна Либия.

Историческото възникване на града и селото слага отпечатък върху адекватното им икономическо, материално-битово и културно равнище. С отделянето на града от селото се обособяват и съответните типични черти на живота и неговият социокултурен облик в двете основни обществено-икономически структури. Това става бавно и постепенно в определен исторически момент, който процес се наблюдава и днес.

⁵⁴ Fileva, M. Rural Globalization and Allocation of Some education – Qualification Problems in the Contemporary Bulgarian village: “The Countryside and Euro integration the Bulgarian case. Bulgaria Rusticana. Sofia, “Alja”, 2005, p. 34-37; Fileva, M. Село – тури-

упражняване правото на децата и младежта да растат в среда, създаваща условия за добро образование и пълно разгръщане на личността, е необходимо да им се осигуряват съответните грижи, подпомагане, обучение и подготовка..., достъпни и подходящи за тази цел, независимо от регионалната даденост.

Европейският модел на селските интеграционни структури се характеризира със следните няколко особености на проявление:

- 1) съществена поляризация на селскостопанските структури;
- 2) намаляване броя на фермите и съответно на фермерите;
- 3) намаляване на политическото влияние по отношение на земеделието и неговото адекватно развитие;
- 4) засилване на общественото мнение към фермерите по повод на икономическата намеса и други (вкл. културните различия).⁵⁵

Един от неговите аспекти в този контекст е характеристиката на състоянието в образователно-квалификационната структура и нейното локализиране по отделни региони. Той се характеризира на фона на общите промени в образованието и квалификацията в европейските страни, и на преодоляване на различията в социално-икономическата и духовна култура в тях.

Опитът на високоразвитите европейски страни в тази сфера (Германия, Франция, Холандия, Великобритания, Австрия, Белгия и др.) може да се използва и в селското стопанство (фермерство), за по-добра квалификация и професионална подготовка, за получаване на по-големи умения и компетенции в специфичното производство, за повишаване на специфичната агрокултура (рурална култура). Тук от значение са прилаганите европейски програми и проекти за подпомагане на обучението и усъвършенстване на опита в аграрното производство чрез съобразяване с най-новите постижения на науката и техниката, с развитие на иновациите в него.

Как се осъществява развитието на образованието в европейските държави и каква е неговата роля за възхода на техните социално-икономически и духовни култури? Кои са основните моменти в реализацията на отделните му форми и как те се синхронизират съобразно европейските изисквания, критерии и стандарти? Какво е отражението на тези процеси върху новоприсъединените се страни – членки на Европейската общност (държавите от бившия Източен блок), и какви са последиците от световната икономическа криза в тази област?

На тези въпроси ще се постараям да дадем отговор в следващата глава.

зъм – евроинтеграция. – В: Българското село по пътя на евроинтеграция. С., Bulgaria – Rusticana, 2006, с. 128; Симова, А. Икономическа интерпретация на правата и задълженията, произтичащи от Договора за присъединяване на България към Европейския съюз в областта на селското стопанство. – В: Икономика и управление на селското стопанство, кн. 3, 2005, и др.

⁵⁵ Съгласно чл. 130 от Договора на ЕС..., с. 50.

ЕВРОПЕЙСКИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРАКТИКИ НА СТРАНИ ОТ ЗАПАДНА И ЮЖНА ЕВРОПА – РОЛЯТА ИМ ЗА РАЗВИТИЕ НА КУЛТУРАТА

Главен обект на изследване в областта на образованието и неговата роля за развитие на европейската култура ще бъдат „локомотивите на историята“ – Германия, Франция, Холандия, Великобритания, както и в по-малка степен – някои южноевропейски държави като Испания, Италия, Турция, Гърция.

Германия – родината на Гьоте и Шилер, на Йохан Себастиан Бах и Лудвиг ван Бетовен (Бетховен), на Албрехт Дюрер и немския импресионизъм, на германското „икономическо чудо“ и немското социално-пазарно стопанство, на немската социална и семейна политика;

Франция – люлката на европейската цивилизация, страната на Лувъра, Айфеловата кула, двореца „Бобур“ и многобройните замъци, родината на импресионизма и прочутите френски художници – Едуард Мане, Клод Моне, Камий Писаро, Огюст Реноар, Тулуз Лотрек, Анри Русо и Берга Моризо...;

Холандия – страната на лалетата (макар те да се пренесени от Турция), на вятърните мелници, на низините, превърнати в плодородни градини, на Рембранд, Ян Стеен, Винсент ван Гог; на философите Еразъм Ротердамски и Бенедикт Спиноза и т.н., и т.н.;

Великобритания – родината на чая (макар и пренесен от Китай), на парния локомотив; на Уилям Шекспир и лорд Байрон; на Чарлз Дикенс, Чарлз Дарвин, Исаак Нютон и на Чърчил, на легендарните „Бийтълс“, на специфичната англосаксонска култура;

Испания – страната на Мигел де Сервантес, Салвадор Дали и Пикасо, с величествената и неповторима архитектура на Антонио Гауди, с фламенкото и прочутите фиести;

Италия – страната на гениите Леонардо и Микеланжело Боунароти, на Джузепе Верди и Джакомо Пучини, на романтичната естрада и големите драматични актьори;

Гърция – държавата с внушителния Партедон, родината на демокрацията, на Аристотел, Платон и Гален, на хилядите острови, привличащи погледите на туристи от цял свят;

Турция – огромната османска територия с неповторимата църква „Св. София“, Синята джамия, Босфора, свързващ двете морета – Черно и Средиземно, безкрайната „Капалъ чарши“, с невероятното ориенталско изобилие и гостоприемство...

I. Образователни практики от Западна Европа

Западна Европа е регионът, включващ западноевропейските страни по географски признак (Франция, Великобритания, Ирландия), но в политически и културен аспект той включва и страни като Швейцария и Швеция, макар те да са части от Централна и Северна Европа. Това е според дефиницията за приетото условно разделяне на Европа на Западна и Източна, на Западен и Източен блок след Втората световна война (описана подробно в Уикипедия – Свободната енциклопедия). Ето защо тук условно включваме и Германия.

1. Развитие на образованието в Германия и немската култура

1.1. Главни устои на немската образователна система

За развитието на *немската образователна система* влияе комплексната характеристика на цялостното състояние на страната, като се започне от законодателните основи, премине се към германската индустриална политика и върху нейната база – немската социална политика и немския социален модел, и се стигне до немската образователна и културна политика. Всички те определят *облика на икономическата и социалната култура на Германия*.

Тази комплексна характеристика се базира върху устоите на далечното минало. Още при феодализма там са гласувани мерки за подобряване състоянието на бедните, скитащите и просещи помощ; в страната възникват местни и професионални сдружения за социална защита при силното влияние на църквата. Практическата държавна социална политика в Германия води началото си от 1839 г. с приетия Закон за защита на децата чрез издаването на Кралския указ за ограничаване на работното време на децата, а през 1881 г. чрез Кайзеровото послание се известява установеното държавно социално осигуряване на работниците. По-късно са гласувани Законът за болничното осигуряване (1883), Законът за осигуряването при злополука (1884), Законът за осигуряването при старост и инвалидност (1889) и т.н.⁵⁶

Но да започнем от началото: през периода между 1815 и 1871 г. страната се е състояла от многобройни независими държави, 39 от които участват във формирането на Немския съюз (Deutscher Bund). През 1871 г. се основава Национална държава с името Германия (Германска империя) или Втори немски райх. Той е създаден на 18 януари с.г. във Версай след загубата на Франция във Френско-Пруската война. Особени заслуги през този период има най-изтъкнатият немски държавник през XIX в. – Ото фон Бисмарк.

---

⁵⁶ Научни доказателства за съществуването на хора по земите на днешна Германия има още преди 700 хил. години, когато племената германи завземат бластистите територии от славяните, отводняват ги и там основават свой съюз, а впоследствие и държава. До VI в. сл. Христа земите са населявани от келски и германски племена. Смята се, че 2 февруари 962 г. е датата на основаване на Германия, когато Ото I е коронясан за крал на територията, наричана Първи немски райх.

След Втората световна война и капитулацията на Германия, на 8 май 1945 г., се осъществяват радикални промени в териториалното устройство на страната (както и във всички форми на икономическия, социалния и културния живот). През 1949 г. се основават двете немски държави – Федерална република Германия и Германска демократична република, със съответен брой провинции – 12 за ФРГ и 5 за ГДР (т.нар. Bundeslaender). През 1952 г. провинциите се реструктурират в области (райони) – Прусия, Бавария, Саксония, Баден-Вюртембург, Хесен и др.

През 1990 г., с разпадането на Източният блок, ФРГ и ГДР се обединяват в единна немска държава.

Защо започваме изследването си точно с Германия?

Преди всичко, защото Германия е водещата сила в ЕС. Тя е първата икономическа и политическа сила в Европа и третата в света (след САЩ и Япония). По оборот на външната си търговия през 2005 г. Германия е на първо място, което се стреми да запази и през следващите години.

Историята на немската икономическа и социална политика, съответно и на образованието, обхваща:

1) времето от началото на държавната социална политика до Entlassung⁵⁷ на Бисмарк (1839 – 1890);

2) времето от Entlassung на Бисмарк до края на Първата световна война (1890 – 1918);

3) времето на Ваймарската република (1919 – 1932);

4) времето на Третия Райх (1933 – 1945);

5) времето от възникването на Бундесрепубликата и Германската демократична република (1949 г.);

6) времето от обединението на „двете“ Германия – от падането на Берлинската стена и отварянето на прочутата Бранденбургска врата (das Brandenburger Tor) между тях.

През втората половина на XIX в. Ото фон Бисмарк обедини тогавашна Германия и създаде първата в света съвременна модерна система на регламентирана трудова и социална защита, която се развива и усъвършенства и до днес.

Особеното в законодателната политика на Германия (респ. законотворчеството в образованието) е, тя е тясно свързана с Основния закон на Германия. Това е Конституцията от 23 май 1949 г., според която страната представлява демократична и правова федерална държава; всички социални придобивки произтичат от Конституцията.

Този закон съдържа основни норми на обществени дейности и поведение, които служат за равновесие между проявленията на чистата пазарна икономика и чистата централизирана икономика, форма на което е социалната пазарна икономика.

Основните права с особено значение за развитието на социалното стопанство, както и на образователното и професионалното развитие, са свързани със

---

⁵⁷ Entlassung = управление.

защитата на достойнството на човека, свободата на избора на професия, забраната на дискриминацията по пол, възраст, произход и т.н.

Основните социални ценности, съдържащи се в тези права, същевременно са залегнали в документите на Европейската социална харта и много други важни документи на ЕС, на които бе обърнато внимание в Първа глава.

В рамките на пазарно ориентираната икономика провежданата в Германия социална политика (в частност образователна) е ориентирана към решаването на широк кръг от основни въпроси, като **на първо място тук стои обезпечаването на равни възможности при осъществяването на правото на образование.**

Общата политика на Германия се осъществява в мащабите на цялата страна; на нея се подчиняват всички социални субекти. Особено голямо значение при нейното реализиране придобиват онези мерки, които са свързани с осигуряването на висока заетост и социална стабилност на населението.

Тези моменти са характерна част от общата политика на Германия, но освен това в страната се провежда и т.нар. **специална политика**, която допълва общата. В нея се включват всички онези допълнителни мерки, които се вземат от държавата в областта на държавното обезпечаване, насочени към осигуряването на по-добро социално равновесие на обществото и отделното семейство в зависимост от конкретното състояние на пазара и пазарните отношения.

Икономическата култура на Германия се основава на индустриалната политика, която от своя страна е база на социалната, респ. образователната политика.

Важно място в системата от компоненти на **германската индустриална политика** има Националната иновационна система, която е в основата на провежданата иновационна политика. Германия заема едно от първите места в света (след САЩ и Япония) по абсолютен размер и относителен дял на разходите за научноизследователска и развойна дейност спрямо БВП – относителният дял на тези разходи възлиза на 2,46 % от БВП през далечната вече 2000 г.⁵⁸

Германия е пряко ангажирана и със създаването и поддържането на **иновационна структура**. Тя включва три сектора, които са обвързани в система от инкубатори. Тези сектори обхващат: *първо*, частни лаборатории, институти, конструкторски бюра; *второ*, държавни институти и лаборатории; *трето*, университети и други учебни звена. Всички тези сектори осъществяват единно функциониране, което се координира от държавата чрез механизмите на държавното регулиране. Германците са прочути със своите **бизнес инкубатори** (наред с бизнес инкубаторите на САЩ). Основната им задача е да създават работещи фирми със своя жизнеспособност и самостоятелност. Такива съществуват в Дрезден, Йена, Карлсруе, Щутгарт и др.

---

⁵⁸ Economic Survey of Europe, 2000, N 1. За сравнение в рамките на ЕС най-висок дял на разходите за научноизследователска и развойна дейност спрямо БВП през същата година поддържат Швеция – 3,8 %, Финландия – 3,31 %, а най-нисък – Гърция – 0,68 %. По-подробно вж. *Филева, М., Р. Бакърджиева*. Някои аспекти на индустриалната и социалната политика на Германия. – Панорама на труда, 2004, № 6, с. 21 – 31.

Индустриалната политика на Германия има още много и различни форми на проявление, но все пак тук обект на изследване е образованието със своята система и политика, поради което се посочват само онези от тях, които имат отношение към развитието на този процес по линия на изключително важното иновативно развитие.

От началото на управлението на канцлера Ангела Меркел – най-обичаният европейски политик, Германия отбелязва траен икономически растеж. Немската икономика е една от първите, която излиза от световната криза, а това се отразява и върху благосъстоянието на хората. Въпреки това в Германия днес съществуват обществени настроения против държавните реформи. Кои са те? Преди всичко недоволството на масите от управлението на новия канцлер е свързано с намаляването на срока за изплащане на обезщетения след оставането без работа на съответните лица. През 2005 г. при съкращаването на дадено лице в рамките на 15 месеца то получаваше 60 % от заплатата си, а след изтичането на този срок имаше право на обезщетение в размер на 680 евро в качеството си на социално слабо лице. Днес този срок драстично е намален с цел по-бързо намиране на нова работа; пенсионната възраст беше увеличена от 65 на 67 години, което е друг повод за недоволство от страна на немското общество; намалени бяха и някои защитни мерки на широко „разпрострениа“ над немските граждани социален чадър – пореден нов повод за недоволство.

За състоянието на икономиката в днешна Германия говорят данните от следната таблица:

Таблица 1
Германия в числа

Население	82 501 000	души
Територия	357 021	km ²
Средна работна заплата:		
– за цяла Германия	12 626	euro
– за бившата Източна Германия	1960	euro
Безработица	8,8	%

Източник: данни от Интернет.

Като цяло със своите икономически, политически, социално-образователни и културни параметри *германският модел на капитализъм е един от еталоните на Европейската общност*. От различните капиталистически държави в Европа очевидно най-много привлича именно този модел във всичките му аспекти – като икономика и като култура, като тип мислене и образование, като ценностна ориентация и начин на поведение.

Германският икономически модел съществено се отличава от съответните модели на другите страни от Европейската общност и особено от моделите на САЩ и Япония. В Германия много икономически и социални решения се вземат на такова равнище, при което правителството, трудовите, финансовите и индустриалните групи тясно си взаимодействат и партнират. Въпреки че Герма-

ния е закъсняла с индустриализацията си близо 75 години от Великобритания (и с около 30 – 50 години от САЩ), когато създава първите си текстилни фабрики, тя на два пъти „изплува от дъното“: първият път икономически настига Великобритания – през първото десетилетие на ХХ в. и вторият път – в началото на 50-те години. В края на десетилетието води страните от Общия пазар, като през този период икономиката ѝ нараства с 8 % годишно, известно именно като „*икономическо чудо*“ (*Wirtschaftswunder*).

Социалната политика на Германия се гради върху индустриалната политика. Тя е атрибут на немското социално пазарно стопанство. Основната му цел може да бъде изразена накратко с формулата: свобода – колкото е възможно и държавна принуда – колкото е необходима.⁵⁹

По същество социалната политика на Германия се ръководи от т.нар. **индустриално обвързан модел**, при който социалните институции са тясно преплетени с икономиката и към който в най-голяма степен се приближава Германия.

Икономическата и социалната политика на Германия формират типичната **немска социално-икономическа култура**, основана постепенно и поетапно на позитивните натрупвания на икономическите и социалните пластове, на натрупания богат опит. Изключително важна роля за нейното функциониране, както и за развитието на духовната култура на страната, има **образованието и свързаната с него квалификация**.

То съответства на социалната политика на Германия, която се разделя на две части: **социална политика на макрониво (глобална) и социална политика на микрониво (семейна) политика**.

Първата, освен образованието и квалификацията, обхваща и сферите:

- условия на труда;
- социално осигуряване, социални помощи, жилищна политика, отдик и др.

Втората се осъществява на равнище семейство, където също се отчитат образователните потребности, равнището на образование и квалификация, професионалната реализация, различните форми на обучение, методи и други подобни на конкретно ниво.

1.2. Немско образование и форми на обучение

Немското образование се характеризира със своите специфични забележителни черти още от самото начало на възпитанието и просветата на немското дете в неговото непосредствено обкръжение – семейството. Самият облик на немското семейство се формира в духа на католицизма и протестантството. Немското **Grundschule (Основно училище)** подготвя детето за бъдещ работник, служител, специалист и т.н. чрез приучване на ред, дисциплина, деловитост и справедливост – качества, които ще му служат през целия живот.

---

⁵⁹ Изчерпателен анализ на въпросите, свързани с теорията на социалното пазарно стопанство в Германия и с характеристиката на немския неолиберализъм, е направена от проф. Ат. Леонидов в статията му „Немският неолиберализъм“, сп. „Икономическа мисъл“, бр. 3, 1995, с. 22 – 38.

По отношение на образованието, квалификацията и избора на професия на немските деца се предоставят големи възможности. Преди години те са посещавали универсалното, задължително и безплатно *Volksschule (Народно училище)*, а сега – обществено създаденото училище (*Общо училище*) – плод на Ваймарската република. *Частните училища* са редки и са от типа на училището „Рудолф Щайнер“ в духа на класицизма и традиционализма. От Общото училище още от 11-годишна възраст децата в Германия отиват в прогимназии, гимназии или специализирани гимназии за класически езици, след което немският бизнес им предлага широк спектър от квалифицирани професии (над 260 вида). Така учениците имат възможност да избират между тези професии съобразно със своите интереси и предпочитания, а също имат и *голям избор от редица занаяти*, които могат да се усвоят в немските училища.

В *класическите средни училища*, които са врата към хуманитарното висше образование, годишно постъпват над 25 % от учащите се. В *професионално ориентираното училище (Hauptschule)* постъпват над 40 %, а също в т.нар. *Realschule (Реално училище)* – около 35 %, след което постъпват във *висше техническо училище* – 25 % от желаещите. По същество в средата на XIX в. в Германия са функционирали училища с гражданско обучение, а в края на века и в началото на XX в. се поставят основите на *професионалното образование*. Това е характерно за почти всички страни в Европа след Втората световна война, когато училището е трябвало да подготвя квалифицирани кадри за производството. Днес Германия има над 17 вида средни училища и различни видове колежи. Интересно е да се посочи фактът, че който завърши училище в един район, няма право да продължи в друг район, т.е. тук се спазва *регионалният принцип на обучение*.

По отношение на *квалификацията* в страната също има много благоприятни възможности, в т.ч. и за преквалификация при професионалното ориентирание и при безработица. Ежегодно повече от милион германци се включват в тригодишни квалификационни програми за обучение. Основните характеристики, които отличават германския подход към професионалното обучение от този на английско говорещите развити страни, са: *германците обучават всеки в някакво полезно умение, като винаги избягват мисълта за неуспех; тяхното професионално обучение е неотклонно практично*, което просто се е превърнало в традиция.

По отношение на квалификацията следва да се отбележи също, че самото квалифициране на германците е определено индустриално и технологично. *Германия е водеща страна в Европа по професионално обучение, което я определя като образец и еталон в глобалната социална политика в сферата на образованието и професионалната квалификация*. За разлика от страни в Западна Европа като Великобритания (аналогично – САЩ), където те са с акцент предимно към чистата наука и управленските проучвания, в Германия *образованието и квалификацията са насочени предимно към приложните*

аспекти, към успешните технологии и в ключовите сектори на стопанството, както това е в далечна Япония. Аналогично стои и въпросът с *висшето образование* в страната, свързан в преобладаващата си част с технически и икономически университети.

За изследване на социалната (в т.ч. образователната) практика в Германия работят редица институти, като Институт за социални изследвания (Франкфурт на Майн), Институт за социални изследвания и социално стопанство (Саарбрюкен), Институт за социално-научни изследвания (Мюнхен), Институт за изследване на социалните шансове (Кьолн), Институт за социални изследвания (Дортмунд), Социологически институт (Гьотинген) и др.

Важно е да се посочи, че самата социална, в т.ч. образователна политика в Германия, има силен обществен оттенък – тя е насочена към *подпомагане на образованието на децата в рисковите семейства и особено в многодетните семейства*. В рисковите семейства децата получават безплатни учебници, ученически чанти, ученически материали и пособия, училищно облекло. За най-малките ученици, които посещават детските градини, се осигурява заплащането на детски книжки и играчки с възпитателна и образователна цел. Освен това на децата и юношите се осигуряват безплатни спортни занимания също с образователна цел, безплатни летни образователни лагери и др.

Особено голямо внимание се обръща върху *образованието на децата с увреждания* по пътя на тяхната интеграция с останалите деца за осигуряването на равен достъп и равни възможности в обществото. Такива възможности се предоставят и на децата на емигрантите от чужбина – главно от Турция и от екстераните от Източния блок. Всичко това е в тясно съответствие с европейските изисквания и решения, очергани в Първа глава и могат да послужат като образец и опит за ползване на постиженията в сферата на образованието в по-изостаналите, новоприсъединени европейски държави.

В Германия *разходите за образование на децата* винаги са били много големи. Без тях те биха останали лишени от шансове в професията, кариерата и цялостния трудов живот и жизнен път⁶⁰.

Разходите за образование заемат важно място в общата структура на социалните разходи на Германия, въпреки че като цяло те намаляват за бъдещите периоди. Тази тенденция се наблюдава и при други държави – членки на ЕС, както и за САЩ и Япония. Това се обяснява и с демографското развитие на страните (в отрицателен аспект) и е за сметка на нарастването на други пера, като медицинско обслужване и пенсии.

Тези разходи могат да се видят от различни прогнози. Така например според *дългосрочната прогноза до 2025 г.* при анализа на сравнителните данни за социалните разходи на няколко отделно взети държави – Германия, Великобритания, Италия, а също Канада, САЩ и Япония, може да се види следното:

---

⁶⁰ Бакърджиева, Р., М. Филева. Социалното осигуряване в Германия – опит, постижения, насоки. – В: Панорама на труда, рубр. „Изследване“, бр. 3 – 4, 2007, с. 41 – 51.

Таблица 2

Относителен дял на социалните разходи в БВП по групи* (в %)

Показатели	Отчет		Прогноза	
	1980 г.	2000 г.	2010 г.	2025 г.
1	2	3	4	5
Великобритания				
Медицинско обслужване	5,80	6,59	6,84	8,35
Пенсии	5,80	6,65	7,22	8,36
Образование	5,60	4,60	4,60	4,50
Помощи за безработни	0,50	0,40	0,40	0,40
Семейни добавки	1,30	1,10	1,10	1,10
Други	3,90	3,60	3,80	3,80
Италия				
Медицинско обслужване	5,96	6,47	7,01	7,76
Пенсии	12,10	14,60	16,70	20,70
Образование	4,00	3,20	3,10	3,00
Помощи за безработни	0,50	0,90	0,90	0,70
Семейни добавки	–	–	–	–
Други	2,50	27,67	30,21	34,66
Канада				
Медицинско обслужване	5,55	5,93	6,45	8,44
Пенсии	3,50	3,10	3,10	4,30
Образование	4,40	3,80	6,67	3,50
Помощи за безработни	1,33	1,06	1,06	1,06
Семейни добавки	0,62	0,37	0,30	0,26
Други	1,82	1,33	1,17	1,03
САЩ				
Медицинско обслужване	4,50	5,39	5,84	7,76
Образование	4,87	3,95	3,73	3,58
Помощи за безработни	0,60	0,40	0,40	0,40
Семейни добавки	–	–	–	–
Други	1,40	0,90	0,90	0,80
ГФР**				
Медицинско обслужване	6,10	7,10	8,10	9,70
Пенсии	13,30	17,10	18,60	20,50
Образование	4,38	3,75	3,50	3,57
Помощи за безработни	1,50	0,80	0,80	0,80

1	2	3	4	5
Семейни добавки	1,20	1,00	0,90	0,80
Други	4,60	3,40	3,40	3,40
Япония				
Медицинско обслужване	4,80	6,05	7,08	8,06
Пенсии	4,20	9,61	12,89	13,40
Образование	5,10	4,10	4,60	4,40
Помощи за безработни	0,30	0,30	0,30	0,30
Семейни добавки	–	–	–	–
Други	1,00	1,00	1,00	1,00

* По данни на YMO Annual Report of international Competitiveness. Geneva, 1990.

** До Обединението използваните данни се отнасят за ФРГ. След него германската държава възприе моделите на своята западна част и вече се ползва наименованието „Германия“.

Тази прогноза на МВФ е остаряла, но се привежда тук, за да се види прогнозираното развитие на показателите като тенденция. В нея са заложени и неблагоприятни сценарии, разбира се, не чак толкова неблагоприятни, като сегашната световна криза.

От табл. 2 става ясно какъв е относителният дял на социалните разходи в brutния вътрешен продукт на някои високоразвити държави, в т.ч. Германия, за периода 1980 – 2025 г., но в тази прогноза не са заложени данни за световната икономическа криза от 2008 – 2009 г. (нямало е как да бъдат заложени), поради което достоверността на информацията в нея, в една или друга степен, се измества. Ако се придържаме към така направената дългосрочна прогноза на МВФ, ще установим, че измененията на относителния дял на социалните разходи в БВП и по групи разходи по същество представляват основният резултат от прогнозата. Данните от таблицата посочват, че до 2025 г. за повече от разглежданите страни се очаква относителното нарастване на БВП, като най-значително то ще бъде за Япония. На второ място е Италия, а на трето – Германия. Изключение прави Канада, за която се очертава запазване на относителния дял на социалните разходи.

От сравнителния анализ на данните в таблицата става ясно също, че **основни и най-големи по размер са разходите за медицинско обслужване, за пенсии и за образование**. За в бъдеще проличава тенденция към нарастване на разходите за медицинско обслужване и пенсии, а за **третата група разходи – за образование – се очертава тенденция към стабилизиране**.

Също така от анализа на данните за посочените държави се вижда, че ФРГ е с най-висок дял на социалните разходи в БВП – съответно 31,08 % и 31,00 %

Структура на социалния бюджет в общата структура на
Федералния бюджет

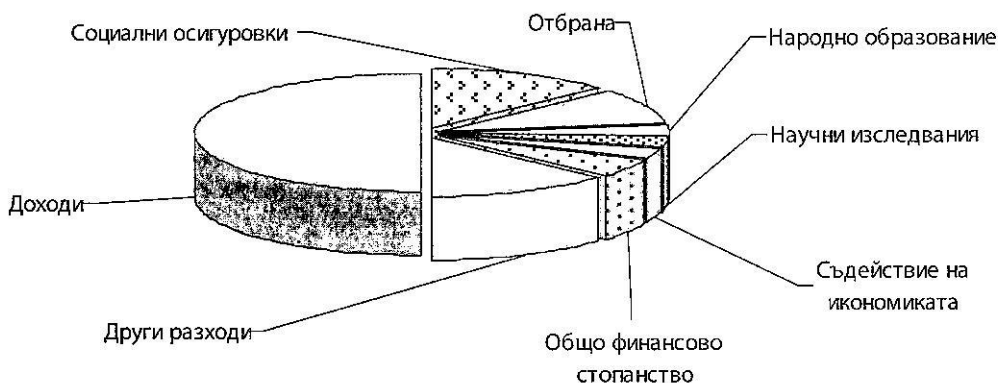

Схема 1

за 1980 г. В края на прогнозния период – 2025 г., този процес се очаква да нарасне. Това ще бъде изразено по-силно във ФРГ – 38,77 %. За останалите страни нарастването е, както следва: Япония – 34,66 %; САЩ – 19,44 % и т.н.

Структурата на социалните разходи в общата структура на федералния бюджет на Германия за 2009 г. може да се види от схема 1.

Както се вижда от схемата, разходите за народно образование, научни изследвания и съдействие на икономиката, са почти равни.⁶¹ В периода на бушуващата световна финансово-икономическа криза социалните разходи в Германия търпят промени, адекватни на изискванията на кризата. Въпреки достойното управление под ръководството на канцлера Ангела Меркел, негативните последиствия от кризата намират своя израз в обедняването на определени социални слоеве, което рефлектира върху образованието и професионално-квалификационното развитие, трудовия пазар, съкращаване на работещите и съответно увеличаване на безработицата, преквалификацията с оглед на заемане на нови работни места и т.н.

⁶¹ Тук е необходимо да се вземе под внимание една специфична особеност при разпределението на социалния бюджет на федералното правителство: при неговото съставяне се вземат под внимание социалните разходи в държавните предприятия, в гражданските професионални сдружения и при работодателите, но от 1991 г. този бюджет е разделен на две части – за територията на бившата Западна Германия и за новите територии и Източен Берлин.

Всъщност втората част е новосъздадена след падането на стената между тях. По този начин цялата сума на социалния бюджет се формира от посочените две части – частта от бюджета „Бивши територии на Бундесрепубликата“ и частта на бюджета „Нови територии и Източен Берлин“.

Основни показатели за икономиката на Германия

Години	Темпове на ръст на БВП (%)*	БВП на човек от населението (хил. дол.)**	Дял в % от световния БВП**
1981 -- 1990	2,3	19,7	5,2
1991 -- 1995	1,7	20,7	5,0
1996 -- 2000	2,4	22,8	4,8
2001 -- 2005	2,5	25,5	4,5
2006 -- 2010	2,3	28,0	4,2
2011 -- 2015	2,7	32,0	4,1

* Средносрочни за периода.

** За последната година на разглеждания период.

Данните от *руската прогноза за периода 2000 – 2015 г.* също показват интересни закономерности и тенденции.⁶² В нея са използвани материали от Комисията на Европейската общност, органите на Европейския съюз, правителствени аналитични документи, публикации на статистическите ведомства и банки на държавите от Западна Европа, и европейския периодически печат като таблиците са съставени на основата на международни разчети и експертни оценки.

Според тази прогноза основните показатели за развитието на икономиката на Германия за периода 2000 – 2015 г. са следните (вж. табл. 3).

През прогнозирания период динамиката на основните икономически показатели на Германия ще бъде като цяло по-висока, отколкото през 80-те и 90-те години. Съгласно *благоприятния сценарий* на развитие на средногодишните темпове на прираста БВП ще е 2,6 – 2,8 % (през 80-те и първата половина на 90-те години – около 2 %), доколкото този ръст ще бъде неравномерен в течение на прогнозирания период. При *неблагоприятния сценарий* (напр. криза), т.е. в случай на неустойчива световностапанска (световнополитическа) конюнктура и неудачи в реформирането на финансовата и социалната система в страната, темповете на растеж в този период може да се окажат ниски – 2,0 – 2,2 % (тук не е било възможно да се предвидят резултатите от днешната глобална криза, но все пак е предвидено въздействието на редица отрицателни фактори). В таблицата са посочени данни, които изхождат от средния вариант.

⁶² Перспективы социально-экономического развития западноевропейских стран (Прогноз на 2000 – 2015 годы). Российская Академия наук, Институт МЭ и МО. Научная программа „Долгосрочное прогнозирование“. Выпущено при финансовой поддержке Society for Global Social and Economic Integration, United Kingdom, М., 1999.

Кризата от 1993 г. и стагнацията от 1996 г. в Германия оказаха влияние върху по-нататъшното ѝ съвременно развитие. В прогнозния период прирастът на инвестициите в икономиката е предвиден да бъде по-висок в сравнение с миналите десетилетия (80-те и 90-те години – около 2 %; прогнозен период – 2,4 – 2,7 %).

В социалната сфера и социалната политика през прогнозния период се съхраняват и даже могат да се обострят определени проблеми от социално естество. Очакваните възрастови изменения на населението, т.е. промените в демографски аспект по линия на значително изменение на възрастовата му структура, усложняват проблема с финансирането за социални потребности. Ето защо **се предвиждат съществени допълнителни разходи в областта на социалното осигуряване, здравеопазване и образование**. Бюджетът ще бъде натоварен и от нарастването на безработицата, промените в трудовия пазар, свързани с намаляване на притока на младежи и увеличаване броя на емигрантите. Същевременно проблема с безработицата ще се решава кардинално по пътя на същественото съкращаване на работното време, развитие на алтернативната заетост и семейната икономика, и др. Всичко това ще се отразява и **върху образованието по пътя на установяване на по-широки контакти с бизнеса и обслужването на международно равнище чрез разширяване на немското образователно пространство**.

В края на прогнозирания период се предвижда да няма съществени различия в равнището на живот, образование и квалификация и др. на населението в Западната и Източната част на Германия, докато регионалната диференциация (не толкова по линията Изток -- Запад, колкото между отделните региони на страната – Хесен, Баден-Вюртемберг и т.н.), ще се съхрани. В съответствие на тези регионални различия **ще се запазят и различията в образователното равнище, квалификацията и различните форми на обучение на населението**.

Накратко, в прогнозирания период е неизбежен ръстът на икономическото, политическото, социалното и образователно влияние на Обединена Германия върху световните и особено върху европейските въпроси в тези области. Правителството на страната като цяло приема решения, които са насочени към съобразяване на германската икономическа, социална и образователна система, с изискванията на европейската интеграция. Даже преобразованията вътре в страната, след съединяването на двете ѝ „половини“ изхождат от задачите, стоящи пред обединена Европа. „Поэтому в долгосрочной перспективе европеизация Германии более вероятна, чем германизация Европы. Правда, сама эта европеизация будет происходить под сильным германским контролем“ се подчертава в Прогнозата.⁶³ В тази връзка и като частност от този момент следва да се очертаят и високото образование, и квалификацията на германците, които

---

⁶³ Перспективы социально-экономического развития..., с. 33.

се очаква да се получат в края на изследвания период, считани като важен и благоприятен фактор за икономическо, социално и културно развитие на страната, заедно с останалите фактори на стопанско и обществено развитие. Като пример тук могат да се посочат новите земи, особено Саксония и Тюрингия, които през 90-те години демонстрираха добри икономически показатели и силна иновационна ориентация. Според прогнозата може да се смята, че към 2015 г. те ще се превърнат във водещи региони не само в Германия, но и в целия Европейски съюз.

Анализът и оценката на състоянието в общите условия и тенденции в развитието на Германия показва, че *социално-икономическите и политическите тенденции в ЕС и Западна Европа като цяло до голяма степен зависят от измененията, които се осъществяват в Германия*. Значението на тази страна се състои не само в нейната икономическа и социална мощ, както и политически авторитет, но и в особената формообразуваща роля в процеса на установяването и усъвършенстването на общоевропейския модел на развитие, в разработването и въвеждането на нови механизми и инструменти в интегрираната европейска политика във всички сфери и области на живота. Ето защо, пристъпвайки към изследване на въпроса за ролята на образованието в развитието на западноевропейската култура, се спираме на първо място на Германия.⁶⁴

Материалната и духовната култура на страната, развити като тясно последствие от осъществяването на образователните процеси, върху основите на индустриалната политика и немското социално пазарно стопанство, имат своето съществено отражение върху културната съкровищница на света.⁶⁵

---

⁶⁴ Вж. допълнителна литература за Германия:

-- *Дитер, Р.* История на Германия: От старата империя до обединена Германия. Кама, 2000. 448 с.;

-- *Георгиев, Г.* Bulgarien Post. 04.11.2007;

-- Deutsche Welle;

-- Econ. Bg. 07.10.2007 и др.

⁶⁵ Световноизвестни са посочените немски автори в литературата – Гьоте, Шилер, Хайне; по време на войната – немският евреин Ерих Мария Ремарк; забавният немски писател Ерих Кестнер, който с произведенията си радва не само немските деца, но и децата от целия свят; ненадминатият немски композитор Йохан Себастиан Бах (Бах е „началото и края на музиката“), недостигнатият Лудвиг ван Бетовен, Георг Фридрих Хендел, Франц Шуберт и Роберт Шуман, Рихард Вагнер – основоположникът на модерното музикално изкуство; радетелите на немския импресионизъм в изобразителното изкуство -- художниците от групата МОСТ (Die Brücke) в Дрезден – Ерих Хекел, Емил Ноде, художникът-анималист Франц Марк, починал съвсем млад по време на войната, и мн. др. Всички те са рожби на немската духовна култура.

2. Образованието във Франция и формиране на френската култура

2.1. Малко история

Според кратките исторически бележки Франция в Древността е населявана от гали, поради което е била известна като областта Галия. През I век пр.н.е. тя е завладяна от римляните, а през V в. пр.н.е. е включена във Френската държава. След XIII – XIV в. сблъсъкът на френските и английските интереси в Европа довежда до Стогодишната война (1337 – 1453). През 1792 г. Франция става република, след като Френската буржоазна революция от 1789 г. ликвидира абсолютната монархия и феодалните привилегии. Следва военната диктатура на Наполеон Бонапарт, разгрома на Наполеоновата империя, провъзгласяването на крал Луи Филип и възстановяването на монархията на Бурбоните. По-късно избухва пролетарската революция през 1871 г., която води до установяване на Парижката комуна; следва нейното разгромяване, приемането на конституцията на Третата република. В края на XIX в. Франция е силна икономическа държава. През 1949 г. тя влиза в НАТО, но през 1966 г. напуска тази организация, запазвайки само членството си в политическите ѝ органи. От 1945 г. страната е член на ООН; тя членува и като пълноправна държава в Европейската общност.⁶⁶

Социално-икономическата култура на Франция е основана на висок жизнен стандарт и значителни социални придобивки. Преди всичко тя е високоразвита индустриално-аграрна държава. Основни отрасли на индустрията са машиностроенето, химическата промишленост, автомобилостроенето, хранително-вкусовата, радиоелектронната промишленост, корабостроенето, атомната енергетика, авиокосмическата, нефтопреработвателната и др.

В селското стопанство на Франция са заети близо 3 % от работоспособното население на страната. По обем на селскостопанска продукция тя е на трето място в света, като водещ отрасъл е животновъдството.

Франция е на трето място в света и по чужди инвестиции. Тя осъществява близо 70 % от търговския си обмен с държави от ЕС.

Известно е, че пътнотранспортната мрежа на Франция е най-натоварената в света и най-дългата в ЕС -- 990 577 km; железопътната ѝ мрежа държи рекорда за специални влакове (с т.нар. TGV-влакове) с висока скорост (над 270 km/h).

Тя е най-посещаваната от чуждестранни туристи страна, особено столицата ѝ – Париж. Само за 2009 г. броят им възлиза на повече от 75,1 млн. души. Това обуславя и развитието в изключително висока степен на туризма в нея, както и повишеното качество на туристическите услуги.⁶⁷

По същество **икономическата политика** на Франция е основана на развитието на модерни технологии, висока производителност и интензивност на труда, както и на висока конкурентоспособност. Тясно свързаната с нея **социална**

⁶⁶ По сведения от Интернет.

⁶⁷ По данни от Интернет.

политика е насочена към запазване на френските традиции и материалното благополучие на нацията. Така например по отношение на женския труд следва да се посочи, че заетостта на френските жени се отразява значително върху всички сфери на социалния живот. Докато в миналото само жените от народа са работили, то днес обликът на жената-домакиня влиза в противоречие с облика на работещата французайка – делова, практична, независима.

По отношение на социалната политика към децата също може да се твърди, че Франция е страна с много добре развита система за отглеждане и възпитание на подрастващите. Например в детските градини в страната са обхванати почти всички деца на възраст 4 – 5 години; тези заведения предлагат и услуги за наглеждане на децата в извънработно време, с оглед облекчаването на работещите родители и осигуряване на тяхното спокойствие.

Колкото се отнася до „третата възраст“, във Франция старостта отдавна не е синоним на бедност и отказване от живота. Докато през 40-те и 50-те години пенсионерите са били смятани за „икономически слаби“, то в края на 60-те години те образуват нова класа от незаети в производствената сфера, финансово осигурени и стабилни. В началото на 70-те години в страната възникват редица въпроси, свързани с третата възраст по отношение на усъвършенстване на пенсионната система. Днес, в зависимост от избора на пенсионен модел и от допълнителното натрупване в частните пенсионни фондове, животът на пенсионерите във Франция е по-осигурен, и може да се запълни с нови видове занимания през свободното време – посвещаване на съответно хоби, екскурзионни летувания, чести пътувания в чужбина и пр. Разбира се, в периода на финансовата и икономическа криза и в тази страна се налагат много ограничения в посочената област, както и във всички останали области на живота.

По принцип французите не понасят бездействието – напротив – те са високоактивни; те ценят постоянния, системен труд и целенасочената дейност, а това се отразява и върху целия им жизнен път, трудов живот и професионално-личностна реализация.

Успехите и постиженията на френската социално-икономическа култура във висока степен се дължат на *образователната система*.

Един от важните моменти в ролята на образованието за издигане на френската култура се изразява в развитието на съответните области и форми на обучение.

2.2. Области на френското образование

А. Средно образование

Характерно за него е, че във Франция пълният курс на обучение в началните училища, лицееите и колежите, е 12-годишен. При това обозначенията на учебните класове са в обратен ред, т.е. от 12-ти се върви към първи; последните три класа са гимназиални.

Новост във френската образователна система и по-конкретно в средното образование е *въвеждането на задължителна учебна програма по граждан-*

ско, юридическо и социално образование в гимназиите. Тя се отнася за общообразователните, технологическите и професионалните гимназии. Това е в синхрон с една от основните цели на френската образователна система за формирането на облика на гражданина на френското общество. Изхожда се от обстоятелството, че при завършване на гимназията (средното образование), учениците достигат своята гражданска зрелост и вече могат да вземат важни решения за участие в изборите, за морални оценки на едни или други събития, за самооценки и други, което формира тяхното гражданско съзнание, позиция и поведение. В *Наредбата за гражданско образование* във Франция са застъпени редица моменти, които биха поставили въпроси към учениците, свързани с по-добрата им организация и адаптация към средата, към социалното обкръжение, в което живеят. Освен това в учебните програми по гражданско образование в страната намират широко място и множество проблеми, особено значими и актуални за съвременното общество, като например проблемите на корупцията, както и съответните антикорупционни практики.

Б. Висше образование

Във Франция съществуват два вида висши училища – държавни университети с ниска такса за обучение и частни специализирани с висока.

Според официални данни на Министерството на образованието във Франция, разходите за един студент в страната са два пъти по-ниски, отколкото в страните от Северна Европа, САЩ и Япония.

През последните години във Франция се приема идеята за създаване на фондация за подпомагане на висшето образование, която да набира средства от бизнеса срещу данъчни облекчения. Предвижда се в нея да внесат своята първа месечна заплата самите студенти, като се смята, че по този начин те ще допринесат за развитие на френското образование. Този опит с успех може да се ползва и в други държави, в т.ч. в България.

Във Франция получават своето образование особено много чуждестранни студенти по различни учебни дисциплини и специалности.

Университетите в Париж (Сорбоната), Лион, Нанси и Марсилия са едни от най-известните и най-авторитетните в света.⁶⁸ Образованието в тях е широко профилирано, в тон с разностранните потребности на учащите се в тях.

Образованието във Франция, както и науката и здравеопазването се развиват благодарение на активната финансова помощ от държавата, но също от НПО – чрез спонсорството от фондации и от отделни граждани на френското

---

⁶⁸ Ето и още няколко *допълнения за образователната система* във Франция, макар и с по-стари данни:

През 2005 г. разходите, свързани с образованието във Франция, достигат 111,3 млрд. евро или 7,1 % от БВП и 37,8 % от държавния бюджет на страната; разходите за образованието във Франция са 1810 евро за жител или 6600 евро за ученик или студент.

Тук могат да се посочат и някои конкретни данни за предучилищното, началното и средното образование във Франция за с.г.:

общество – благотворители и филантропи. Достиженията на неговия опит могат да се ползват от редица новоприети в ЕС държави, в т.ч. България (напр. в сферата на професионалното ориентиране, консултиране и др., имащи важно отношение към самоопределянето на личността към съвременния вид и форма на обучение, което ще се разгледа в Трета глава).

С всички тези изброени черти и качества то играе активна роля за развитие на френската култура.

Френската култура (материална и духовна) има огромен принос, както в европейски, така и в световен мащаб. Тук навлизаме в обекта на културологията, поради което ще маркираме съвсем накратко някои от образците на тази култура, предимно от исторически аспект.⁶⁹

– общ брой на учениците – 12 133 000;

– общ брой на преподавателите – 894 000;

– процентно съотношение между преподаватели и ученици: 1 преподавател за 13,6 ученици;

– процент на усвояемост при завършване на средно образование: 79,7 %.

Данните за висшето образование съответно са следните:

– общ брой студенти – 2 268 251;

– общ брой преподаватели – 88 000;

– брой на учебните заведения (ВУЗ) – 3600;

– брой университети – 83. (По данни на Интернет.)

⁶⁹ Франция достига своето културно превъзходство в Европа през средните векове; през VI – VIII в. разцъфтяват изкуството, вътрешният дизайн, интериорът и екстериора, елегантността и стила на облеклото, маниерите, поведението. Ето защо Париж дълго време е считан за извор на френската култура и изкуство. По отношение на изкуството например следва да се отбележи, че Франция е **златна люлка на изобразителното изкуство**. Така например бароковите художници от XVII в. – Жорж де ла Тур, Никола Пусен, Клод Лорен и др., са известни в цял свят. С широка известност са и френските художници от стила „рококо“ – Жан Антоан Вато, Франсоа Буше, Жан Луи Фрагонар, Жан Шарден, Жан-Батист Груз. Известната в цял свят школа на импресионалистите включва прочутите: Клод Моне, Камий Писаро, Пиер-Огюст Реноар, Едгар Дега, Пол Сезан, Пол Гоген, Анри Матис, Пиер Бонар, Жорж Брак, Марсел Дюшан, и мн. др., които са добре познати на европейската и световната общественост.

Световните достижения и известност се отнасят и до френските скулптори, особено до Огюст Роден (XIX в.), както и от по-ново време – Сезар.

Френската литература е една от най-богатите национални литератури в света. Нейни представители са: Жан Батист Молиер, Франсоа Волтер, Оноре дьо Балзак, Александър Дюма, Виктор Юго, Гюстав Флобер, Шарл Бодлер, Жул Верн, Емил Зола, Ги дьо Мопасан, Жул Вурн, Антоан Сент Екзюпери и др.

Френската архитектура е свързана със забележителни готически катедрали в Париж и други френски градове, с ренесансови дворци във Фонтбло и замъци в долината на реките Сена и Лоара, барокови сгради като кралския дворец във Версай (в процеса на строителството му всеки ден са умирали приблизително по сто души) и Лувъра в Париж, построената през 1889 г. Айфелова кула – символ на Париж и т.н.

Френското музикално творчество и изпълнително изкуство са плод на вековни традиции – от трубадурите на XI – XIII в. до оперните композитори Шарл Гуно, Жорж Бизе и Жул Масне, а по-късно – Хектор Берлиоз, Камий Сен-Санс, Клод Дебюси, Морис Равел и т.н.

Културната политика на Франция включва и развитието на **театралното (драматично и комедийно) изкуство, прочутото за страната вариететно изкуство, танцовото изкуство и киноизкуството** (именно Франция е тази, която е изобретила кинематографа през 1895 г. – чрез братята Франсоа и Луи Люмиер, както и фотографи-ята, създадена от френския изобретател Жозеф Нисефор Ниенс (1765 – 1833), а също **медийното пространство, библиотечното дело** и т.н.

Франция има изключително интересни и световноизвестни **музеи и галерии** – Лувъра, който съдържа огромни по обем колекции от египетско, римско, гръцко, ислямско, източно и други изкуства, подредени в бившия кралски дворец в строг хронологичен ред; музея-галерия „Орсé“, в която, наред с картините и скулптурите, са изложени и интериори в стил „Сецесион“, „Арт деко“ и „Ар нуво“ от периода на Втората република (1900); центъра „Жорж Помпиду“, в който се помещават залите за модернистични изложби, библиотеки, различни видове дизайн и пр., както и най-новият музей на имиграцията, открит през 2007 г., където се показват творби още от времето на Международната колониална изложба през 1931 г. В този музей могат да се видят огромните постижения на френската култура и изкуство от дълбока древност до наши дни, а заедно с това и световните образци от Азия, Африка, ОКЕАНИЯ, Америка и бившите колонии. За подробности вж.: факти и данни от Интернет, от собствени наблюдения на авторката при осъществяване на научната ѝ и художествена специализация в Париж през 2012 г. и от авторите:

– *Мандрас, А., М. Верг.* Полетата на френската социология. С., Наука и изкуство, 1993, с. 17;

– *Дойков, В. и колектив.* Франция – страна атлантическа и средиземноморска. С., Парнас, 1996;

– *Антов, П.* Тенденции в икономическото развитие на Франция и нейните позиции в икономическите отношения Изток-Запад. С., БАН, 1988;

– *Микел, П.* Историята на Франция. С., Кама, 1999;

– *Димитров, Д. Г.* Кратка история на изкуството. С., Просвета, 2000; *Димитров, Д. Г.* Изкуството на XX век – съдбата на авангарда. С., Просвета, 2001 (за модерното изкуство). Думата „модерен“ по същество произлиза от латинското „modo“ = сега и точно от ранностредновековното „modernus“, което означава сегашно, принадлежащо към нашето време, ново или непознато досега. Този термин от изкуството е познат и в науката, както и в бита, и в цялостния живот на днешния забързан свят – например в социологическата литература е „модно“ да се употребява понятието „модерност“ за обозначаване на новото време, на новата социална ситуация през годините на прехода. (За понятието „модерност“ вж. за по-обстойна информация от *Вагнер, Б.* Постмодерната ситуация. – В: *Нормалност, изключение, контраст* върху историята на едно модерно замайване. Глобални модерности. С., 2004, с. 249.)

– *Джасансън, Антъни.* История на изкуството в 5 тома (изобразително изкуство, музика, театър и др.). С., 2006, под ред. на Аделина Филева. Преработено шесто издание (Н. W. Janson, Anthony, F. Janson. History of Art.) По-специално вж. част четвърта – „Модерният свят“, гл. 21 (живопис, музика, фотография и др.); гл. 24: Музиката и театърът между двете световни войни и художествените направления (съответно за духовната култура и изкуство на Франция, Германия, Италия, Испания и т.н.), с. 15, 64, 75, 187 и пр. Тук авторът разглежда най-разпространените направления – фовизъм, експресионизъм, кубизъм, футуризм, дадаизъм, сюрреализъм, абстракционизъм, наивизъм, поп арт, оп арт, инсталации и пр. и съответните творци от Франция и други държави.

На езика на цифрите, за материалната култура на Франция може да се отбележи следното⁷⁰:

- В страната са достъпни за посещение над 2400 паметници на културата. Те се посещават от 8 млн. души годишно.

- Най-много и най-често е посещавана Айфеловата кула – от 6 млн. души годишно.

- Министерството на културата във Франция е поставило под закрила близо 418 000 сгради – културно-исторически паметници.

- Бюджетът на Министерството на културата в страната само през 2006 г. е над 3 млрд. евро.

Данните за домакинските бюджети на френското население показват, че последните осъществяват разходи за културни развлечения в размер на средно 1385 евро годишно.

Съгласно приведената руска прогноза за социално-икономическо развитие на европейските страни от Северна, Западна и Южна Европа до 2015 г., съществуват два сценария на развитие на Франция:

Според първия сценарий в страната ще съществуват няколко стабилни основи на икономическия растеж, което ще се отрази и върху всички останали показатели, сфери и области, докато съгласно втория се предполага по-оптимистичен вариант. Ето и данни за някои основни икономически показатели при двата сценария.

Т а б л и ц а 4

Темпове на прираста на основни икономически показатели във Франция*, 1998 – 2015 г. (в %)

	Сценарий 1	Сценарий 2
Реален БВП, в т.ч.:	2,4	3,0
Внос	4,4	5,8
Износ	5,6	5,5
Лично потребление	1,6	2,6 – 2,8
Производствени инвестиции	4,8	7,2 – 8,0
Равнище на безработица	12,1	10 – 11

* По данни на посочената руска прогноза за икономическо и социално развитие до 2015 г.

⁷⁰ По данни от Интернет.

Според прогнозата темповете и характерът на развитие на френската икономика в дългосрочна перспектива ще се определят от различни фактори, най-важният от които е засилването на европейските интеграционни процеси.

Обобщено Франция, както и всяка друга страна, си има своя специфична и неповторима социално-икономическа и духовна култура, своя национална идентичност. По същество тя, както се посочи, е един своеобразен „напласен продукт“ от историческото развитие и натрупания опит на хората и отразява „духа“ на социално-икономическия и духовен живот на съответния народ, в случая – на френския.

3. Образованието във Великобритания и англосаксонската култура

Както посочва българският автор проф. Ат. Дамянов в отбелязаната вече неговата публикация, още през 1835 г. английският автор Андрю Юър обръща внимание на факта как първите собственици на мини, заводи и фабрики в индустриализираща се Великобритания открили, че „почти е невъзможно хората, прехвърлили пубертета, да бъдат превърнати в добри фабрични работници, независимо дали преди това са се занимавали със селскостопански труд или със занаятчийство“; ако младите хора можели да бъдат предварително подготвени за индустриалната система, значително биха били облекчени и проблемите на индустриалната дисциплина, резултатът би бил централна структура на всички общества на Втората вълна. Става дума за *масовото образование*, обусловено от индустрията.

Изградено по модела на фабриката, масовото образование дава основни познания по четене, писане и аритметика, малко история и други предмети. Това е била „открита учебна програма“, но зад нея е стояла една невидима или „скрита учебна програма“, далеч по-съществена от първата. У повечето индустриални нации тя се е състояла от три курса: един по точност, един по послушание и един по монотонна повтаряемост на труда. Трудът във фабриката, особено на монтажния конвейер, изисквал работници, които да идват навреме за работа, да изпълняват заповедите на управленската йерархия, без да повдигат въпроси, готови да робуват на машините или в канцелариите, изпълнявайки съответни монотонни операции.⁷¹

Така с преминаването на Втората вълна от една страна в друга след средата на XIX в. се забелязва постоянна прогресия в образованието: децата започват училище на все по-ранна възраст, учебната година става все по-дълга (в Съединените щати тя се увеличава с 35 % за периода 1829 – 1956 г.), а броят на годините за задължително училищно образование неудържимо расте.

---

⁷¹ Тофлър (Тофлер), А. Третата вълна. С., Изд. къща „П. К. Яворов“, 1991, с. 55. (Широко известни са вижданията на този нашумял автор относно вълнообразното развитие на обществото: първа вълна – аграрна; втора – индустриална и трета – информационна.)

Общественото масово образование несъмнено е облагодияваща стъпка напред. Така през 1829 г. група механици и работници от Ню Йорк сити заявяват: „Ние смятаме, че след живота и свободата най-голямото благо, дарено на човечеството, е *образованието*“. „Независимо от това училищата на Втората вълна превръщат поколение след поколение млади хора в послушна и организирана трудова сила – такава, каквато се изисква от електромеханичната технология и монтажния конвейер. Взети заедно, нуклеарното семейство и училището с фабричен стил формулират част от цялостната система за подготовка на младите хора за техните роли в индустриалното общество. В това отношение всички общества на Втората вълна – капиталистически или комунистически, северни или южни – също си приличат“⁷².

Посочваме тези пасажи на Тофлер, тъй като те са особено характерни и типични за развитието на образованието във Великобритания.

3.1. Кратки историко-икономически бележки

Известно е, че още през XVII в. Великобритания се развива като най-голямата икономическа и политическа сила в света. Морското превъзходство на британския флот, колониите, развитието на банковото и застрахователното дело, последвали Великите географски открития водят до стичането на огромно количество капитали в страната. Лондон става най-големият финансов център в света, събрал скъпоценностите и богатствата на търговските дружества, морските компании, преуспяващите манифактуристи, както и поземлените собственици. Това дава възможност на Великобритания първа да направи и следващата стъпка – въвеждането на машините в производството и да осъществи индустриалната революция. Тя става своеобразен икономически и политически модел за останалите европейски държави. Това, което е особено характерно за нея е, че само за един век – от 1750 г. до 1850 г., тя коренно променя облика си. От типично аграрна страна Великобритания се превръща в държава с модерна икономика, а градовете ѝ – в огромни индустриални центрове.⁷³ Ключовата роля в индустриалната революция във Великобритания изиграва преработката на памук, като от 1780 г. започва обиколката на английските памучни тъкани по целия свят. Особено голямо значение за нейната икономика има и развитието на железопътния транспорт. След откриването на линията Стоктън–Дарлингтън през 1825 г. тя е първа в света. (По този показател е последвана от САЩ през 1827 г. и от Франция през 1828 г.)

---

⁷² Тофлер, А. Третата вълна..., с. 55.

⁷³ Великобритания, сравнена с Уелс, Шотландия и Северна Ирландия, е най-голяма по площ и най-гъсто населена от четирите части на Обединеното кралство; тя е и най-интензивно индустриализираният район в него. Територията, която заема е 130 281 km² и съставлява 53 % от територията на Обединеното кралство; населението по данни от 2006 г. е 50 762 900 души, съсредоточено главно в английските градове и в техните

Дълги години Великобритания е колониална империя с територия от 20 млн. km² и население 200 млн. души, които в края на века се увеличават така: територията – до 33 млн. km², а населението – до 370 млн. души. В тази връзка характерна черта на английското стопанско развитие става големият износ на капитали, предимно към колониите. През последната четвърт на XIX в. обаче Великобритания започва да изостава по темпове на икономическо развитие от САЩ, малко по-късно и от Германия. Вследствие на това намалява дялът ѝ в световното промишлено производство от 32 % през 1870 г. на 18 % през 1900 г.

На английската **индустриална политика** съответстват и определени социални придобивки; на фона на специфичната **икономическа политика**⁷⁴, която се провежда във Великобритания като страна с модерна икономика и с широко развитие на частната стопанска инициатива, се осъществява и съответна **социална политика**.

Установено е, че за страните от Западна Европа, в т.ч. Великобритания, до XVIII в. за социална защита е служела системата на градската защита, утвърдена през 1535 г. в гр. Ипър (Белгия). По-късно възникват и редица закони за защита на децата, за подпомагане на бедните, болните, сираците, инвалидите⁷⁵.

В по-ново време моделът на капитализъм, който се установява в страната, е моделът на Лорд Беверидж.⁷⁶

От момента на възникване на Европейската общност икономическата и социалната политика на страната се подчиняват на общите европейски решения, правила и насоки, валидни за всички страни – нейни членки.

Върху базата на провежданата социално-икономическа политика във Великобритания се определя и съответната ѝ, типична, национално идентична

покрайнини. Едва 3 % от работната сила във Великобритания е заета в сферата на земеделието, а 43 % – в производството. Около половината от населението е заето в сферата на услугите. Почти целият поземлен фонд във Великобритания е частна собственост. През 1998 г. приблизително 13 % от населението работи в собствени фирми – главно в сферата на земеделието, риболова и строителството. Икономиката на страната – една от най-развитите в света – е високоспециализирана и ориентирана към услугите и все по-малко към материалното производство. Лондон е световен финансов център. Безработицата в Обединеното кралство за началото на 2006 г. е средно 5,2 % със силно разсейване по отделните райони, като в Лондон безработицата е 7,6 % за същия период (за социално-икономическото развитие на Великобритания, както и за историческото ѝ развитие са ползвани редица материали и данни от Интернет).

⁷⁴ Както се посочи, тази политика в началото се базира изключително върху индустриални основи, особено върху развитието на тежката промишленост. Данни в посочената област, както и във всички останали за Великобритания, са ползвани преобладаващо от Интернет.

⁷⁵ Във Великобритания първите закони за бедните се приемат през 1934 г.

⁷⁶ Този модел е обстоятелствено пояснен от Т. Брайкова в: „Модерните социални държави. Политиката на САЩ, Великобритания, Германия и Швеция“. С., изд. „А-3“ LTD, 1998, с. 25.

социално-икономическа култура, основна роля за която играе *образованието с различните видове и форми на обучение* – висше, средно, професионална квалификация и пр.

3.2. Образование и обучение

Характерно за образованието в страната е това, че *Отделът за образованието и заетостта* е отговорен за всички нива на образованието. Същевременно обаче университетите са самоуправляващи се институции и зависят от централното правителство само по отношение на субсидиите. Образованието е задължително между 5 и 16 години. Около 1/3 от началните и средните училища във Великобритания са на разпореждане на Английски и Римокатолически доброволни организации.⁷⁷ Повече от 90 % от учениците в средните училища посещават държавно-субсидирани училища, а останалата част посещава „граматически училища“ (в които се изучава латинска граматика), други по-модерни училища, или специализирани технически училища, чиито брой нараства.

За разлика от други европейски страни, тук ще започнем с представяне на висшето образование, а след това и съответните по-ниски степени, тъй като първото е със световни традиции и значимост.

Висшите училища предлагат пълен набор от слушателски и академични курсове на студенти на 16 и повече години.

Развитието на *висшето образование във Великобритания* по същество е свързано с имената на най-известните университети – Оксфордския и Кеймбриджкия университет. Едва ли има студент по света, който да не знае за тях и поне малко да не е мечтал да получи висшето си образование именно там.

Оксфордският университет (University of Oxford) е най-старият университет във Великобритания, основан през 1167 г. в град Оксфорд. (Наричат го „Градът на спящите кули“, тъй като има множество кули на църквите и коледжите, които са общо 35.) Днес той е считан за едно от най-добрите британски висши учебни заведения, особено в областта на историческите и политическите науки. Поради качествата си Оксфорд е на едно от челните места в Европа.

---

⁷⁷ Религията има важно отношение към образованието във Великобритания. Примайки протестантството, Хенри VIII отваря пътя за промени в Английската църква и нейните отношения със светското общество. Последното налага труда като основно обществено благо; той е достойнство и чест за всеки гражданин на обществото, който изпитва вътрешна мотивация да се труди, а това се отразява и върху формирането на основната ценност към труда на цялото общество; от своя страна протестантският дух оказва своето особено положително влияние за развитието на капитализма и за просперитета на нацията. Същото се отнася и да католицизма. И в двата случая отношението към труда като към висша степен благо на нацията се проявява в образованието още от най-ранна училищна възраст.

В класацията на университетите във Великобритания (на такива източници като в „Таймс“ и в „Файнешъл Таймс“) Оксфорд заема второ или трето място в последните няколко десетилетия, веднага след Кеймбриджкия университет и Импириъл Колидж.⁷⁸

Университетът е организиран на две нива – колежно и факултетно/катедрено. Колежите са над 40 в Оксфорд и имат отговорност както за обучението на студентите, така и за тяхното лично благосъстояние. Тук студентите ползват една специална и специфична система на обучение, при която съответните упражнения се провеждат в присъствието само на няколко студенти (може и 1 – 2-ма) и един преподавател. Тя обаче е много скъпа и поддържането ѝ изисква набиране на частни спонсорски средства от неправителствени организации (сдружения, фондации или частни лица).

Кеймбриджкият университет (Cambridge University) е вторият най-стар университет във Великобритания и един от най-старите в англоговорещата част на света. Известен е със строгите изисквания към кандидатите за следване във Великобритания. Той се намира в едноименния град Кеймбридж на около 80 km североизточно от Лондон. Основан е през 1209 г. от група учени, напуснали Оксфорд. Известно е, че възпитаници на Кеймбридж са носители на 81 Нобелови награди – повече от всеки друг университет в света. От тях 70 са били в Кеймбридж като студенти или докторанти, а останалите са преподаватели, членове на колежите и сътрудници.

Университетът е организиран на 2 нива – самостоятелни колежи и университет. Колежите в Кеймбридж са 31 на брой и имат за цел обучение на студенти, главно за бакалавърска степен. 28 колежа приемат мъже и жени, 3 приемат само жени, а 2 – само докторанти. В тях е организиран студентският живот, като там студентите живеят през по-голямата част от следването си. И тук студентите следват традиционно установената система на обучение, при която упражненията се провеждат в присъствието на малко студенти със съответния преподавател, който е в постоянен контакт със своите възпитаници. Последните заемат първите редици във всички области – бизнеса, политиката, културата в страната. Именно в Кеймбриджкия университет Исак Нютон е видял как пада ябълката и оттук е направил своите умозрителни заключения; в този университет е учил основоположникът на теорията за развитието на човека в хода на еволюцията – Чарлз Дарвин; тук е бил и Бертран Ръсел, както и още много световноизвестни личности.⁷⁹

---

⁷⁸ Оксфорд и Кеймбридж са известни още със сборното име „Оксбридж“. От векове те се борят помежду си за титлата най-добър британски университет. През 2009 г. за първи път от 2001 г. насам „Кеймбридж“ успя да завоюва първото място, но кой от двата университета е по-добър, все пак си остава спорна тема.

⁷⁹ *Байрон, Набоков и др.* За по-изчерпателни сведения вж.: Райков, Р. списание *Happy Weekend*, бр. 12, 2006 г. и официалните сайтове на Оксфордския университет и Кеймбриджкия университет: <http://www.cam.ac.uk> и <http://www.google.com>;

Докато Оксфорд подготвя най-добрите кадри за исторически науки и изкуство, Кеймбридж подготвя най-добрите специалисти по точните науки.

Други известни стари университети са *Дюрам* и *Свети Андрей*, в които приоритет има подготовката по традиционните дисциплини, като технически науки, приложна наука и бизнес дисциплини. Новите университети във Великобритания са основани през 60-те години на XX в. и включват Ланкастър, Йорк, Киили и Съсекс. През 1992 г. всички политехнически институти (създадени като колежи) сменят имената си и се присъединяват към съществуващите 44 (четиридесет и четири) университета във Великобритания.

Съществуват и още два важни: *Университетът на Бъкингам и Свободния университет*. Първият от тях е и първият частен университет във Великобритания, а вторият предоставя широк кръг от образователни програми, които са приспособени към студентите, работещи на пълен работен ден и чиято единствена възможност е ползването на седмично лятно училище. В тях обучението е платено.

Има и много университети във Великобритания със своя специфика – някои от тях са познати като *университети „червена тухла“*. Тези университети са строени в края на XIX и началото на XX в. в индустриалните градове Манчестър, Ливърпул, Лийдс, Бирмингам, Шефилд и Бристол и са построени от червени тухли, за разлика от каменните конструкции на Оксфорд и Кеймбридж, което дава и наименованието им. През 90-те години броят на университетите се удвоява, като политехническите училища биват превърнати в университети под попечителството на Отдела на образованието и заетостта.

Накратко, висшето образование във Великобритания е и един от най-важните актове на Обединеното кралство. Тя е представител с четири от най-добрите университети в света, с над 70 Нобелови награди. Като цяло британското висше образование е на световно ниво, което развива разностранни умения и световно признати квалификации на младите хора. В този аспект обучението във Великобритания представлява и стабилна и дългосрочна инвестиция за учащите се, която същевременно съдейства за повишаване и на техните културни интереси и предпочитания. Финансовите измерения на висшето образование са на високо ниво, но те се оправдават през целия по-нататъшен живот на младите хора и реализацията им в трудовата кариера и жизнен път. Ето защо то има и

– Шопов, П. Ш. Вариации върху английската тема. С., Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 1994;

– Политики и практики за независим живот във Великобритания (превод на англ. ез. М. Симова). С., Център независим живот, 2005;

– Colls, R. Identity of England, New York, Oxford Univ. Press, 2002;

– The English World: History, Character and People, London, Thames and Hudson, 1982;

– Hofstede, G. Culture's Consequences, Sage pub.inc., London, 1986;

– Tayeb, M. H. Organizations and National Culture, Sage pub., London, 1988 и др.

голяма привлекателност за хиляди чуждестранни студенти, търсещи международно признатите английско обучение и квалификация.⁸⁰

Средното образование във Великобритания е държавно и частно. Частните училища предлагат и начално, и средно образование, но със значително по-високи такси за обучение от държавните. В големите градове значителен брой училища се управляват от етнически и религиозни общности.

Така наречените „обществени училища“ са всъщност частни и често биват окачествявани като „независими“ училища. Те стават известни като „обществени училища“ в средата на XIX в., когато разширяват своя прием и от местни училища предоставят места за настаняване на учащите се далеч от семейството в заведения от типа на пансионите. Пак на пансионатен принцип съществуват и подготвителни училища, където се подготвят кандидат-студенти и се обучават ученици от 7 до 13 години за общия изпит, необходим за продължаване в съответното учебно заведение. Със завършване на средно образование учениците (и в частните, и в държавните училища) получават генерален сертификат за средно образование след полагане на необходимите крайни изпити. Повече от половината английски младежи получават образование над средното – или в колеж, или в университет.

Началното, основното и средното образование във Великобритания, както висшето, по същество се отличава със свои богати традиции и натрупан вековен опит. В училищата учебният ден се осъществява от 9 ч. сутринта до 15,30 ч., най-късно до 16,00 ч. следобед; децата се разпределят в училищата по местоживеене от **Комисията за местно обучение**; съществуват и редица състезания между тях, резултатът от които стимулира избора на съответно учебно заведение от децата и родителите.

Друга национална идентична особеност в сферата на образованието е тази, че училищата във Великобритания са „начални“ (от 5- до 11-годишна възраст на децата) и т.нар. второстепенни (11 – 18 години). Съществуват и няколко средни училища за деца между 10 и 13 години и някои специални училища за деца със затруднения в обучението, вследствие на физически или психически увреждания. През 1944 г. чрез промени в **Закона за образованието**, се въвежда изпит за децата на 11 години, които желаят да продължат обучението си. Това е породено от необходимостта да се създаде образователна възможност за всички социални групи, на които по време на войната държавата поема разноските за последващото обучение на тези желаещи деца, можещи успешно да издържат изпита. До 1960 г. училищата във Великобритания са разделени съобразно половата характеристика, но това поражда въпроса за развитието на обучението от гледна точка на равнопоставеността между тях. Поради тази причина през

---

⁸⁰ В началото на 2012 г. в България бе осъществено изложение на британското образование в хотел „Шератон“ (29 март 2012 г.) със съответните програми и презентации, както и с възможностите за контакти и стипендии.

1960 г. либералното правителство въвежда системата на *смесените училища*. В частната образователна система се създават подготвителни училища, в които учат деца на възраст от 5 години нагоре за прием в държавни училища от навършването на 13-та им година. Както се посочи, в страната съществуват и религиозни училища. Спонсорирането им става от самите религиозни общности, като най-разпространен спонсор е англиканската църква, след която – католическата и синагогите.

С оглед ефективността на образователната система, правителството е въвело серия от „стандартни“ тестове – за децата на възраст от 7, 11 и 14 години. Въпреки това най-голямо внимание се отдава на изпитите, които децата на 16 и 18 години полагат по собствена воля – за Стандартен сертификат за завършено средно образование (GCSE) и Сертификат за напреднали по английски език, Първо ниво (Advanced, A level). Приемът в университетите се основава на резултатите, изкарани на общоприетите изпити след 16- (18) годишна възраст. Съществуват и следдипломни квалификации за завършилите студенти, като Бизнес и технологични образователни награди (BTEC s), по-високи Национални сертификати (HNC s), граждански награди, награди на Кралското общество на изкуствата (RSA) и др.

След като завършат училище на 18-годишна възраст, почти 1/3 от учащите се стават студенти в университетите или колежите, за които вече стана дума. Обучението в степен бакалавър, което се счита за полувисше във Великобритания, е три години за изкуствата и науката и до седем години за специалностите: „Хуманна и ветеринарна медицина“, „Стоматология“, „Архитектура“ и др. Студентите по специалности, като „Гражданско инженерство“, прекарват допълнителна година в индустрията на т.нар. сандвич-курс. Студентите по степен магистър в страната следват минимум една година, а докторантите се обучават за период до три години.⁸¹ (С приемането на Болонската декларация обаче, както и на други европейски решения в областта на образованието, сроковете на обучение за съответните образователни степени са променени и уеднаквени съобразно с тези документи.)

Образователната система във Великобритания като цяло е *прагматична* с оглед по-пълното отговаряне на общественно-икономическите потребности.

Ролята на частния сектор в образованието е била и си остава много важна при формирането на английската култура – както на социално-икономическата, така и на духовната; образованието върви заедно със заетостта – ръка за ръка и много често успехът на индивида в училището се пренася и върху работата му.⁸²

Разделянето на образованието на държавно и частно има отношение и към съответните страти (социални слоеве), както това е валидно и за много други европейски държави. (На хората с по-ниско образование им е почти невъзможно да се издигат значително в слоевете на обществото, въпреки че има някои

---

⁸¹ Вж. *Сторн, М.* Британски културни идентичности (Образование, работа и свободно време). Лондон, 1997.

⁸² Пак там.

Таблица 5

Развитие на образователната система във Великобритания по години*

600 г.	Основава се Кралското училище в Кентърбъри
1167 г.	Основава се Оксфордският университет
1902 г.	Закон за образованието: образование за децата от 11 до 18 години
1944 г.	Закон за образованието: училища по граматика (11 – 18 години)
1967 г.	Комитетът Плоудън: центрове за обучение на деца
1970 г.	Закон за равното заплащане
1091 г.	Закон за индивидуалните отношения
1075 г.	Закон за защита на заетите; Закон срещу половата дискриминация
1976 г.	Основан е Бъкингамският университет
1983 г.	Безработните са 10 % от работната сила
1988 г.	Закон за реформата в образованието
1990 г.	Студентски заеми
1992 г.	В университетите започва изучаване на политехническите науки

* По сведения от Интернет.

изключения като Джон Мейджър например, който е станал министър-председател, без въобще да е завършил колеж.)⁸³

Историческият ред за формиране и развитие на образователната система във Великобритания и връзката ѝ със заетостта може да се види схематично от табл. 5.

След получаване на съответно образование много от завършилите намират работа в сектора на услугите. Всъщност в този сектор намират работа повече от 2/3 от работещите във Великобритания. Столицата предлага и голям брой работни места в образованието, управлението, както и в много културни институции. Градовете Кеймбридж, Ипсуич и Норич са важни центрове за услуги и високотехнологични дейности.

Сравнителните характеристики на някои от западноевропейските култури (заедно със САЩ и Япония) са направени много изчерпателно и задълбочено от Ч. Хемпдън и Алф. Тромпенаарс в тяхното съвместно произведение „Седемте култури на капитализма: ценностни системи на забогатяване в седем страни на света“⁸⁴. В него те анализират основни икономически, политически, социални и други показатели, като навсякъде обръщат специално внимание на образованието в качеството си на фактор за общественото развитие и просперитета на нациите. Така например те отбелязват, че за разлика от Германия, във

⁸³ Пак там; *Гарет, Р.* Британски културни идентичности. Възраст, пол и семейство. Лондон, 1997 г.; *Палмър, М.* Религиозната история на Великобритания, 2002 г. и др.

⁸⁴ *Хемпдън-Търнър, Ч., Алф. Тромпенаарс.* Седемте култури на капитализма: ценностни системи на забогатяване в САЩ, Япония, Германия, Франция, Великобритания, Холандия и Швеция. Варна, Тедина, 1995.

Великобритания началото на индустриалния процес се поставя век по-късно; до средата на XIX в. в нея продължават да преобладават феодалните форми на управление, поради което страната по-късно се насочва към капиталистическия тип култура, която, както отбелязахме при Германия, се развива под знака на социалния модел на капитализъм, наричан от някои автори още „рейнски“, или „народен“. При този модел видяхме, че държавата и частният сектор работят съвместно за постигане на „благоденствие за всички“, по думите на прочутия немски автор Ерхард. Това отличава съществено германската социално-икономическа култура, почиваща върху колективност, систематичност, дисциплинираност и кодифициране на всички дейности, от английската аналогична, при която се дава пълна свобода на индивида и на личната му инициатива. Също така беше посочено, че трудовите организации в Германия си взаимодействат и много икономически решения се вземат на средноуправленско равнище, докато във Великобритания се набляга на едноличните решения; *в Германия се развива образование и квалификация с приоритети към инженерно-техническите науки, свързани с тежката индустрия* – металургия, машиностроене, химическа промишленост, докато *във Великобритания се набляга, както се подчерта, на образование в сферата на хуманитарните и обществените науки.*

Въпреки че нямаме за цел да разглеждаме ролята на образованието за развитието на социално-икономическата, материалната и нематериалната култура извън Европа, за сравнение тук ще посочим накратко най-важните черти в тази област на САЩ и Япония.

САЩ са най-близки до Великобритания в качеството си на част от „англо-американското семейство“.

Характеристиките, които отличават силно американеца от англичанина, както и от други националности, са динамизмът в неговия трудов живот, високата му инициативност и предприемчивост в развитието на собствен бизнес. Това води и до осъществяване на типичната американска мечта – от най-ниското стъпало на живота да се доведе до най-високото, без наличие на първоначален старт, което е и специфичният начин на мислене и действие в осъществяването на американската „ценностна система на забогатяване“.

По-различен е капиталистическият дух в Япония, който за разлика от САЩ и западните общества, характерни със своята прагматичност и рационалност, се развива върху основата на цялостна система от етични принципи. При тях ценностите на общността се издигат над ценностите на отделния индивид, т.е. силно е застъпен колективистичният подход, основан на ценностите на будизма и шинтоизма (в англосаксонските общества, както отбелязахме – на протестантството и католицизма, проповядващи индивидуалистичност, аскетизъм и практичност в действията и поведението). Освен това особено силно се ценят качествата на отделния японски работник и специалист, неговото образование и квалификация, чрез които може да се издигне в трудовата или обществената йерархия.

Обобщени сравнителни характеристики на Великобритания (САЩ, Япония) и Германия могат да се видят от табл. 6.

Таблица 6

Сравнителни характеристики по отделни показатели на Великобритания, САЩ, Германия и Япония*

Великобритания и САЩ	Германия и Япония
1. Фактор време – ранна индустриализация	1. Късна индустриализация
2. Стратегия за развитие – новаторство на предната линия на предприемачеството и мениджмънта	2. Настигане на технологически сектори, които се смятат за най-ценни
3. Историческа роля на правителствата – незаинтересовани от новите бизнес разработки	3. Обикновено информирани за силните страни на водещите икономически отрасли. Предварително съдействат за улесняване на индустриализацията, като играят конструктивна роля
4. <i>Образование – изключително широко и обществено, с акцент върху чистата наука и управленските проучвания</i>	4. Насочено предимно към успешни технологии и наука, приложима в ключовите сектори
5. Икономика – разделена между макроикономикс (цялата икономика) и микроикономикс (отделната фирма)	5. Организирано около т.нар. среден икономикс (динамиката на отделни индустрии и сектори)
6. Социална политика – оставена на заден план от стремежите за новаторство	6. Включена в заинтересованите усилия за индустриализация. Правителството смята социалните облаги за ключ към спечелване на обществено съгласие
7. Трудови взаимоотношения – обикновено лоши, тъй като конкуриращите държави упражняват натиск върху разходите за труд, което води до опита за намаляването на заплащането	7. Обикновено добри, тъй като се започва от дъното, с ниски заплати, които непрекъснато растат, докато изпреварят водещите нации
8. Философия на развитието – ненамеса в частните инициативи, свободна търговия	8. Управлявана конкуренция, покровителство в началния стадий; набяляване на ключови ниши
9. Преход от феодализма – бавен и до голяма степен завършен. Индустрията, основана на ценностите на средната класа за индивидуализъм и користолобие	9. Бърз и отчасти недовършен. Индустрия, изградена на колективните принципи на феодална задълженост и взаимност
10. Подход към финансирането на индустрията – преобладават краткотрайните пазари на акции и рискуващи индивиди, насочени към печалба с ограничени познания и нетрайни връзки	10. Преобладава дългосрочното банково финансиране и институции с малък риск и индустриална ориентация, стабилни, дълбоко познавателни и близки връзки

* Таблицата е съставена по класации на авторите Хемпдън-Търнър, Ч., Алф. Тромпенаарс. Седемте култури...

Както се вижда от табл. 6, образованието като фактор за развитие на западната култура, както и на културата на Изтока и отвъд Океана, заема едно от първите места в разглежданите държави, но е с различни акценти на изява: докато във Великобритания и САЩ то е изключително широко, с поглед към науката и управленските проучвания, в Германия и Япония същото е насочено предимно към успешни технологии и иновации, приложими в ключовите сектори.

Всичко посочено дотук определя *облика на англосаксонската култура*, за чието развитие, издигане и усъвършенстване безспорна роля играе образованието, с всичките му форми и области на обучение. То е изключително важен фактор и за разцвета на *английската материална и духовна култура*: английската архитектура е неповторима със своите шедьоври; Уилям Шекспир и Лорд Байрон са световноизвестни английски личности в областта на *литературата*; в нея са известни и стотици други имена на бележити английски учени, композитори, публицисти, певци, художници, артисти и т.н.: прочутите „Бийтълс“ са познати не само в Европа, но и в целия свят; изключително популярни в областта на авангардното изобразително изкуство са английските художници Франсис Бейкън – представител на абстрактния импресионизъм, Джоузеф Албърс – основател на главното направление в художественото течение „оп арт“, базиращо се върху отношението към оптиката, към физическите и психологическите проблеми на зрението; Ричард Хамилтън, считан за бащата на „поп арт“ и възраждащ изкуството на Марсел Дюшан и мн. др.

Други известни имена на Великобритания, освен посочените преди, са тези на известните *романисти-криминалисти* като прочутата Агата Кристи, на съвременните *английски артисти*, като всеизвестният Джон Нетълс в ролята на инспектор Барнаби в криминалната поредица „Убийства в Мидсъмър“; английските *естрадни певци* – незабравимият Том Джоунс, Енгелберт Хъмпърдинг, Сиси Кеч, наскоро починалата британска поп певица Ейми, английските състави „Би джийз“, „Енимълс“, „Ди пърпъл“..., британските модни дизайнери Вивиан Уестууд, Джон Галиано, *британските художници* – представители на класическото изкуство Джон Констейбъл (Констабъл), Уилям Блейк, недостижимият художник акварелист – Джоузеф Малърд Уилям Търнър (1775 – 1851) и много други.⁸⁵

4. Образованието в Холандия и холандската култура

Със своеобразие и идентичност се отличава и образованието в Холандия. Определена от Х. Хофстеде като „индивидуалистична страна“⁸⁶, тя изгражда благонадеждни социални институции, адекватни на нейната икономика, политика, култура и качество на живота.

⁸⁵ По материали на чуждестранния печат.

⁸⁶ Хофстеде, Х. Национална култура и организационна култура. – В: Сб. Фирмена култура и фирмено поведение. С., 1992, с. 11. (В Трета глава ще се дадат повече сведения за този автор.) За социално-икономическото и културното развитие на тази страна са ползвани много сведения и данни от Интернет с познавателна цел.

Обусловени от историческото развитие⁸⁷, общественно-икономическите отношения в Холандия се развиват успешно за просперитета на нацията в стопанско, социално, образователно и културно отношение.

Холандия или Нидерландия е европейската част на Кралство Нидерландия, което включва още Холандските Антили и о-в Аруба. В нея живеят 16,5 млн. души, като 83 % от тях са холандци, а останалите 17 % са от други народности – турци, мароканци, германци, белгийци, французи, англичани, азиатци.

В исторически аспект би следвало да се посочи, че в Древността Нидерландия е била заселена от германски племена. През IV – V в. в източните области на страната се заселват сакси, а в южните – франки. От края на XV и началото на XVI в. нейната икономика придобива капиталистически характер. В резултат на Нидерландската буржоазна революция от 1556 г., която е и първата буржоазна революция в Европа, се създава независимата буржоазна република Съединени провинции (през 1581 г.), а през XVII в. се утвърждава името Холандия. През XVII в. страната се превръща в колониална империя, владееща голяма част от Индонезия, Тайланд, Цейлон, територии в Африка, Америка и др. След векове на стопанско и общественно развитие Холандия израства като държава със силно развита икономика и социални отношения. Така например времето от IX до XIV в. е период на особено бързо и ефективно развитие на холандската икономика. Трудолюбивото ѝ население приспособява големи площи земя от езера и блага, отводнявайки ги, подобно на германските блатисти територии, и създавайки върху тях стотици селища, впоследствие прерастващи в градове.

От 1945 г. Нидерландия става член на Обединените нации и получава средства по Програмата за възстановяване на Европа. Заедно с Белгия, Франция, Обединеното кралство и Люксембург се създава Брюкселският пакт за мир през 1948 г. През 1952 г. страната става член на Европейската общност за защита на мира, а на НАТО – през 1955 г.

Холандската икономика е една от най-стабилните в Европа. Тя е сред първите пет държави в света по ИТ компании, развитие и инвестиции. Холандските университети и институти имат за цел да развият и доставят нови продукти, услуги и технологии, необходими за бъдещото развитие на дигиталната ера. Ежегодните разноски по ИСТ изследвания в Нидерландия надхвърлят 100 млн. евро, като тази сума се очаква да нарасне чувствително поради редица правителствени мерки. Холандското правителство наскоро основа ICTRegie –

---

⁸⁷ В кратък исторически ракурс може да се отбележи, че страната получава формална независимост през 1648 г. и под името Република на седемте обединени ниски земи става една от главните морски и икономически сили на XVII в. Тази епоха е известна като Златен век на Холандия. През него се образуват колонии и търговски местоположения по целия свят.

През Първата световна война Холандия остава неутрална; през Втората световна война е окупирана от нацистка Германия (през м. май 1940 г.) и е освободена през 1945 г.

холандско бюро за ICT проучвания и иновации, което има годишен бюджет от 9 млн. евро. Ролята му е да насърчава икономическия растеж и социалното благоденствие чрез иновативно използване на ICT.

Икономическата политика на Холандия обуславя и нейната **икономическа култура**. Тя е характерна най-вече с това, че жизненият стандарт на страната е един от най-високите в Европа и се базира на огромен, натрупан опит. По същество Холандия е високоразвита индустриална държава с традиционно силно селско стопанство; 5 % от общия брутен продукт на ЕС е концентриран в тази страна.

До началото на Втората световна война тя е наричана „градината на Европа“ (в цял свят са прочути холандските лалета и холандската крава), но с течение на времето ролята на селското стопанство в нейния облик намалява – превръща се във високоразвита индустриална държава, влизаща в десетте най-развити по жизнен стандарт страни.

Взета в своята цялост, икономическата политика на Холандия, която формира съответната ѝ икономическа култура, е ориентирана към създаване на условия за свободно развитие и свободна конкуренция. Държавата има стремеж към създаването на нормални условия за бизнес, предприемчивост и към умения за ориентиране в конкретна ситуация. Така че **обликът на икономическата култура на Холандия** се определя, наред с всичко останало, и от идеята за толериране на свободната частна инициатива за просперитета на нацията.

Социалната култура на Холандия е свързана с развитието на нейната социална система и с облика на социалните ѝ отношения.

По принцип стремежът на холандската държава е да запази дълбоките позитивни традиции на своята социална система и да удовлетвори желанието на своите граждани да живеят добре уреден социален живот. Така в областта на **социалната политика** и по-специално в сферата на социалното обслужване и социалните грижи са приети хуманни закони, които осигуряват благосъстоянието на гражданите на съвременното нидерландско общество. Например по отношение на получаването на социални помощи и добавки действат:

1. Всеобщият закон за обезпечаване на най-близките родственици. Той урежда правото на най-близките да получават социални помощи в случай на смърт на съпруга или съпругата (съответно на партньора, когато не е сключен официален брак).

2. Всеобщият закон за детски помощи. Той урежда взаимоотношенията и определя правилата на финансова помощ за издръжка на децата от страна на родителите или лицата, които се грижат за тях до навършването на 18 години.

3. Всеобщият закон за извънредните разходи в случай на болест. Той обезпечаваша застраховането за особено големи разходи за медицинско обслужване, когато не съществува покритие от задължителното или частно медицинско застраховане.

По линия на социалното осигуряване първо място заема Всеобщият закон за обезпечаване на старост, съгласно който всеки холандски гражданин има право на пенсия по старост след навършване на 65-годишна възраст.

Съществуват и много други специфични закони в отделните сфери на социалната инфраструктура от социалната политика на Нидерландия, на които тук няма да се спираме, доколкото главният обект на изследване е образованието. Ще отбележим само, че като цяло *социално-икономическата култура* на Холандия е сложна и пъстроцветна симбиоза както от посочените дотук показатели, така и от реализирането на практика на доктрините на католическата и протестантската църква, успоредно с християндемократическите и други идеи; тази страна е известна с опитите си *за съчетаване на относително либерално ориентирана икономика с добре развита социална система*, върху базата на религиозните и останалите идеи. Изключително важна роля тук играе *образованието* като първоначална и бъдеща инвестиция в обществото, заедно с всичките си форми и начини на обучение.

В Холандия съществува *ефективна образователна система*, тъй като тя се базира на посочените стабилни материални основи. За да поддържа и защитава водещо място в Европейската общност, страната развива именно такъв вид образователна система, която се реализира последователно и качествено при различните форми на обучение.

А. Развитие на висшето образование в Холандия⁸⁸

Висшето образование в страната е платено, но холандските граждани получават основна държавна стипендия, която могат да допълнят със заем. В момента около 20 % от всички млади хора на възраст от 18 до 27 години учат при редовно обучение висше образование. Освен това, холандското правителство покрива част от учебните такси с оглед облекчаване на студентските потребности.

Характерно е, че в Холандия има два основни вида висше образование:

- университетско образование (Wetenschappelijk Onderwijs – WO), предлагано от университетите и
- висше професионално образование (Hoger Beroepsonderwijs – HBO).

Традиционни за холандската образователна система са и други два вида висше образование:

- дистанционно обучение (Open Universiteit – IO) и
- обучение на чуждестранни студенти (International Onderwijs – IO), което се провежда на английски език.

В Холандия има многобройни и разнообразни университети. В преобладаваща част от тези висши учебни заведения програмите са с академична насоченост, като само една малка част от тях са ориентирани към практиката. Университетското образование е разделено на нива, всяко от които отговаря на

---

⁸⁸ Както се вижда, редът на посочване по отношение на формите на обучение е различен при съответните европейски държави – при едни от тях се разглежда първо средното образование (в Германия), а при други – първо висшето (както е при Великобритания). Това е в зависимост от получената информация и от приоритетите при развитие на съответните форми и сфери на обучение в отделните държави.

определен брой кредити. В университетите се получават бакалавърска, магистърска и докторска степен. В университетите за професионално образование също се предлагат бакалавърски и магистърски програми, квалификации и докторски програми, като бакалавърските програми са с четиригодишен срок на обучение. Програмите в посочените университети са изцяло професионално ориентирани и в своето обучение включват задължително „Internship“ – стаж по специалността.

Интересно е да се отбележи, че Холандия е първата неанглоговореща страна, която въвежда курсове, преподавани на английски език. Холандските институции за висше образование предлагат общо около 1150 интернационални учебни програми и курсове, които изцяло се преподават на английски и обхващат широк кръг от специалности. При това учебните програми са интензивни, ориентирани във висока степен към практиката и конструирани така, че да удовлетворяват потребностите на студентите от специализирано обучение. Повечето от тях водят до бакалавърска, магистърска или докторска степен, или съответни диплома и сертификат. Всичко това извежда Холандия на челно място като международна дестинация за образование и обучение в Европа.

Друг момент – висшето образование в Холандия, се ползва със световен престиж заради високото си качество, като това е постигнато чрез изградената национална система от норми за гарантиране и контрол на качеството на образованието. Холандия има международно одобрение по отношение на проблемно-базираната си система на обучение (Problem-Based Learning system), благодарение на която, чрез самообучение и самодисциплина, обучаваните развиват умения за самостоятелно анализиране и решаване на проблеми, свързани с практиката. Такава система би могла да се изгради и у нас за осъществяването на целенасочено и ефективно обучение в практико-приложен аспект.

Образованието в Холандия като цяло не е безплатно, но таксите за обучение са приемливи. За студентите от страните в ЕС, в т.ч. за България, таксата за обучение за 2007 – 2008 академична година например е до 1538 евро за бакалавърски и магистърски програми в държавно финансираните университети.

Последното световно изследване на жизнения стандарт (Worldwide Cost of Living Survey) показва, че разходите за живот в Амстердам са направо скромни в сравнение с градове като Ню Йорк, Лондон, Париж и Пекин, тъй като за да живеят в Холандия, международните студенти трябва да предвидят сумата от 650 до 775 евро на месец, с която се покриват дневните разходи за храна, настаняване на квартира, такси за регистрация, застраховки, правни такси за издаване на разрешително за пребиваване, учебни материали и др.

По отношение на учебните програми, предлагани от университетите за приложни науки (т.нар. hogescholen), следва да се подчертае, че те са кариерно-ориентирани. В Холандия има различни университети за приложни науки, като най-големите от тях приемат от 20 000 до 39 000 нови студенти. Общият брой студенти, записани в този тип институции за висше образование, е около 350 000.

Във връзка с висшето образование следва да се посочи още, че през септември 2002 г. официално е въведена структурата бакалавърска/магистърска степен, която е резултат от Болонската декларация и конвенция от 1999 г. Целта на тази инициатива е да се хармонизират различните системи за придобиване на образователна степен в Европа чрез въвеждане на единната система за висше образование, състояща се от трите цикъла: първият ('undergraduate'), водещ до бакалавърска степен, вторият ('graduate') – до магистърска, а третият ('postgraduate'), завършващ с докторска степен (PhD). С други думи, висшето образование в Холандия е тясно подчинено на европейските документи, решения, изисквания и критерии в тази област, на създаването на единното европейско пространство за висше образование.

Програмите, водещи до образователна степен в холандските университети, са акредитирани от Dutch-Flemish Accreditation Organization (NVAO), която организация отговаря за оценяването на качеството на специалността и работата в компании, свързани със съответната специалност.

Друг момент по повод на учебните програми, предлагани от висшите образователни институции в Холандия (и Белгия), е следният: Холандско-Фламандската организация за акредитация използва проверена от времето схема за признаване на качеството на образованието, съобразно строго определени критерии и оценки. Освен това в Холандия акредитацията е предварително условие за държавно финансиране на бакалавърските или магистърските програми, както и за правото да се дават международно признати дипломи и да се отпуска съответна финансова помощ на студентите.

Както се посочи в Холандия се предлагат и университетски програми на английски език за чуждестранни студенти. Над 300 специалности могат да се изучават на този език, като след приключването на изучаването им студентите получават и съответни образователни сертификати по възходящ ред.

От гледна точка на количествената характеристика по отношение на висшето образование следва да се отбележи, че в Холандия днес има 13 специализирани университета (много по-малко от тези в България), от които:

- девет университета имат обща ориентация;
- три университета са технически;
- един е аграрен.

Съществуват и 80 висши учебни заведения за професионална подготовка на холандските учаци се. Едно от тях е обучението по бизнес, хотелски мениджмънт и туризъм (CHNI). То има задачата да подготви опитни студенти – конкурентоспособни специалисти за постоянно променящия се вътрешен и международен пазар. Това учебно заведение има 5500 студенти, 10 % от които са чуждестранни и с успех може да се използва неговият опит в другите европейски страни, също и в България по отношение на професионалната подготовка.

Широко известен е Hanze University Groninsen в гр. Гронинген – един от най-древните холандски градове. В него има над 2000 служители и над 20 000

студенти, в т.ч. чуждестранни, записани в 70 програми за обучение по различни специалности.

Основният език на преподаване в учебните заведения е стандартният холандски език. С официален статут в провинция Фрисланд наред с холандския се ползва и фризийският език. Според Конституцията на страната хората имат право да основават училища и да осигуряват преподаване, което се основава на редица разбирания – религиозни, идеологически, образователни и др. В резултат на това, в Холандия съществуват както обществено управлявани, така и частно управлявани училища. Около 70 % от учениците посещават частно финансираните училища. Тук следва да се подчертае, че държавните и частните училища по закон са равностойни. Това означава, че правителствените разходи за обществено образование трябва да бъдат еднозначни с тези на частното образование – коренно различно от състоянието на частното образование и разбиранията у нас.⁸⁹

Б. Средното образование в Холандия

Съществена разлика в *средното образование* в Холандия от много други европейски страни е тази, че в нея то започва на 12 години. Типът на това образование се определя от резултатите от крайния изпит в средното училище за основно ниво, или т.нар. СТО-тест. Освен това то се определя и от мнението на учителите, интересите на учениците, както и от становището на родителите.

Нивото на развитие на ученика се определя от продължителността на изучаване на чужд език и от степента на владенето му. При това задължителни за определен период от време са три чужди езика, като английският е задължителен до финалния училищен изпит.

Друг характерен момент за средното образование в Холандия е неформалният контакт между ученици и учители. Израз на това е фактът, че на училищните бордове, които съществуват в средното образование в Холандия, се дават права самите те да определят до голяма степен учебната програма.

Следващата характерна особеност на холандското средно училище е активно използване на информационните и комуникативните технологии (ИКТ). Компютърните кабинети в него са на високо ниво. За това допринася училищната фондация Kennisnet ICT, която осъществява тясно партньорство и сътрудничество с Холандското звено за координация.

---

⁸⁹ За разлика от западноевропейските държави и в частност Холандия, в някои страни от бившия Източен блок, като България, съществува разбирането, че сериозно и ефикасно образование може да се получи само в държавните университети, а скъпо платените частни университети – то е неефективно, тъй като се плаща, при това с високи такси за обучение; все още не е преодоляна нагласата от страна на студентите, голяма част от които смятат, че след като са си платили, могат и да не учат – тъкмо обратното: щом като са платили, трябва да положат още по-големи усилия от останалите, за да заслужат парите, внесени от тях, или от техните родители като такси за семестриално и друго обучение.

Образователна система на страната се основава на принципа на пълна децентрализация. Както се отбеляза, средните училища се управляват от училищен борд, но в сътрудничество с фондация; общината утвърждава бюджета на този борд в началото на всяка учебна година, като се взема под внимание и мнението на фондацията.

В тясна връзка със средното образование е и развитието на **професионалното образование** в Холандия. В страната съществуват 3 частни заведения за професионално образование с 23 000 студенти в студентския град Лвоварден. В тях се осъществява професионално образование и обучение в тесен синхрон с постоянно изменящите се условия и изисквания в Холандия и в тясна зависимост от европейските изисквания и документи.

По отношение на средното образование в Холандия, както и при висшето, има редица положителни моменти, които могат да се използват като опит в други държави. Тук ще отбележим специфичната грижа в училищата, чиято основна задача са мерките при криза и ранното откриване на ученици с проблеми. Целта е да се намерят такива решения на училищно равнище, че да се избегне отпадането или изключването от училище на рисковите групи ученици. В Германия, Ирландия, Люксембург и Австрия се предлагат програмно базирани подходи, докато в Полша и Финландия се провеждат курсове за обучение или ръководства за учители как да разпознават проблемните ученици, особено употребяващите наркотици, и какви адекватни мерки да предприемат за тяхното припознаване и обучение. Традиционните индивидуални подходи обхващат услуги по образователна психология (каквито се предоставят също във Франция и Кипър), които зависят от самонасочването на лицата към ползването им.

За разлика от Германия, образованието в страната не е тясно профилирано и тясно специализирано с привкус към индустриално-обществените, техническите науки, а с широк профил – както се вижда, 9 университета имат обща ориентация, а само три са технически. Това се обуславя до голяма степен от съответните икономически и социални модели в Германия – от индустриалния модел, във Великобритания – от модела на Лорд Беверидж, в Холандия – смесен модел.

Всичко това показва опита на Холандия в образователната сфера по отделни области и форми на обучение, и може с успех да се ползват елементи от него от скоро присъединилите се членки на ЕС, в т.ч. от България. Същевременно високото развитие на образованието – както в количествен, така и в качествен аспект, допринася за формирането и развитието не само на специфичната холандска *материална*, но и на *духовната ѝ култура*,⁹⁰ посочен-

---

⁹⁰ Богатото културно наследство прави Холандия част от световната културна съкровищница. Тя е особено известна с *художественото си творчество*. В периода на XVII в. – века на разцвета на холандската република, процъфтява и творчеството на великите холандски майстори-художници – Рембранд ван Рейн, Йоханес Вермер; ху-

на в началото, която определя и типичния, национално-идентичен облик на страната.⁹¹

Към големите имена на Холандия в сферата на духовната култура и изкуство, освен прословутия Питер Паул Рубенс, Ян Веермер, единственият и неповторим Ван Гог, трябва да се посочат и „малките холандци“, чието творчество поражда със своя реализъм, особен изказ на житейско-битовите ситуации и впечатляващ психологизъм.

Още по-добро е състоянието в други европейски страни – в Австрия.

Икономическата и социалната политика на тази страна са високоразвити, базирани върху солидни материални основи: социалната сфера се характеризира с показатели, заемащи водещо място в света. Така например жизненият минимум в Австрия е 1000 евро; за беден се смята човек, който има годишен доход 10 000 евро – тогава съответно той получава значителни социални придобивки, надбавки и пр.; жените в тази страна се пенсионираат на 60 години, а мъжете – на 65 години, с тенденция възрастта за пенсиониране да се увеличи с 2 години; всеки пенсионер (Senior – сеньор) има право и получава не 12, а 14 пенсии годишно – едната в повече за коледни добавки, а другата – за поощрение и достойни старини; помощите за деца, особено на родители с по-ниски доходи, са всевъзможни; също е помислено за емигрантските семейства (от турци, араби, българи, руснаци, особено много сърби и др.); отдихът на австрийците

дожниците на XIX и XX в. – Винсент ван Гог, Пит Мондриан, Морис Есхер (график) и много други.

Златният век на *холандската литература* е ознаменуван от творчеството на Йост ван дер Вондел и П. К. Хоофт; широко известни автори от XX в. са Хари Мюлиш, Ян Волкерс Вестдайк, Кеес Нотебоом, Херард ван Реве, Вилхелм Фредерик Херманс. В историята на холандската литература първата запазена в писмен вид литературна творба в Холандия е „Легенда за св. Серваас“ от Хендрик ван Велдеке (1170 г.). Други средновековни автори са Якоб ван Марлант, Хадевих, Дирк Потер, Ян ван Рюстрик. След Ренесанса следва Златният век с „великата петорка“ – Катс, Хоофт, Вондел, Бредеро, Хюйгенс и т.н.

В Холандия живеят и творят прочутите *философи* Еразъм Ротердамски и Бенедикт (Барух) Спиноза. (Пак по данни и материали от Интернет.)

⁹¹ За други сведения за Холандия вж. също:

– *Richard Griffiths* – *Economy and Politics of the Netherlands*, Springer, 1980;

– *Jan van Zanden* – *The Economic History of the Netherlands 1914 – 1995: A Small Open Economy in the Long Twentieth Century* (Contemporary Economic History of Europe Series), Routledge, 1997;

– *Jan de Vries, Ad van der Woude* – *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*, Cambridge University Press, 1997;

– *T. J. M. Jacobs* – *Labour Law in the Netherlands*, Kluwer Publications, 2004;

– *Sheryl Buckland* – *Netherlands – Culture Smart: a quick guide to customs and etiquette*, Kuperard, 2006;

– *Джансън, А.* История на изкуството в пет тома...

е организиран и смислен – там не се губи време за битови дейности от рода на правене на компоти, туршии и подобна зимнина, а за културно прекарване на отпуските, ваканциите и пр. Възрастните се отдават на културен, исторически и друг вид туризъм, на екологични забавления сред идеално поддържания екстериор, концерти и естради и т.н.

Всичко това не може да не се отрази върху образованието. Австрия няма богати подземни залежи, нито петрол. Ето защо австрийците казват, че *тяхното богатство е образованието*. В страната няма платено образование – навсякъде то е безплатно. Началното и средното образование се водят по усъвършенствани схеми и системи (като споменатата Валдорфска система), а висшите учебни заведения – хуманитарни, технически и др., се ползват с изключително добра репутация и висок рейтинг (по данни на австрийските социални служби и от собствени наблюдения на авторката от пребиваването ѝ във Виена).

II. Образователни практики от Южна Европа

Образованието в средиземноморските държави от Южна Европа – Испания, Италия, Малта, Гърция, Кипър, Турция, се характеризира със своите специфични особености, традиционни черти и народопсихологични ценности и играе своята важна роля за формирането на съответните култури. Тук ще се спрем само на две от тях – нашите южни съседки – Гърция и Турция и в частност на Испания и Италия.

1. Образованието в Гърция и гръцката култура

В Гърция, която е член на Европейската общност още от 1 януари 1981 г. (10-ят член на тази общност) до днес са извършени много и значителни промени във всички области на общественно-икономическия живот – икономика, социална политика, в т.ч. в образованието. Особено голямо значение за неговото развитие, както и за всички останали сфери, има използването на средствата от Структурните фондове. Така например за периода 1994 – 1999 г. близо 20 млрд. щатски долара са били отпуснати от Структурните фондове на ЕС за Гърция, които са били изразходвани за финансиране на проекти за развитие и модернизирани на гръцката транспортна мрежа. За периода 2000 – 2006 г. трансферите за Гърция продължават с около 24 млрд. щатски долара. Същото ниво на финансиране е разпределено от ЕС за Гърция и за периода 2007 – 2013 г., като тези средства допринасят за намаляване на дефицита в държавния бюджет и за покриване на редица текущи сметки в различни сфери на икономиката. Освен това фондовете на ЕС за Гърция финансират големи обществени поръчки за строителство (както на ново летище близо до Атон, открито през март 2001 г., относително новата система на метрото в Атина и много други). В аспекта, който ни интересува, следва да се подчертае, че голяма част от тях се ползват за

развитието на човешките ресурси, в частност – за образованието, вкл. за подобряването му в по-слабо развитите региони на страната по пътя на преодоляване на различията между тях и по-богатите региони, за подобряване на условията и начина на живот в цялата страна.

В настоящите условия на бушуваща финансова икономическа криза състоянието на гръцката икономика е значително тревожно. То е подсилено и от зачестилите напоследък природни трусове, овладяващи страната. Ето защо ЕС обещава да отпусне нови средства за покриване на загубите и за подпомагане на производството. В тази връзка правителството на Германия в лицето на канцлера ѝ Ангела Меркел предложи много интересна мярка – Гърция да продаде някои от своите многобройни острови, за да може да компенсира загубите си и да възстанови щетите от икономическите и природните бедствия, в т.ч. от безкрайните и продължителни стачки на различните браншове. Гърците обаче не се съгласиха с това предложение.

Катастрофалното финансово положение на Гърция днес се допълва с изнесения напоследък списък с лица, дължащи на държавата около 15 млрд. евро (по данни на в. „Та неа“ („Τα νέα“), както и оповестеният преди това списък на фирми длъжници. Най-големите длъжници имат да плащат по 150 000 евро, като цялата сума от данъци, такси, лихви и пр., които те дължат, възлиза на 14,9 млрд. евро. По данни на официалната гръцка статистика, през 2010 г. сред гръцките данъкоплатци е имало само 52-ма души с официални доходи над 900 000 евро и само 204 души с отчетени между 500 000 и 900 000 евро годишно. Така че общо просрочените дългове към гръцката държава са 42 млрд. евро (над един милион евро дължат други 1748 души, както и други категории). Всичко това води към неимоверно увеличение на държавния дълг на страната с всички икономически и социални последствия от това, както и острата необходимост от отпускането на мащабни заеми. Ето защо е предвидено от ЕС до 2015 г. да бъдат приведени общо 170 млрд. евро за заема ѝ за излизане от кризисната ситуация.

Самото **образование** в Гърция се характеризира със своята специфика още от началото на неговото зараждане. То е свързано до голяма степен и с историята на гръцкия език. Характерно е, че висшата класа ползва изключително сложен език („катаревус“), съзнателно създаден, за да бъде неразбираем за враговете и за по-низшите слоеве на населението, а за тях се използва простонародния език „димотики“. Оттук и названието на страната се разделя на две – едното е Елас (Ελλάς) – за катаревуса, както и за старогръцкия език, а другото – Елада (Ελλάδα), което в по-нови дни е приело гражданственост.⁹² Това разделение в

---

⁹² За сведения на интересувания се читател по същество името „Гърция“ идва от названието на едно беотийско гръцко племе от град Граса, което колонизира Южна Италия през VIII в. пр.Хр. Персийците, турците и арабите ползват името „Yunans“ (на гръцки „Yουανος“). Ето защо турците казват на страната Юнанистан, а европейците – производни имена на „Graecia“. Самите гърци в Средновековието считат себе си за „ро-

гръцкия език продължава и до днес, като все повече се използва езикът „димотики“ и азбуката се опростява чрез изписването обикновено на печатни букви, отколкото на ръкописни, за улесняване при ползването.

Демокрацията в Гърция се появява още 500 години пр. Христа и още тогава в нея може да се говори за наченки на социална политика, тъй като в нейните условия са били отделяни пари за по-бедните.

Днес минималната пенсия на гърците в Кипър е 600 евро; в Гърция хората с ниски доходи не плащат данъци, а здравеопазването и образованието са безплатни. По-специално, образованието е задължително и безплатно за деца на възраст между 6 и 15 години. Приемането на студенти в държавните университети – Панепистимио (Πανεπιστήμιο), се определя от държавата чрез полагаането на съответни изпити.

Като цяло отговорността за образованието в Гърция се носи от *Министерството на националното образование и религиозните въпроси*. Известно е, че източноправославното вероизповедание е определящата религия в страната и получава държавно финансиране. Именно то е запазило своето влияние през вековете на османското владичество и многобройните нападения от италианци, сарацини и други завоеватели. По време на вековното турско владичество, благодарение на Гръцката православна църква е бил запазен и гръцкият език (един от трите най-важни древни европейски езика – гръцки, латински и еврейски), както и гръцката културна идентичност и образование. Ето защо Образователното министерство на страната съчетава и двете функции.⁹³

По същество *образованието е главното средство за развитие на човека и обществото в представата на гърците*. Афинитетът към него е заложен още в Древна Атина, когато живеят и творят редица известни на тогавашния, а и на днешния свят древногръцки поети, философи, оратори – Омир, Софокъл, Сафó, Аристотел, Сократ, Платон, Аристофан, и др.⁹⁴

меи“, т.е. наследници на римляните, а терминът „елини“ (от Елас и Елада), който също е много разпространен, се използвал за езичниците. По времето на Гръцкото възрождение отново се ползва названието „елини“, като същевременно названието „ромей“ се запазва в Южна Македония и Тесалия до 1912 г. Всички тези названия са известни и до днес, но най-широка гражданственост сред европейците има терминът „гърци“.

⁹³ За подробни сведения относно гръцкото образование, икономика и култура вж. данни от Интернет, както и:

- Гръцка култура и история, 1998;
- Encyclopedia of Greece, 2009;
- Гръцка икономика, 2009;
- Britannica Online Encyclopedia и др.

⁹⁴ Интересно е да се отбележи, че до 7-годишна възраст атинските деца били възпитавани чрез различни видове игри от специално подготвени за целта роби и робини; от 7- до 16-годишна възраст децата посещавали частни училища за грамотност, музика и пеене. Освен това имало и гимнастически училища, наречени палбестри, в които се обръщало изключително внимание на физическите упражнения. По-нататък, от 16 – 18 години децата на богатите родители посещавали т.нар. *гимназии*, които са пред-

Именно гърците са измислили демокрацията, философията, медицината, театъра; древните гърци вярвали в много богове и богини – Зевс („Гръмовец“), Хера (неговата съпруга), Афродита (богинята на любовта), Атина Палада – закрилница на гр. Атина, Посейдон (морският Бог), Венера (излизаща от морската пяна), Бакхус (Бог на виното и други дейности) и т.н. Гърците са имали достижения в сферата на физиката, математиката, астрономията, философията – Архимед (математик, астроном, физик и инженер), Питагор (математик и философ, създател на религиозно-философската школа на питагорейците), Евклид (математик, живял в египетския град Александрия при управлението на Птолемей I през 323 – 283 г. пр.н.е., често определян като „Баща на геометрията“), Демокрит (откривателят на атома), Диоген (философ), Авицена (персийски лекар, последовател на Аристотел, философ, учен, поет и музикант, естествоизпитател. Автор на 450 книги върху широк кръг от теми, най-вече философия и медицина. Смятан е от мнозина за баща на съвременната медицина), Сизиф (строител и цар на Коринт), бутащ тежкия камък на грижите (Сизифовия камък), по-късно – софистите (Горгиас) и т.н., които са се ползвали активно и приложно от *арабите*, особено що се отнася до точните науки. По същото време в Европа тези достижения били отхвърляни поради оковите на мрачното Средновековие. Арабите били много добри математици, поради което тяхната архитектура (джамии, дворци, медресета, сараи и пр.) били построени върху основата на силна математизация (геометризация). Прекрасните колони с арки в храмовете и заоблените сводове в дворците всъщност почиват върху блестящи математически изчисления, осъществени незнаяно как по това време, върху точните пропорции. Наскоро европейските учени-математици доказаха, че всеки един детайл от тях всъщност е строго геометризирана форма – от правоъгълници, различни по големина; диагоналет на всеки от тях служи за височина на следващия, а пунктир от линии над тях образува заоблената форма (арката), която всъщност е полусфера (полуелипса); стилизираните елементи на декоративните украси също са силно геометризирани. По този начин била построена първата джамия в Мека, родното място на пророк Мохамед, храм на молещите се мюсюлмани и днес; най-голямата джамия в Испания и света, когато бил издигнат град Ал Андалуз (град на вандалите) – днешната Андалу-

---

шествениците на днешните гимназии, продължаващи да носят същото наименование. В тях, успоредно с физическите упражнения, се изучавали и философия, политика и литература. От 18- до 20-годишна възраст младежите постъпвали в държавни военни организации, наречени евфебии, където едновременно с обучението си осъществявали военната си служба. Тук отново наблягали на физически упражнения и редица видове спорт – конна езда, плуване, фехтовка, стрелба с лък и копие, каране на колесница и пр., с цел укрепване на духа и подготовка за евентуални войници. Следователно още в тогавашната епоха гърците обръщали изключително голямо внимание върху образованието, непосредствено свързано с овладяването на военни умения и подготвянето на *образована власт*.

сия, величествените сгради в град Кордоба и т.н. Известно е, че арабите са били завоеватели – завземали огромни територии от Китай до Африка (териториите на берберите) и оттам до Европа, по-точно Испания, чрез навлизане през Гибралтарския проток към Иберийския полуостров (на север били отблъснати от французите и германските племена вестготи), след което ги превръщали във фантастични градове и плодородни градини в противовес на пустинните територии, от които идвали. Именно в джамиите арабските деца, главно от победните прослойки, се образовали и изучавали сложния арабски език и Корана. (Арабите много държали на знанията, поради което всички техни деца се обучавали по разни начини, в т.ч. в религиозните им храмове.) Едновременно с това усилено ползвали, както се отбеляза, знанията на древните гърци по различни дисциплини, техните инструменти и пособия в мореплаването, обработката на почвата и др. Те били и много добри лекари – и тук ползвали достиженията на гърците, заветите на бащата на медицината – Гален, различни хирургически практики и лечителски умения, основани до голяма степен на природолечението, за разлика от съвременните им европейски медици, които, загърбили приемствеността от гръцките медицински познания, често уморявали пациентите си от невежество и жестокост. Пътувайки нощем в пустинята, в поредния си устрем да завладеят нови територии, те се ориентирали по звездите, т.е. били добри астрономи⁹⁵ – пак като древните гърци. И тук ползвали техните пособия, инструменти и ориентири; особено много обичали да ползват архивите на гърците, докато съвременниците им – европейци – ги унищожавали. Съществуват множество преписи от гръцки на арабски език на гръцки философи и други учени по онова време, като даже и Библията е преведена от гръцки на арабски! Това можело да се види в най-голямата тогава в света библиотека – Александрийската библиотека – с милиони книги, свитъци и ръкописи, голяма част от които на гръцки език.

Всичко това свидетелства за огромната роля на културата на Древна Гърция, на Елада, чрез която се е осъществявала *приемствеността към културата на други народи и интеграцията на световното знание и културно наследство*.

В днешните условия *началното образование* в Гърция е задължително и се провежда на по-обикновения, говорим език димотики (δημοτική), а в гимназиите, в които се осъществява средното образование, както и във ВУЗ, се употребява катаревуса (καταρεύους). Въведената униформа в училищата е белег за намаляване на социално-класовите различия. Самата система за обществено обучение съществува от 1833 г. Днес 95 % от населението в Гърция е грамотно

---

⁹⁵ Като много известния ислямски астроном Ал Туси (пак на арабите дължим числата, които са измислени в Индия, но са пренесени от арабите през VIII в. По-късно били възприети в Европа, на мястото на тежките и неудобни римски обозначения, които, ако обозначават повече години, би трябвало да се изпишат в цели страници.).

и над 90 % от учениците посещават държавни училища. Средното образование се осъществява предимно в гимназиите, има и средни училища с професионална и технологична насоченост. Разбира се, съществуват частни учебни институции, в които съществуват и следобедни занятия за подготовка за ВУЗ.

Висшето образование в Гърция е много ценено. След приемането на страната за член на ЕС се улеснява значително приемането на студенти за обучение в чужбина, като най-голям брой от тях се насочват към САЩ и Великобритания. След Втората световна война английското влияние в Гърция е голямо (90 %) и затова много гърци владеят перфектно английски език.

Първото висше учебно заведение в страната е **Атинският университет**, който е открит през 1837 г. В неговата система се включват факултети по право, теология, медицина и изкуства, а също приложни науки и математика. Много известен е и **Солунският университет**. Общо в Гърция съществуват 20 обществени университета и технически училища и редица държавно финансирани изследователски центрове, като Националния център за национални изследвания, Националния център за социални изследвания, Центъра за планиране и икономически изследвания и др.⁹⁶

Таблица 7

Южна Европа – Гърция: икономически показатели

2001 – 2005 г.	2006 – 2010 г.	2011 – 2015 г.
Темпове на растеж на БВП (в %)*		
3,0	2,7	3,0
БВП на глава от населението (в хил. дол.)**		
13,0	14,5	17,0
Дял в световния БВП (в %)		
0,3	0,3	0,3

* Средногодишно за период.

** За последната година на разглеждания период.

⁹⁶ Вж.:

– *Кембъл, Дж.* Чест, семейство и покровителство. Изследване на институциите и моралните стойности в една гръцка планинска общност. – В: *Култура*, бр. 21 от 3 юни 2005 г.

– *Лангханс, Кр.* CIA World Factbook;

– GEDDES&GROSSET;

– ANCIENT GREECE;

– ANISTORY, 2011;

– собствени наблюдения на авторката от многократните ѝ посещения на Гърция (Солун и Атина);

– данни и материали от Интернет.

Според дългосрочната руска прогноза за развитието на икономиката и социалната политика (до 2015 г.), данните за темповете на растеж на БВП в страните от Южна Европа и по-специално в Гърция, са следните:

В прогнозния период развитието на южноевропейските страни (в дадения случай Гърция), ще се определя от целта за достигане на устойчив икономически растеж, което определя и съществени положителни промени в социалната област, в т.ч. в образованието. Така се смяташе до кризата, но нещата от началото на нейното започване и досега са коренно различни. Тази прогноза се привежда тук за придобиване на представа какво би било състоянието през посочения период при нормални условия.

Образованието в страната като цяло е широко профилирано и дава възможности за многостранно развитие.

Развитието на образованието в Гърция е довело и до формирането и развитието на известната по цял свят *гръцка култура* -- от Античността до наши дни.⁹⁷

2. Образованието в Турция (в европейската ѝ част) и турската култура

Другата ни южна съседка – Турция, не е член на ЕС, въпреки че е подала молба за членство още преди повече от 20 години, но има интересни моменти в развитието на образованието в нея, поради което тук ще бъдат отбелязани някои характерни черти в тази сфера. Като страна на няколко цивилизации, с излаз на три морета, където се сливат древната история и съвременната, както и културата на Изтока и Запада, и традициите на два континента, тя има значителен напредък както в развитието на икономиката и обществото, така и на образователната сфера, без която е немислимо осъществяването на каквито и да било стопански, социални и културни промени⁹⁸. Най-малкото образованието е важно за турчина заради това, че само образованият турчин може да чете Корана.

---

⁹⁷ Древна Елада е осеяна със стотици статуи на многобройните гръцки богове и богини. Храмът на Артемида – гръцката богиня на плодородието (който днес се намира в пределите на Егейска Турция), Акропола, гроба на Агамемнон, Античният музей, Метеора, Бялата кула в Солун, Халкидики, о-в Тасос, о-в Корфу, езерото Керкени – все известни паметници на културата и туристически дестинации, привличащи хората от цял свят. В Гърция са и най-добрите иконописни школи и ателиета, от които зографските образи се разпространяват в църквите и музеите на всички източноправославни държави, в т.ч. в България.

⁹⁸ Днес Турция е съвременна и модерна страна, за каквато е мечтал Мустафа Кемал Ататюрк – личност и лидер, направил много за своя народ и играещ ролята на мост между Европа и Азия. С най-многобройно население е Истанбул (11,4 млн. души), столицата Анкара (4,6 млн.) и Измир (3,1 млн.). В миналото турците са ползвали арабски език, но по настояване на Ататюрк е създадена нова турска азбука, в която буквите са латински. (По начало турският език е член на тюрското езиково семейство, което

В днешните условия арабският език се използва само в джамиите, религиозните училища и при надписи на предметите на културата; писането на турски език с арабски знаци е забранено със закон; използва се само посочената латинска азбука; Коранът обаче се чете на арабски език.

За разлика от Гърция и други държави, в т.ч. мюсюлмански, религията е отделена от държавата.

Тези особености дават специфичен облик и на осъществяваното в страната образование – като се започне от научаването на азбуката и се стигне до висшето образование и съответните образователни степени.

В съзнанието на хората от Западна Европа все още Турция е известна като Ориент(а), а това понятие по принцип се свързва с изостаналост и ниско равнище на образование. Въпреки обаче, че изостава от западноевропейското, в турската държава съществуват много модерни образователни институции и елитни висши учебни заведения, като *Истанбулския университет* и *Анкарския университет*.

С въпросите на образованието и обучението в Турция се занимава *Министерството на народната просвета* (МЕРВ). За него се отделя около 10 % от общия бюджет. *Основното образование* е безплатно и задължително за всички деца над 6-годишна възраст. *В началните училища* се носят униформи с цел -- избягване на подчертаването на различията в социално-класов аспект. След завършване на 8-и клас успешните завършилите получават диплома и имат възможности да продължат обучението си за *средно образование*. Последното е *общо, професионално и техническо* и се осъществява в рамките на 4-годишно обучение (до 2005 г. е било 3-годишно). Някои от средните училища, които са и държавни, и частни, имат чуждоезикова подготовка, като най-често срещани са езиковите гимназии с френски, английски и немски език. Целта на средното образование е да даде *минимална обща култура* на учащите се и да ги подготви за висшето образование в съответствие с техните желания, възможности, умения и интереси.

Както у нас, така и там, в допълнение към гимназиите има вечерни гимназии в същите сгради за онези ученици, които работят през деня.

включва в себе си 24 езика.) По този начин той съдейства за доближаване на страната до Европа, където е получил своето образование.

Важни исторически сведения за възникването и развитието на Отоманската империя, в частност на Истанбул -- градът на Босфора, свързващ Черно и Средиземно море (основан от Крал Визант през 666 г. пр.Хр. и наречен по негово име Византион, по-късно превзет от император Константин Велики през 324 г. пр.Хр. и наречен Константинопол и наново превзет от отоманските турци в лицето на султан Мехмет II -- Завоевателя, наречен Истанбул през 1453 г.), вкл. за развитието на образованието и културата, са дадени от редица испански, английски, американски и други изследователи в областта на османистиката.

Висшите училища в Турция в по-голямата си част са собственост на държавата, поради което и преобладаващата част от висшето образование е безплатно. Обикновено това са държавни висши училища с пансионери, една от целите на които е да се избягват социалните различия, както това се посочи при началното образование. Те са безплатни и критериите в тях са в зависимост от резултатите на обучението, което също е със срок от 4 години. Съществуват и двегодишни професионални училища, които се управляват от **Съвета за висше образование** (ҮОК), както четиригодишните учебни институции. Този съвет е автономен и не се влияе от политическа или правителствена намеса, както е у нас.

В турските университети се обучават много чуждестранни студенти след обучение по съответния език в рамките на една подготвителна година. След 4-годишното обучение желаещите продължават обучението си за получаване на степената магистър и доктор (магистърски и докторски програми).

В частните университети в Турция студентите съставляват само 5 % от обучаващите се студенти в страната. В някои университети, като **Анадолския**, се предлага и дистанционно обучение за висше образование, която програма за обучение е между 2 и 4 години. Характерно е, че голяма част от турските студенти се насочват към Япония, тъй като я считат за алтернатива на западната икономическа мисъл, а тя, за разлика от американската, не е свързана само и изключително с трупането на материални блага.

Много характерен момент за турското образование е връзката с религията. Изразява се в обстоятелството, че много от недипломираните мюсюлмани проявяват своите предпочитания да продължат обучението си в джамиите, където им се предлагат съответните курсове и уроци, които, както се посочи в началото, се осъществяват на арабски език.

Естествено, в страната съществуват големи **регионални различия в образованието**. За разлика от европейската част на Турция, по-голямата част от нея, намираща се в Мала Азия, има население, характеризиращо се с висока неграмотност. Данните сочат, че близо 1,5 млн. деца не посещават училище, но насоката в образователната сфера на страната е към неотклонни положителни промени в крак със съвременността. Турция отдавна е отворила вратите си към Европа – още **отпреди десетки години** – и има постоянен стремеж към модернизирани на системата си на образование, тъй като то е решаващо за развитието на нейната икономика, култура и многостранен просперитет.⁹⁹

---

⁹⁹ Освен данни от Интернет, вж. и:

– *Туркоаз, Ер*. Семейството в турското общество: социологически и правни изследвания. С., 1995;

– Собствени наблюдения и данни на авторката *М. Филева* от посещението ѝ в Одрин и на Истанбулския университет през 2008 г.

Образованието в страната като цяло има широк профил, обърнат особено много към запазването на националните мюсюлмански традиции. Ето защо то се характеризира със своя силно проявена специфика.

Специфичното образование, присъщо на турските граждани, определя и специфична култура и изкуство, характеризиращи се като *Източна култура* и *Източно изкуство*. Тя е повлияна във висока степен от арабската култура и по същество отразява мюсюлманските тенденции и виждания за света, подчинен единствено на Аллах. Ето защо в джамиите не се рисуват образи на светии, апостоли, ангели, архангели и други свети лица, а само абстрактни орнаменти. Именно по този начин се вдъхва преклонение пред единствената и вездесъща Сила на света.¹⁰⁰ (Още по-различно е виждането за света в Далечния изток, където властват боговете Буда, Шива, Кришна в Индия (където всички – и хора, и животни, са едно семейство, затова животните са на голяма почит и уважение и съответно децата се учат и възпитават в любов към свещените и всички останали животни). И тук няма как да не направим пак едно малко отклонение от строгите научни канони и да навлезем във водите на лириката и романтичните описания:

Когато прочутият пътешественик Марко Поло достигнал до залеза на своя живот, му казали: „Откажи се от неистините, които си написал в твоята книга“ (за чудесата на новите земи). А той отвърнал: „Не съм написал и половината от онова, което съм видял“ – за несметните богатства и красота на Източната култура и изкуство, за приказното изобилие от материални и духовни блага на Изтока... Тогава се отворил и пътят на коприната и безбройните други скъпоценности – злато, подправки (през XVI в. цената на подправките надминавала цената на златото, което е свързано с Великите географски открития на Фердинанд Магелан и още няколко велики имена, познати ни от историята, а по-късно те започнали да се придобиват от Изтока)..., минаващ през Сирия (Бурса и др.)

---

¹⁰⁰ Векове наред огромната Турска империя е привличала и продължава да привлича хиляди туристи, които могат да се запознаят с придобивките на нейната материална и духовна култура – в Истанбул – с изключителната красота на Синята джамия – единствената в страната джамия с 6 минарета, с църквата „Св. София“, построена от гениалния архитект Синак, с Двореца „Топ Капъ“ – сърцето на Османската империя, както и с относително новия султански дворец „Долма бахче“; Вселенската патриаршия с църквата „Св. Георги“ – храм на православието, както и българската желязна църква „Св. Стефан“ (направена от хиляди железни елементи), несравнимия по красота Босфор, огромния покрит пазар „Капаль чарши“; Егейска Кушадасъ, Къщата на Дева Мария, Храма на Артемида – едно от седемте чудеса на света и много други културни дестинации. Неотменим атрибут навсякъде е преливащото се изобилие от стоки – подправки, хранителни и всякакви други – бижута, аксесоари, тъкани, турско кафе, пренесено от Йемен в Турция, а оттам в Европа и Америка и прочуто турско гостоприемство, любознателността, учтивостта и трудолюбието на млади и стари, възприемчивостта към новото и приспособяването към европейската култура, желанието и интересите към чужди езици и по-високата образованост в големите градове.

и с най-близка точка – Турция. Както някога, така и днес, социокултурните аспекти на тези територии продължават да омайват европейца с върховните достижения на източните народи (от Близкия и Далечния изток) – както с индустриалните си величини и екзотика, така и с изключителното многообразие на материалното и духовното културно наследство, с многовековните си традиции и продължаващ възход въпреки катастрофалните природни бедствия (в Китай и Япония); пътят на коприната е и кръстопът на култури. Ето защо вълшебните приказки на Шехеразада, „Приказките от 1001 нощ“ се оказват действителност, великолепен и вечен мираж, Фата Моргана¹⁰¹ за европейца.

Културата на Турция е многостранна, многообхватна и многоаспектна – в нея се осъществяват най-разнообразни културни процеси – от литературата, музикалния живот, киното, телевизионните спектакли, източното в т.ч. приложно изкуство до народните занаяти. Така например в *литературата* са познати много известни имена в страната и извън пределите ѝ, като Орхан Памук, като турската авторка Елиф Шафак, която ни запознава с османската история, успоредно с османските мистерии и екзотика; за нивото на развитие на музиката на страната може да се съди от филма на Фатих Акин – „Музиката на Истанбул“. Наред с *традиционните турски ритми* – ключечи и пр. (по начало ключекът е арабски танц, който е привнесен в Турция, но мнозина в България го мислят за турски), в заведенията и на концертите звучи поп и рок музика, своеобразна турска естрадна музика, преплетена с турския фолк (нали оттам, както и от гръцкия и най-вече от сръбския фолк, от който тръгна началото, копираг нашите „фолкзвезди“). Широко известни са *турските певци* Назан Йончел, Ебру Гюндеш, Робер Хателю, Баба Зула и др., които виждат и по нашите телевизионни програми (за онези, които ги гледат). Всеки ден в страната се произвеждат по близо 70 турски сериала, които напоследък завладяха и България, с известните турски артисти – Екрем Бора, Айля Асланджан, Елиф Акшар, Севинч Гюршек, Сердар Орчин, Селим Дикиндор, Зелин Нишанджъ, Сюнгюл Йозер, турският красавец от босненски произход – актьор и манекен, Къванч Татлъту и много други. Не могат да се отминат и турските композитори, създаващи музикалното оформление към сериалите – например прочутият Кърач (Карач).

В страната се възраждат и *старите турски традиции и специфични занаяти* – изработката на лули от морска пяна, на прочутите сложни наргилета, на многоцветни шалове и везани кърпи, украсени с множество мъниста, пайети, гайтани, на богато декорирани, ръчно изработени чехли и бродирани чанти подобно на арабските и индийските (още от времето на османските владетели), на зашеметяващи златни, сребърни и от скъпоценни и полублагородни камъни бижута и т.н., и т.н.

---

¹⁰¹ Фата Моргана (португ., исп.) = мираж на пътуващия през пустинята, на когото обикновено се привиждат оазиси или други силно желани от него неща.

В многобройните магазини на Капаль чарши (Покрития пазар), както и навсякъде, се предлагат изключителни образци на *османското приложено изкуство*, както и имитации, на типичните морскосини турски чинии и други съдове, пишно украсени ориенталски вази, изображения на хора и животни, безброй турски сувенири, които съжителстват с християнски икони и други реликви, присъщи на Европа, което и тук говори за синтеза на културата на Изтока и Запада¹⁰².

* * *

Тъй като социално-икономическото развитие и образователните системи и практики на страните от Южна Европа – освен Гърция и Турция, също Испания и Италия (както и Кипър, Малта) са конкретен обект на други изследвания¹⁰³ на авторката, тук ще бъде посочено мястото на някои от тях в съкровищницата на европейската култура под влияние на образованието, без да се описва подробно социално-икономическото им развитие, както на предходните европейски държави.

Да вземем например Испания – четвъртата водеща сила с висока икономическа и социална мощ и адекватна социално-икономическа култура, както и с огромно културно наследство.

3. Образованието в Испания и испанската култура

3.1. Кратки исторически бележки

Историята на испанската държава е бурна и многолика. Още през XI в. пр. Христа са основани първите финикийски и гръцки колонии. По-късно в тях се заселват келтите, а след това идва периодът на римското владичество; тук създават държава и вестготите, а след тях – арабите и берберите, които основават отделни емирства. През периода VIII – XI в. в Северна Испания се оформят самостоятелни християнски кралства – Кастилия, Каталуня, Арагон. През 1479 г. с тяхното обединяване се създава единната испанска държава.

През XVI в., по времето на Великите географски открития, се поставя началото на колониалните завоевания на Испания, но към VII в., в редица войни с Великобритания, тя губи морското си надмощие. По-късно на власт се установява династията Бурбони и след възхода ѝ постепенно започва икономическият

---

¹⁰² По лични впечатления и наблюдения на авторката от пребиваването ѝ в Истанбул и Одрин.

¹⁰³ Това са: „Социално-икономически аспекти на образователните практики в страни от Западна и Южна Европа“ – научноизследователски проект, 2013, 134 с.; „Образователни аспекти и практики в Южна Европа“, сп. „Панорама на труда“, 2013, 23 с. (под печат); „В Италия и Испания правят общи програми с фирмите“, в. „Класа“, 2011; и др.

упадък. През XIX в. избухват няколко мащабни революции, в резултат на което се утвърждава конституционната монархия. През 1873 г. е установена република, но през 1874 г. монархията се завръща. Испания постоянно губи Тихоокеанските си колонии и тези в Латинска Америка (по време на Испано-американската война през 1898 г.). В началото на XIX в. Испания обявява неутралитет (по времето на Първата световна война). По-късно се осъществява Гражданската война в страната. По време на Втората световна война Испания пак обявява неутралитет, но по същество подкрепя Тристранния пакт. През 1947 г. е обявена за монархия начело с държавния глава генерал Франко. След смъртта му Хуан Карлос I е провъзгласен за крал на страната, която става конституционна монархия. През 1982 г. Испания става член на НАТО и от държава с мъчителна и продължителна диктатура се превръща в демократична европейска държава; на 01.01.1986 г. тя е приета в Европейската икономическа общност.

След тези кратки исторически бележки идва и редът на характеризиране на стопанската и социалната ѝ политика.

3.2. Социално-икономическа политика и култура

От гледна точка на **икономическата политика** още в началото на 70-те години Испания предлага благоприятни условия за чуждестранните инвеститори – евтина работна ръка, финансови привилегии (освобождаване от данъци, високи печалби, свободен износ на капитали и пр.). Страната придобива инвестиции от Германия, Франция, Швейцария, Италия, САЩ и др. Подобно на германското икономическо чудо (*Wirtschaftswunder*), започва да се говори за „испанско икономическо чудо“, вследствие подема на промишленото производство и високото развитие на редица икономически показатели. По-късно благодарение на членството на Испания в Европейския съюз, икономиката на страната напредва, промишлеността се модернизира и се увеличава нейната конкурентоспособност. Световната финансова и икономическа криза обаче се отрази силно и върху тази европейска държава. Още през 2008 г. започна да се увеличава безработицата, като на месец от работните си места отпаднаха по 10 000 души, а днес тя е още по-висока.¹⁰⁴ Това се отрази и върху броя на емигрантите, голяма част от които бяха принудени да се върнат по родните места.

Социалната политика на Испания е адекватна на икономическата. Така например **здравеопазването**, като част от нея, се характеризира с редица постижения: здравноосигурените испанци се ползват с високи привилегии в областта на здравето и медицинското обслужване в зависимост от потребностите на болните; обслужването в болничните заведения е на високо ниво, както и показателите и нормативите на болничната обстановка; голяма част от лекарствата са безплатни, или със значителни отстъпки в цената.

---

¹⁰⁴ В края на 2011 г. и началото на 2012 г. безработните в Испания достигнаха до 22,82 %, поради което испанското правителство въведе реформи за борба с нея по пътя на скорошното ѝ ограничаване, а това от своя страна доведе до усилен стачни действия.

Отдыхът на испанеца също е показателен – неговите сънародници много работят, но и много почиват, а това означава, че в празнични дни се затварят магазини, кафенета, заведения за услуги и хората от тях също се отдават на почивка. Освен това за празниците рядко се събират къщи, както у нас – обикновено празнуват навън. По отношение на **семейството** също рядко изпълняват ролята на детегледачи, когато са в **пенсионна възраст**, за разлика от нашите баби и дядовци, нито правят зимнина, а изживяват старините си спокойно и пълноценно; за децата на младите семейства се осигурява работа на съответни детегледачки – често емигрантки, както се осигуряват и гледачи за болните и възрастните. Там има много пенсионерски клубове (сосио), в които съществуват по-ниски цени за консумация на продукти и услуги, също и редица други привилегии за възрастните хора.¹⁰⁵

Социалните придобивки в Испания също бележат високо ниво на развитие. Социални помощи за безработни (в размер на две години), бедни и други рискови групи се осигуряват както на самите испанци, така и на емигрантите в тях, без оглед на етническата принадлежност (с което често злоупотребяват много от заминалите там).

Посочената социално-икономическа политика на страната обуславя и съответната ѝ **социално-икономическа култура**.

Всичко това се развива благодарение на образованието.

3.3. Образованието в Испания

По отношение на образованието в Испания следва да се посочи, че испанците като цяло са привърженици на **тясната специализация**. Те са вгълбени само в това, което учат и по което ще работят до края на живота си; малко внимание обръщат на общата култура, за разлика от други европейски нации като френската например, а защо не и като българската – любознателна и отворена за новостите на света? Същевременно децата в Испания учат задължително поне един **чужд език**, освен родния си книжовен испански език¹⁰⁶, но също така изучават и съответните **диалекти** (например „Валенсиано“, присъщ на областта Валенсия, както и диалектите на останалите области). Все едно ние да изучаваме почти неразбираемия трънски диалект („я ея къосе“), или грубия шопски диалект („че ядем, че спим“) или странния македонски („я ке дойдем“), или пък съществуващите диалекти и наречия в различните български райони, отличаващи се с мек говор („нидей тъй, мъ“) и пр. Особенности съществуват както в системата на **средното образование** в Испания, така и на **висшето**, но като

---

¹⁰⁵ По сведения от Интернет; европейската мрежа „Европеана“ (<http://www.europaea.eu/portal/>) и наблюдения на българи, пребиваващи в Испания, в т.ч. на Сашо Петков Съев, Пламен и Веселин Петкови (От Златна Панега до Канарските острови и обратно. С., 2012).

¹⁰⁶ По лични наблюдения на българи-изследователи в областта на испанския език, живеещи в Испания.

членки на Европейската общност, испанците се придържат към утвърдените *европейски правила и образователни степени*, съобразно с посочените европейски документи; обучението и студентското кредитиране също имат своите особености, както и връзките на образованието с бизнеса.

Така например университетите в Испания (както и в Италия, които ще характеризираме по-нататък) залагат на интердисциплинарни програми, които са във *връзка с бизнеса* и по-специално с фирмите, които помагат при финансирането и кредитирането на образователния процес; финансирането на бизнес програмите също се подпомага от тези фирми. Таксите в частните университети са значително по-високи от таксите в държавните и варират между 6 и 12 хиляди евро (сравнение между тях и нас в това отношение, както и в много други, не може да се прави, заради разликата в стандарта, качеството на живота).¹⁰⁷ Въпреки това посоченото в тази област може да се ползва като опит в сферата на образованието и съответните образователни практики и в други европейски държави, особено в страните от бившия Източен блок, в т.ч. България, съобразено с националната ни идентичност.

4. Образованието в Италия и италианската култура

4.1. Кратки исторически бележки

Италия (Repubblica Italiana) е държава в Южна Европа, разположена на Апенинския полуостров и се намира на юг от Алпите. Тя включва двата най-големи острова в Средиземно море – Сицилия и Сардиния, и много по-малки в Тиранско и Адриатическо море. Населението ѝ наброява 59 131 287 души. То принадлежи към романската езикова група. В Италия живеещите като цяло са наричани италианци, но има и доста етнически групи, които държат на собствената си самоличност – най-вече хората от Ломбардия, Сицилия, Сардиния и др. (94,1 % италианци, 2,7 % сардинци, 1,3 % фриули, 0,6 % немци (южнотиролци) и 1,3 % от други етноси). Гъстотата на населението е 190,1 жители на km². Естественят прираст на страната е 2 %, а средната продължителност на живота: мъже – 75 години, жени – 81 години. От политическа гледна точка на 2 юни 1946 г. се провежда референдум за монархията, след който се създава Италианската република и се приема Нова конституция на 1 януари 1948 г. Икономиката на страната се характеризира със следните основни показатели: брутният вътрешен продукт на Италия е USD 2,314 трилиона (на 7-мо място в света), а на глава от населението USD 38,996, което я отрежда на 21-во място. Индексът на човешкото развитие на Италия е особено висок (0,95), което я поставя на 18-то място в света сред 182 страни.

---

¹⁰⁷ По-подробно вж. *Филева, М.* В Испания и Италия правят общи програми с фирмите. – В: Класа, 26.07.2011, бр. 1061, рубр. „Новини“, с. 2.

4.2. Образованието в Италия

Подобно на Испания, в Италия също функционират както държавни, така и редица частни университети. От общо 83 университета в страната 25 са частни, като те осъществяват най-тесни връзки с бизнеса; таксите в тях са изключително високи, но пък предлагат и най-високи нива на висше образование¹⁰⁸. Сходно е и състоянието в *Малта и Кипър*, в контекста на тяхната национална идентичност, които, както се отбеляза, са обект на други разработки.

Всеобщата криза и рецесия поставиха своя отпечатък и върху образованието. През юли 2012 г. се наложи обаче осъществяването на големи бюджетни икономии, които засегнаха огромни социални маси и слоеве на населението – извърши се съкращаване на работници и служители, намаляване на заплати, на социални придобивки, с които толкова се гордееше страната, вкл. намаляване на помощите за безработни под претекст същите да търсят по-активно работа на пазара на труда; направени бяха предложения за намаляване даже на пенсиите и други социални плащания, както и съкращаване на разходите за висше образование, което породило бурни протести от страна на преподавателския състав, чиито професори започнаха да изнасят лекции на открито в знак на протест. Всичко това доведе до масови стачки, стълкновения с органите на управление то и реда. Така сценарият в тази страна, както и в Испания, се доближава до сценария в Гърция, но не в такива внушителни размери.

В Италия, както и в другите държави, спецификата на образованието и образователните практики се отразява върху облика на нацията. Целта на образованието в страната е „да се научиш как се учи“, а получаването на диплома увеличава икономическия и социалния статус на отделния индивид. За реализирането на тази цел за италианските деца е задължително да ходят на училище от 6- до 16-годишна възраст. След завършването на основното си образование младежите и девойките продължават да учат средно и висше образование, но около 20 % от тях прекъсват учебния процес и започват да си търсят работа.

Италианците като цяло са високообразована нация. Те смятат нивото на своите държавни образователни институции за по-високо от това на обществените и даже от частните училища в други държави – особено в началното, основното и средното образование. Още от ранна възраст учениците изучават задълбочено литературата и хуманитарните дисциплини, включително латински език. В случаите, когато не могат да си намерят работа със съответната диплома, те живеят при родителите си и се връщат в училище, за да придобият друга диплома.

Както се отбеляза, посещаването на училище е задължително до осми клас. След това само онези ученици, които издържат тежките приемни изпити, могат

---

¹⁰⁸ Вж. данни от Интернет, цит. „Европеана“ и др., и собствени впечатления на авторката от посещението ѝ в Италия (Венеция и Рим).

да продължат обучението си в средно училище в продължение на още пет години. След завършването му учениците полагат зрелостни изпити, за да влязат в колеж. Полувисши институти в страната не съществуват; учениците придобиват специализация още преди да завършат и получават колежанско или университетско хуманитарно образование още в средното училище. Най-умните, както и най-богатите млади италианци отиват в чужбина, за да получат университетски и докторски титли, макар че бакалавърското им образование в Италия често е равно на магистърска или докторска титла в друга държава. На това се дължи и свободната употреба на титлата *dottore*.

С изключение на Католическия университет в Милано, известен с отличния си Технически факултет, който е частен, в Италия почти няма частни висши учебни заведения, но почти всеки по-голям град има свой университет. Университетът в Пиза е известен с Математическия и Медицинския си факултет; университетът в Рим, който е най-големият в Италия – със 180 000 студенти, е много известен с Юридическия си факултет; Университетът в Болоня пък е един от най-старите и най-добрите в Европа.

По-конкретно характеристиката на *италианското средно образование* се изразява в следното:

Образованието в Италия се контролира от държавата. Всички училища – както частните, така и държавните, са длъжни да спазват учебния план и методите на преподаване, установени от Министерството на общественото образование (*Ministero della Pubblica Istruzione*). Както се посочи, обучението е задължително за всички деца на възраст между 6 и 16 години, и е разделено на пет години: основно – три години, първоначално средно образование и двугодишен период (*biennio*) на общи науки, който предхожда тригодишната незадължителна специализация в лицей (*liceo*). В средните италиански училища (*Scuola secondaria di II grado*) се обучават ученици на възраст между 15 и 19 години. Тези училища са четири вида: класически (*Classica*) за точни науки (*Scientifica*), технически (*Tecnica*) и професионални (*Professionale*). След завършване на средното си образование учениците трябва да издържат държавния изпит и да заслужат своята „*Diploma di Maturità*“, която им дава възможност да продължат образованието си в университетите.

Характеристиката на *италианското висше образование* е следната:

Италия играе важна роля за развитието на европейското висше образование и има решаващо въздействие при провеждането на реформата във висшето образование, известна като Болонски процес (посочената Болонска декларация от юни 1999 г.), засягаща цяла Европа. Италианската система за висше образование включва от посочените 83 университета 58 държавни университета, също така множество академии по изкуство, дизайн и музика, и институти за техническо образование. Чуждестранните студенти могат да избират сред голяма гама от италиански университети, повечето от които са в топ класациите в съответните области. Образователната система на Италия е разделена на три групи според съответните степени: първата степен е студентското ниво – бакалавърска степен, втората – следдипломна квалификация – магистърска и трета-

та – докторантско ниво (т.е. съобразно европейските изисквания). Университетите и другите висши учебни заведения в Италия имат индивидуални учебни такси, но в случаите на университетско обучение има законно фиксирана минимална такса за записване и максимално ниво за плащанията от студента, които не трябва да надвишават 20 % от държавното финансиране; средната такса за студент варира между 850 – 1000 евро на година, като в частните университети обучението е много по-скъпо. Обучението в магистърските програми и другите специализирани курсове са на значително по-висока цена; докторантите със стипендия могат да се обучават безплатно¹⁰⁹.

Както стана ясно, в Италия повечето от училищата са държавни, а една малка част от тях се управлява от частни или католически организации. Известно е, че Римокатолическата църква в страната е много силна. По същество католицизмът е основната религия в нея – близо 85 % от италианците са католици. Останалите 25 % са протестанти или евреи, а през последните години нараства и присъствието на мюсюлмани, особено след събитията в арабските държави и емиграцията на много техни граждани в страните от Южна Европа – Италия, остров Малта, Турция. Според Конституцията на страната всеки има право да изповядва свободно религията си, независимо от това дали е християнство, католицизъм, ислям, хиндуизъм и т.н.

Обобщено, италианското образование е едно от най-реномираните в Европа; то е скъпоструващо, но високоценено не само от италианските, но и от интересувашите се от други държави в света. Това го прави привлекателно и за по-скоро присъединилите се страни – членки на ЕС, в т.ч. България и неговият опит би бил интересен за останалите европейски практики в сферата на образованието. То е и основа за формирането на италианската икономическа, социална и духовна култура.

5. Материалното и духовното културно наследство на Испания и Италия¹¹⁰

5.1. Културното наследство на Испания

Специфичното образование и социално-икономически отношения, намиращи израз в съответните политики, определят и специфичната култура на страната. Известно е, че испанското културно наследство като интегративно по-

---

¹⁰⁹ За използваната тук литература вж.:

– <http://www.kultura.bg/bg/article>

– http://liternet.bg/publish11/s_gyaurov/italianski.htm

– http://liternet.bg/publish15/a_momiliano/evrete.htm

¹¹⁰ Тук образованието и културата на Испания и Италия са групирани по раздели – „Образование“ и „Културно наследство“, поради по-малкия обем на представения материал за историко-политическото и социално-икономическото развитие и състояние при двете държави.

няние на всичките му характеристики е изключително богато и многообразно, тъй като интегрира различни образователни нива, умения и култура на много народи, обуславя се от стабилна финансова подкрепа. Културата е образец на синтез, на сливането на различни типове култура в една обща, единна национална култура. Това се отнася както до материалната, така и до духовната: *материалната* – възплътена в образците на архитектурното наследство и други културни паметници, основано особено много на арабската култура в миналото, а после на европейската, в частност национална култура; *духовната* – намираща израз в испанските традиции, празници, културен туризъм, в ненадминатото испанско изкуство и в шедьоврите на испанската литература, поезия, музика (оперно изкуство, латиноритми) и пр.

Така например в Испания се честват изключително много празници-фиести, в основата на произхода на които лежат различни религиозни събития и многостранни почитани светии и светци (Сан и Санта); съществуват както редица национални празници, така и множество регионални и местни¹¹¹.

В испанската култура изобилстват множество герои, символи, забележителности, легендите и преданията за които продължават и до днес – известните в цял свят и придобили нарицателност имена на вечните Дон Кихот и Санчо Панса – героите на Мигел де Сервантес; Кармен¹¹², Дон Жуан и т.н.

Богатото културно наследство на Испания привлича огромен брой туристи (годишно тя се посещава от близо 60 млн. души, като 95 % от тях са от западно-европейските страни). След падането на Желязната завеса и много туристи от Централна и Източна Европа, в т.ч. от България посещават страната. Ето защо и значителна част от испанското население е заето в сферата на туристическите услуги; приходите от туризма за Испания се изчисляват на 40 млрд. евро годишно. Многобройните острови (в т.ч. Канарските), реномираните курортни селища, луксозните хотелски комплекси, фестивални, карнавални и други региони

---

¹¹¹ Тук като примери могат да се посочат впечатляващите фиести в страната през април в Севиля (т.нар. Феерия де Абрил), когато столицата на Андалусия се озарява от зрелищни изпълнения на фламенко танци на хора, облечени в специални за целта костюми; фиестата във Валенсия – Фаяс (Fallas), приготвянията за която се осъществяват месеци преди да се състои, изразяващи се в изработването на огромни статуи на исторически личности, филмови герои, животни и пр. Много популярно зрелище в Испания е коридата, за съжаление, свидетелстващо за примитивни обичаи, както и за остатъците от гладиаторските борби в римско време, за жестоко отношение към животните. За щастие, в някои части на Испания (Барселона), това чудовищно събитие днес е отменено, в резултат от намесата на защитниците на животните и установяването все пак на по-хуманни, по-цивилизовани човешки отношения.

¹¹² Кармен – от новелата на Проспер Мериме; Кармен – от едноименната опера на Бизе.

привличат вниманието на туристите, заедно с невероятните катедрали, дворци, религиозни храмове, крепостни стени и т.н.¹¹³

Образците на *материалната и духовната култура* в Испания трудно биха били изброени и описани, нито пък пресъздадени до съвършенство научно и литературно. В която и да било сфера на тази култура има такива образци. Достатъчно е да споменем шедьоврите на *испанското изобразително изкуство* – както класическо, така и съвременно, сътворено от великите испански художници: Диего Веласкес (1599 – 1660), художника от гръцки произход Ел Греко (Доменикос Теотокопулос от Византия, 1541 – 1614) (роден на о. Крит, по това време част от Венецианската република), Франциско де Гойя (1746 – 1828), Пабло Пикасо (1881 – 1973) – представител на кубизма и други направления, чиито гений се извисява над всичките му периоди – син, розов и т.н., Хуан Миро (1893 – 1983) – също представител на сюрреализма, а преди това на кубизма, Салвадор Дали¹¹⁴ – най-яркият представител на сюрреализма.

Шедьоврите на *испанската архитектура* от по-нови времена в лицето на ненадминатия Антонио Гауди (1852 – 1926) с неговата футуристична архитектура, основана върху причудливите и многообразни природни феномени, наред

---

¹¹³ Прочутата крепост Ал Хамбра (Аламбра) е едно от чудесата на древния свят; тя е величествен архитектурен комплекс в Гранада (Южна Испания), която датира от Мавърския период, тъй като до 1492 г. е била резиденция на мавърските владетели, а по-късно паметник – образец на испанската архитектура и култура, едновременно с лятната резиденция на султаните в Гранада – „Ел Хенералифе“, е включена в списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО. (През 711 г. мюсюлманите от Арабския полуостров се установили в Кордоба и Андалусия, като постепенно разпрострели своето владичество и върху други испански територии.)

¹¹⁴ Салвадор Дали – най-типичният представител на сюрреализма, чиято същина е „разкриването на непонятния и символичен живот на повечето обикновени неща“. (По начало сюрреалистичната теория е заимствана от психоанализата; от нея е изведена концепцията за пренасянето на един сън чрез „автоматично писане“ директно от разума и неговите несъзнателни усещания върху платното.) Така по същество се установява връзка между реалното и нереалното, между действителността и съня, между обективното и илюзорното субективно. В този контекст е творчеството на Дали. (Салвадор Фелипе Хасинто Дали и Доменеч, род. на 11.05.1904 г. във Фитерас, в Каталунската провинция Херона, Северна Испания. Подробни данни за живота и авторския му художествен почерк могат да се видят от най-различни изследвания от световни автори, вкл. от Ерик Шейнс – „Животът и шедьоврите на Салвадор Дали“, изд. „Книгомания“, отпечатано в Индонезия, 255 с., основно преработено и актуализирано второ издание на книгата, излязла за първи път в „Студио едишънс“, Лондон, 1994 г.) Дали използва изключително реалистични образи, с цел да постигне един „параноичен“ сън, в който времето, пространството и формите се изразяват по типичен негов начин и с убедителен авторски почерк, със средствата на художественото изображение. Той е сред най-популярните художници на ХХ в., тъй като творбите му, създадени по посочения по-горе начин, показват общочовешки съществуващи психологически състояния – любов, щастие, радост, мъка, терзания и т.н.

с шедеврите на арабско-ислямския период оставят трайни впечатления у туристите от всички страни на света; *оперите* на Жорж Бизе (фр.: *Georges Bizet*, 1873 – 1874) – френски композитор от Романтизма (с прочутата „Кармен“) и до днес вдъхновяват както младите оперни изпълнители, така и зрителите на творбите на този ненадминат майстор на оперното изкуство, а латиноритмите отдавна са завладели много страни по света. Така че Испания е не само четвъртата водеща сила в ЕС с висока икономическа и социална мощ и адекватна социално-икономическа култура, но и с огромно културно наследство в областта на материалната и духовната култура.

5.2. Култура и културно наследство в Италия

Както в Испания, така и в Италия спецификата на образованието се отразява върху културата. Целта на образованието в страната, както се поясни, е „да се научиш как се учи“, а получаването на диплома увеличава икономическия и социалния статус на отделния индивид и повишава неговото културно ниво.

Социално-икономическата култура на Италия се определя от **високото икономическо развитие** на страната и от нейната **социална политика** с утвърдени практики. Така например по отношение на социалното развитие следва да се посочи, че всички работници и техните семейства – получават пенсии за старост, пенсии за инвалидност, наследствени пенсии, обезщетения за безработица, обезщетения за вредата върху здравето и майчинството. Системата се финансира главно от работодателя, от вноски от служителите и някои държавни субсидии. Семейни помощи се изплащат предимно от работодателя и се определят от размера и дохода на семейството.

Въпреки законното си право и еманципацията, съгласно законодателството, жените са изправени пред значителна социална дискриминация в Италия. Те печелят 23 % по-малко от мъжете и са по-слабо представени в управлението, в свободните професии и в други области на живота; равнището на безработицата при тях е почти двойно. Няколко държавни органи са натоварени с осигуряване на правата на жените, включително Министерството на равните възможности. Правителството се ангажира и със защитата и насърчаването на правата на децата.

Като цяло правата на човека се спазват в Италия. Дискриминацията върху основата на раса, пол, религия, етническа принадлежност и език е забранена от закона; същото се отнася и по отношение на хората с увреждания, към които обществото показва **висока социална култура**.

Според Конституцията на страната всеки има право да изповядва свободно религията си, независимо от това дали е християнство, католицизъм, ислям, хиндуизъм и др.

Католицизмът в Италия поставя и релефен отпечатък върху нейната култура, което е отразено в италианските художествени творби, скулптори, опери и т.н.

Според вижданията на българския автор М. Минков, който ще бъде цитиран няколко пъти с труда си „Защо сме различни?“, религията не определя културните дадености и особености на една нация, а точно обратното – първо е зародена културата на дадена общност и съобразно с нея тази общност възприема съответната религия.

В хода на историческото си развитие италианската общност е възприела католицизма, който има ясно и силно изразена йерархия, при която „Кодексът на каноничното право“ на католическата църква дава на папата „върховна, пълна, непосредствена и универсална пряка власт“. Това от своя страна определя и до много висока степен *религиозната култура* на италианците.

Ясно е, че Италия е страна с много *икономически и социални придобивки, с висока социално-икономическа, но и изключително развита материална и духовна култура и изкуство*; тя е „Алфата и Омегата“ на културния възход, но както Франция и Испания, тя е люлка на многостранния културен разцвет на европейската цивилизация. Многобройни архитекти, скулптори, художници, писатели, поети, оперни певци, естрадни певци, кинорежисьори, драматурзи, модни дизайнери и други творци в изкуството, са оформили облика на страната, прочута със своите културни ценности.

В областта на *архитектурата* римляните са били ръководени от класическата гръцка архитектура и променяйки я съобразно своите виждания, са създали нов архитектурен стил. Най-релефно римският тип архитектура е изразен в римските бани и акведукти, впоследствие разпространени по много краища на Европа. Световноизвестни са имената на великия италиански архитект Брунелески (изобретател на линейната научна перспектива, чието приложение води до обективност, рационалност и прецизност, за разлика от интуитивните перспективни практики от преди нейното ползване); Леон Батиста Алберти (1404 – 1472), създател на църквата „Санта Мария Новела“ във Флоренция; Донато Браманте (1444 – 1514) и др. В областта на скулптурата – гениалният Микеланджело ди Лудовико Буонароти Симони, известен още като Микеланджело (1475 – 1564)¹¹⁵ (същевременно и гениален художник), Донато ди Николо ди Бето Барди, (итал.: *Donato di Niccolò di Betto Bardi*), познат като Донатело (1386 – 1466), Лоренцо Гиберти (итал.: *Lorenzo Ghiberti*, 1378 – 1455)...; в областта на живописиста – Джото ди Бондоне (итал.: *Giotto di Bondone*), по-известен само като Джото (1267 – 1337), Мазачо (итал.: *Томазо ди Джовани ди Симоне Гуду*, 1401 – 1428), Алесандро ди Мариано ди Вани Филипепи, по-известен като Сандро Ботичели (итал.: *Sandro Botticelli*, 1445 – 1510), Якопо Робусти, наречен Тинторето (1518 – 1594), Рафаело Санцио да Урбино (итал.: *Raffaello Sanzio da Urbino*), наричан също Рафаело Санти или само Рафаело (1483 – 1520), Тициа-

---

¹¹⁵ Вж. Gianluigi Colalucci, Nazzareno Gabrielli. Michelangelo. Il Giudizio Universale ART DOSSIER, GIUNTI, 1994; данни от Интернет.

но Вечели или Вечелио (итал.: *Tiziano Vecelli, Tiziano Vecellio*), по-познат като Тициан (1476 – 1477 или 1489/90 – 1576), прерафаелистите (парафаелистите), Джорджоне (истинско име Джорджо Барбарели да Кастелфранко, ок. 1477 – 1510), Микеланджело Меризи да Караваджо (итал.: *Caravaggio*, 1573 – 1610), наречен по името на град Караваджо (близо до Милано)... и геният Леонардо да Винчи (итал.: *Leonardo di ser Piero da Vinci*, 1452 – 1519),¹¹⁶ съчетаващ своите енциклопедични познания и многостранни таланти в своите картини, скулптури и изобретения, изпреварили времето – художник, скулптор, инженер, архитект, изобретател от епохата на Ренесанса. Италианците имат и много съвременни художници – представители на различни направления, например Марио Сирони (итал.: *Mario Sironi*, 1885 – 1961).

Операта¹¹⁷ е в кръвта на италианците; Джузепе Фортунино Франческо Верди (итал.: *Giuseppe Fortunino Francesco Verdi*, 1813 – 1901) е един от най-известните италиански и световноизвестни композитори. В Италия постоянно се организират и летни оперни фестивали на открито, пред фасадите на внушителните сгради с многовековна история, както и симфонични и други концерти на фона на зеленината или богатите горски масиви.

Естрадата (популярна) италианска музика също е на много високо ниво. Със своите мелодични песни и изпълнения италианските певци омайват **не само собствената** си публика, но и тази в световен мащаб.¹¹⁸ Същото се отнася и до постиженията в областта на киното и драматургията, познати с именити режисьори и артисти.

Италианският театър също има своите вековни традиции. Неговата основа е положена по времето на Римската империя, когато гърците са оказали голямо влияние върху това изкуство. Широкоизвестни са и пътуващите театри, съществуващи за намаляване на дистанцията между културния елит и народа чрез приобщаването му към достиженията на театралното изкуство. **Италианското кино**, особено известно в света, започва от посочените братя Франсоа и Луи Люмиер, изобретили кинематографа.

Италианската мода е водеща в света, наред с френската и американската модна школа. Тя е перфектно претенциозна, луксозна и достигаща статуквото на художествен феномен, впечатляващ с поразителните си изяви. Международно известни на модната сцена са имената на италианските модни дизайнери Ру-

---

¹¹⁶ *Зубов, В. II*. Портрети. Дългосрочна комплексна програма за хармонично развитие на личността. Леонардо да Винчи. С., Наука и изкуство, 1980; *Кенет Кларк*. Човекът и изкуството. Леонардо да Винчи. Разкази за художника. С., Наука и изкуство, 1980; Каталог за творчеството на гения, изд. от СГХГ по повод неговите рисунки и изображения, 2009 г. и мн. др.

¹¹⁷ Първият оперен театър е създаден във Венеция през 1637 г.

¹¹⁸ Имената на известните италиански изпълнители ще бъдат посочени в После-слова, в който ще бъдат отбелязани и други европейски и световни знаменитости и достижения на културата.

долф Валентино (*Rodolfo Valentino*, 1895 – 1926), Джанфранко Фере (гуруто на модата, 1945 – 2007), Джани Версаче (1946 – 1997) и Донатела Версаче, Роберто Кавали (1940), Джорджо Армани (*Giorgio Armani*, 1934) и т.н.

III. Послеслов

Казаното дотук по никакъв начин не изчерпва безкрайното многообразие от данни, факти, обстоятелства и събития, както и от образователни и културни феномени в посочените страни от Западна и Южна Европа – както по отношение на социално-икономическата, така и на материалната и духовната култура и изкуство: в сферата на духовната култура остават неизброени имената на видни личности в различните ѝ жанрове.

Германия – в сферата на театралното изкуство, актьорското майсторство и киноизкуство: Марлене Дитрих, Грета Гарбо, Арманда Лиър; както и относително по-новите артисти от рода на Роми Шнайдер, прочула се с ролята на Сиси – австрийската императрица; Урсула Андрес и др.; художниците: Макс Ернст, Оскар Кокоска, Кете Колвиц, младият художник-анималист Франц Марк, убит по време на войната...; Ерих Кестнер – многообичаният немски детски писател, за когото беше писано – автор на „Двойната Лодхен“, „Макс и Мориц“, „Хвърчащата класна стая“...; вечните братя Грим; немските естрадни певци, представители на популярната музика – Катерина Валенте, известна с някогашния прекрасен музикален филм „Ти си чудесна“, Удо Юргенс...; назабравимите композитори Джакомо Мейербер (1791 – 1864), Йоханес Брамс (нем.: *Johannes Brahms*, 1833 – 1897)...; германският моден дизайнер от голяма величина Карл Лагерфелд (нем.: *Karl Lagerfeld*, 1933)...; невероятните архитекти, създали готиката – достатъчно е да споменем прочутата Кьолнска катедрала, строена 100 години, а също Рейнската катедрала¹¹⁹ и много други архитектурни достижения – апотеоз на немското материално културно наследство (които не биха били построени, ако се ползваха европейските римски числа, т.е. дължат се във висока степен на арабските числа и арабските учени от далечното минало, за което вече се спомена).

Големите имена на **Франция** в областта на културата и изкуството, наред с Виктор Юго („Клетниците“), Емил Зола („Жерминал“), Шарл Бодлер („Цветя на злато“), Гюстав (Густав) Флобер („Мадам Бовари“), Фредерик Стендъл – псевдоним на Анри-Мари Бейл („Червено и черно“), Проспер Мериме, Ги дьо Мопасан и други видни автори в литературата, са и тези на писателите на криминални романи като Жорж Сименон, в киното и театър – Жана Моро, Симона

---

¹¹⁹ Известно е, че катедралите са високи близо 40 m и са строени за много продължителен период от време.

Синьоре (Сеньоре), Мишел Морган, Жерар Филип, Жан Маре, Морис Шевалие, Катрин Денъов, Жан Габен, комедийните артисти Луи дьо Финес, Фернандел – все известни личности от старата школа; на най-красивите френски актьори – Ален Делон и Бриджит Бардо („И Бог създаде жената“) – символ на Франция, адмирирана и наградена лично от Шарл де Гол; кинорежисьорите и естрадните композитори – Вадим Роже, Клод Льолуш („Шербургските чадъри“), композиторите на симфонична музика като Жул Масне; естрадните певци и певци – Далида, Жилбер Беко, Мирей Матио, Едит Пиаф (фр.: *Édith Piaf*, родена под името Едит Джована Гасион – *Édith Giovanna Gassion*, известна като Врабчето), Ив Монтан, Шарл Азнавур, Адамó, Жо да Сен, Джони Холидей, Силви Вартан, която е от български произход; прочутите френски художници-импресионисти, постимпресионисти, експресионисти и т.н.¹²⁰; френските модни дизайнери – Габриел Коко Шанел¹²¹, Ив Сен Лоран, Пиер Карден, Кристиан Лакроа; световноизвестният представител на пантомимата Марсел Марсо, основоположник на френската школа в тази област и т.н.

Италианските велики имена в духовната култура и изкуство също са познати на световната сцена – освен Джузепе Верди и Джакомо Пучини, също Доменико Гаetano Мария Доницети (итал.: *Domenico Gaetano Maria Donizetti*, 1797 – 1848), Франческо Белини (итал.: *Vincenzo Salvatore Carmelo Francesco Bellini*, 1801 – 1835), венецианският композитор Антонио Вивалди (итал.: *Antonio Lucio Vivaldi*, 1678 – 1741), наричат още *Il Prete Rosso* („Рижият абат“), автор на „Четирите годишни времена“, оперните певци Бениамино Джили, Енрико Карузо, Марио дел Монако, незабравимия Лучано Павароти; диригенти от рода на Артуро Тосканини; италианските писатели, вкл. любимият детски писател Карло Колоди („Приключенията на Пинокио“), Джани Родари (итал.:

---

¹²⁰ Вж. Енциклопедичен справочник. Импресионистите. Големите шедеври и светът, който ги е вдъхновил. С., Алианс-97 ООД, 2000. 255 с. Включва историята на импресионизма (Франция и импресионизмът, раждането му и годините на неговото проявление, а също живота и творчеството на Камий Пикасо, Едуар(д) Мане, Едгар Дега, Клод Моне, Пиер-Огюст Реноар, Алфред Сисле плюс 160 цветни репродукции) – всичко това е написано, „Защото нито една школа в историята на изкуството не е била толкова възхитителна и забележителна, а и с толкова слава, като импресионистическата, основана и развила се във Франция между 1874 и 1886 г.“ (по текста от последната страница на книгата). Освен тях, много публикации в тази област са посветени на Шарден с неговите натюрморти, Франсоа Миле, Теодор Жерико, Оноре Домне, Густав Курбе, Йожен Делакроа, Жан Огюст Енгър, Теодор Русо, Пол Сезан, Жорж Свора, Анри дьо Тулуз, Лотрек, Берта Моризо, Пол Гоген, Жорж Сињак, Пиер Бонар, Анри Матис, Жорж Руо, Жорж Брак (създаделят на колажа), Марк Шагал – руският еврейин от Витебск, живеещ и творящ в Париж, Марсел Дюшан, Фернан Леже, великият скулптор Огюст Роден и скулптурката Камий Клодел.

¹²¹ Вж. *Калоянов, Ив*. Хроника на Париж. FASHION ART, с. 52 – 53. (Тези имена на модните знаменитости в Европа допринасят за развитие на **модната култура** като част от нейната всеобща култура.)

Gianni Rodari, 1920 – 1980), недостижимите илюстратори Марая и Бенвенути, големите италиански кинорежисьори Виторио де Сика, Дамяно Дамяни, Антониони, Карло Понти (режисьор и продуцент); артистите Марчело Мастрояни, Алберто Сорди, Франко Неро, Микеле Плачидо, незаменимите актриси София Лорен и Джина Лолобриджида, а също Моника Вити, Клаудия Кардинале, Анна Маняни, Стафания Сандрели, Орнела Мути, както и съвременните звезди – Моника Белучи и Анджелина Джоли..., ярките представители на поп музиката – Рита Павоне, Орнела Ванони, Джолиола Чинкуети, Милва, Доменико Модуньо, Сержо Бруно, Тото Котуньо, Джани Моранди, Албано, Ромина, Робертино Лорети, Ерос Рамацоти, естрадният състав „Рики е повери“; италианският моден дизайнер Роко Бароко и т.н.

Испанските световноизвестни имена, освен посочените преди, са тези на класическите изпълнители – Пласидо Доминго и Хосе Ерера, на естрадните изпълнители Енрике Масиас, Хулио Иглесиас, на актьорите Антонио Бандерас и Пенелопе Круз; на художника Мурильо, испанската модна агенция „Прадо“ и т.н.

Гръцките – на композитора Микис Теодоракис („Зорба Гъркът“), на поп певицата Нана Мускури и поп певеца Демис Русос...; в аспекта на материалната култура, на материалното културно наследство следва да се посочи, че Партенонът е символ на южноевропейската цивилизация, образец на класическото изкуство. Той е вечен символ на Гърция, построен някога, за да прослави Атина, но и днес прославя гръцката държава.¹²²

Турските важни имена в духовната култура в нейните различни области са на композитора Джамерман, на артистите Небахад Чехре, Сюнгюл Йоден, Гюнгюр Байряк, безбройните автори на турски романи като Решат Нури и мн. др., както и безбройните знайни и незнайни имена на творците в областта на приложното изкуство, представителите на интериорния и модния дизайн, и разбира се, архитектите, художниците и декораторите на мюсюлманските храмове – джамиите (в Турция има 70 000 джамии!), някои от тях – сътворени от прочутия турски архитект Синан, построил и джамията в центъра на София при Халите.

Разбира се, могат да се посочат още много имена на знаменити личности в **западноевропейската и средиземноморската култура**, които са допринесли за европейското и световното културно наследство¹²³. Така например други известни имена са: ненадминатият музикант Николо Паганини (*Niccolò Paganini*, 1782 – 1840), поетът Фредерико Гарсия Лорка (1898 – 1936), лорд Джордж Гордън Байрон (1788 – 1824), авторът на „Чайлд Харолд“ и „Дон Жуан“, на Данте

---

¹²² Издигайки се на Акропола, някога той е бил с богато украсена вътрешна архитектура, със златни колони, прославящ Богинята Атина Палада, закрилница на града, носещ нейното име.

¹²³ Всички те са представители на класиката или модернизма в европейската проза, поезия, музика, изобразително изкуство, актьорско майсторство и т.н.

Алигиери (итал.: *Dante Alighieri*) с деветте кръга на Ада („Божествена комедия“), Франческо Петрарка (*Francesco Petrarca*, 1304 – 1374), Бенвенуто Челлини (*Benvenuto Cellini*, 1500 – 1571), Антоан дьо Сент-Екзюпери (фр.: *Antoine Marie Jean-Baptiste Roger de Saint-Exupéry*, 1900 – 1944) с „Малкият принц“, Джакомо Мейербер (1791 – 1864) (от италиански произход, но роден в Германия), Йоханес Брамс (нем.: *Johannes Brahms*, 1833 – 1897), Сара Бернар (фр.: *Sarah Bernhardt*, 1844 – 1923), Рот Стюарт, британският състав „Ролинг Стоунс“ (*The Rolling Stones*), Боб Дилън – певец и художник, Пако Рабан (*Paco Rabanne*, роден през 1934, Испания), редица съвременни художници¹²⁴ и т.н. Заедно с великите европейски учени – Николай Коперник (лат.: *Nicolaus Copernicus Torinensis*; пол.: *Mikolaj Kopernik*; нем.: *Nikolaus Kopernikus*, 1473 – 1543), Галилео Галилей (итал.: *Galileo Galilei*, 1564 – 1642), Джордано Бруно (*Giordano Bruno*, 1548 – 1600), Исак Нютон (англ.: *Isaac Newton*, произнася се Айзък Нютън, 1643 – 1727) и Чарлз Робърт Дарвин (англ.: *Charles Robert Darwin*, 1809 – 1882), за които се писа в началото, Томазо Кампанела (*Tommaso Campanella*; християнско име *Giovanni Domenico Campanella*, 1568 – 1639, Сан Симон и Робърт Оуен (англ.: *Robert Owen*, 1771 – 1858), Алберт Айнщайн (нем.: *Albert Einstein*, 1879 – 1955), бащата на модерната психология и основоположник на Фройдизма – Зигмунд Фройд (нем.: *Sigmund Freud*, 1856 – 1939), основоположникът на екзистенциализма – Жан-Пол Сартър (фр.: *Jean-Paul Sartre*, 1905 – 1980) и още цяла плеяда от известни учени, допринесли за развитието на света. Те формират западния и южноевропейския облик на своите държави, тяхната общеевропейска културна значимост и национална идентичност. Същевременно този облик се формира не само на фона на посочените персонажи – основа на творчеството, но и на различните стилове на изкуството и архитектурата през различните епохи – разкошните разточителни стилове барок, рококо, стил ампир, ар нуво (фр.: *art nouveau*, „ново изкуство“) (цветя, злато, красота)¹²⁵, сецесион (изтънченост и изящество), де стийл, национален стил (Баухаус), арт деко, постмодернизъм, градско планиране и др., както и на най-модерните направления в изкуството, протичащи успоредно с тях след класицизма, романтизма и пр., а именно: минимализъм, оп арт (имащ отношение към оптиката), поп арт (популярно изкуство), фотореализъм, инвараймънт и инсталации и т.н., а също на модерните направления в оперното и оперетното изкуство, театъра, балета, вариететното изкуство, шоубизнеса.¹²⁶ За формирането на всички посочени феномени в социално-икономическата, материалната и духовната култура и изкуство, които са безкрайни, по думите на руския учен Константин Циол-

¹²⁴ Като Франц Бурлек – най-бързият портретист на Франция днес, който рисува портрети само за 4 минути!

¹²⁵ Великият и ненадминат инвараймънт.

¹²⁶ За модернизма и постмодернизма съществуват най-различни становища, на които тук няма да се спираме. По същество преходът от модернизъм към постмодернизъм се осъществява през втората половина на ХХ в. Докато Бруно Латур твърди „никога не

ковский („Знанието е безкрайно като Вселената“), решаващо значение има разглежданата *роля на образованието*.

* * *

Превключвайки от разглежданата пъстра тематика, на друга, по-суха, но подплатена с красноречивия език на цифрите, ще се постареем да изясним каква е връзката на образованието с икономическите показатели и какво е влиянието на кризата върху него в европейските държави, тъй като за голямо съжаление сме съвременници на тази криза.

Посочено беше, че равнището на образованието заедно със свързаната с него квалификация и обучение определя неговата изключително важна роля за формиране на културата. Същевременно то е и един от основните фактори, формиращи *конкурентоспособността на икономиката* и пазара на всяка държава; образованието създава изходната основа за развитие на знанията *и иновациите* и е важен показател за *качеството на човешките ресурси* както в отделните европейски държави, така и в рамките на Общността като цяло. За да бъде конкурентоспособна Европейската общност, тя трябва да стане добър *акумулатор и генератор на знания и иновации*, които по същество са едни от основните фактори за икономически растеж и конкурентоспособно общество на знанието, както го определя Лисабонската стратегия. Ето защо *образованието и обучението* заедно със свързаната с тях *квалификация* винаги се изтъкват като *важен приоритет на ЕС*. За разлика от основните си конкуренти – САЩ, Канада и Япония, обаче той отделя по-малки суми за образователни разходи в сравнение с тях¹²⁷. Поради това изоставането в процентно отношение, което води до неадекватност между обучението и възможностите на трудовия пазар, оказва отражение върху цялата икономика и нейната конкурентоспособност. За периода 2007 – 2013 г. разходите на ЕС са свързани с приоритетни области на развитие. Средствата на бюджета на ЕС се насочват към тези области, в които могат да предизвикат реална промяна, а именно:

сме били модерни“, Чарлз Тейлър отговаря „безпокойството на модерността“, Хабермас чертае „философският дискурс на модерността“, а Фредерик Джеймисън говори за една „единствена модерност“. Джани Ватимо обявява „краят на модерността“, Едгар Морен иска да улови „духът на времето“. От една страна, Ричард Бърнстийн се стреми да определи „новата констелация“, Зигмунд Бауман – „постмодерната етика“, а Лиотар систематизира някои „постмодерни поуки“.

В съвременната епоха на хиперконсумация и трескаво скъсяващо се време краят на постмодерността е прекрачен. Говори се за „хипермодерните времена“. Опит да обобща отделни техни характеристики прави Жил Липовецки. Налице е и хипермодерният „консумистически манифест“ на Норберт Болц. Вж. *Попова, Лора*. Образът – визия на манталитета на хипермодерния човек (Научно-философски обзор). С., БАН, 13 с. (тук с. 1).

¹²⁷ Така например ЕС отделя 1,1 % от своя БВП, докато САЩ отделя 2,7 %, а Канада – 2,5 %.

...растеж и заетост - средствата се изразходват за начинания, насочени към повишаване на конкурентоспособността на ЕС, а също така за намаляване на икономическите и социалните неравенства;

- по-добро съхраняване и управление на природните ресурси;
- подобряване качеството на живот за всички граждани на ЕС;
- укрепване на позициите на ЕС като глобална сила с глобални отговорности.

Този процес може да се види от приложената схема 2.

За разглеждания период ЕС предвиди разходите за образование и обучение да бъдат с най-висок растеж в сравнение с всички други бюджетни разходи в европейския бюджет. Това се вижда от табл. 8.

Както се вижда от данните в частта от таблицата, посветена на конкурентоспособността по растеж и заетост, **нарастването на разходите за образование и обучение са с най-висок растеж в сравнение с всички други бюджетни разходи** (за периода: 2006 – 2013 г. – промяната за този период – 268 % спрямо сумата, отделена за тези разходи в предишния бюджет на ЕС). Така че образованието е **първият приоритет** на Общността.

Разходи на ЕС за периода 2007 – 2013 г.*

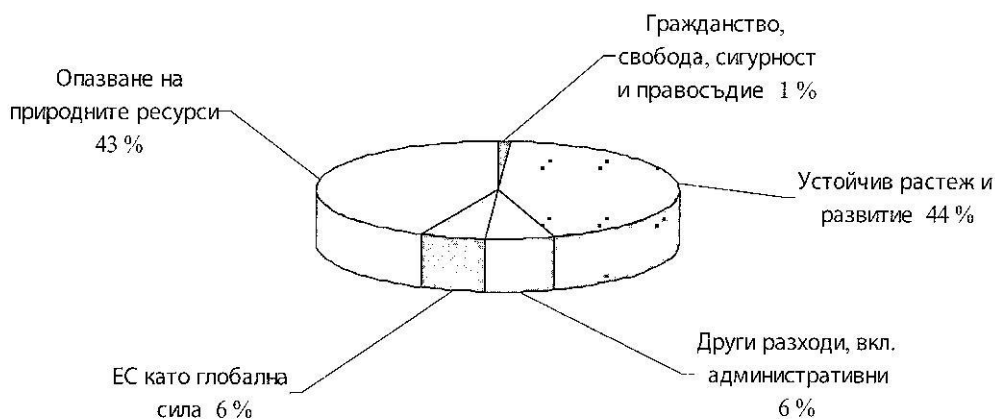

Схема 2

* По данни на ЕК. Люксембург, Служба за официални публикации на Европейската общност, 2008 г.

Таблица 8

Финансова рамка на бюджета на ЕС по дейности за периода 2007 – 2013 г.*

Дейност	Млрд. евро общо за 2007 – 2013	Дял в % от общата сума за 2007 – 2013	Дял в % от съответния приоритет	Промяна за периода 2006 – 2013 в %
1. Конкурентоспособност за растеж и заетост (Плащанията са по цени от 2004 г.)				
1	2	3	4	5
Изследвания	67,8*	6,6 %	51,1 %	166 %
Транспорт и енергия	20,7	2 %	15,6 %	367 %
Образование и обучение	12,0	1,2 %	9,0 %	268 %
Социална политика	0,6	0,05 %	0,4 %	3 %
Конкурентоспособност	3,7*	0,4 %	2,8 %	92 %
Митници (вкл. FISCALIS)	0,5*	0,1 %	0,4 %	32 %
Фонд „Растеж и приспособяване“	7,0	0,7 %	5,3 %	new
Други (вкл. администрация)	20,4	2,0 %	5,4 %	131 %
Общо	132,7	13,0 %	100,0 %	194 %
2. Кохезия за растеж и заетост				
Повишаване на конвергенцията	264,0	25,8 %	78,0 %	40 %
Регионална конкурентоспособност	57,9	5,7 %	17,1 %	6 %
Регионално сътрудничество	14,3	1,4 %	4,2 %	14 %
Други (вкл. администрация)	2,5	0,2 %	0,7 %	63 %
Общо	338,7	33,1 %	100,0 %	33 %

* Поради аспекта на изследване тук е включена само дейност № 1. Конкурентоспособност за растеж и заетост. 2. Кохезия за растеж и заетост; и останалите са както следва: 3. Опазване и управление на природните ресурси; 4. Гражданство, свобода, справедливост; 5. ЕС като глобален партньор и 6. Други (Европейски институции, пенсии, европейски училища).

Източник: http://europa.eu.int/comm/financial_perspective/

Таблица 9

Динамика на разходите за образование в Европа (в т.ч. в България)*

Публични разходи за образование 2000 – 2025 г. (% БВП)		Темп на растеж на реалния БВП (%)	
		2000 – 2005 г.	2006 – 2009 г.
Средно за ЕС-27	5,0	2,1	2,5
Минимално равнище на разходите: Румъния	3,3	6,5	6,3
Максимално равнище на разходите:			
Дания	8,4	1,7	2,0
България	4,2	5,3	6,0
САЩ	5,1	2,0	1,6
Япония	3,7	1,9	1,7
Швейцария	5,8	1,7	2,8

* Прогнозни данни за периода 2000 и 2025 г.

Източник: Евростат.

Вторият приоритет е по т. 4: Гражданство, свобода, сигурност и справедливост, който е свързан с изграждането на съответното пространство и осигуряването на достъп до основни обществени блага и услуги.

Третият приоритет е по т. 5: ЕС като глобален партньор, свързан с неговото налагане като такъв в международен мащаб.

Изразено в цифри, за първия приоритет – конкурентоспособността, в т.ч. образованието – за разглеждания период са предвидени 12 млрд. евро, или 1,2 % от общата сума на целия бюджет за шестгодишния период.

Същевременно тези разходи се отнасят към дейностите за конкурентоспособността и представляват 9 % от разходите, предвидени за нейното повишаване, в размер на 132,7 млрд. евро.

Заложените данни обаче са отпреди самото начало на кризата, поради което няма гаранция, че ще бъдат спазени в този вид до края на прогнозния период.

Ролята на образованието за ускоряване на икономическия растеж се изразява не само в наличието на научнотеоретически хипотези, но и чрез данни от европейската статистика. За инвестициите в образованието, ускоряващи икономическия растеж, говорят данните от табл. 9.

Както се вижда от данните в таблицата за периода 2000 – 2005 г., публичните разходи за образование в ЕС-27 са средно 5 % от БВП, което е близо до равнището им в САЩ и по-високо от това в Япония. Същевременно съществуват и различия в разглежданата област между отделните държави. Например

Таблица 10

Средногодишни темпове на растеж на БВП в Западна Европа и основните европейски страни (в %)

Вариант 1				
	1996 – 2000 г.	2001 – 2005 г.	2006 – 2010 г.	2011 – 2015 г.
Западна Европа	2,46	2,48	2,39	2,36
Германия	2,62	2,51	2,39	2,40
Франция	2,58	2,48	2,38	2,39
Великобритания	2,48	2,42	2,29	2,23
Вариант 2				
	1996 – 2000 г.	2001 – 2005 г.	2006 – 2010 г.	2011 – 2015 г.
Западна Европа	2,3	2,4 -- 2,5	2,3	2,6
Германия	2,4	2,5	2,3	2,7
Франция	2,6	2,4	2,3	2,6
Великобритания	2,3	2,3	2,0	2,3

Източник: Данни от руската прогноза до 2015 г.

докато Румъния следва да отделя едва около 3 % от БВП за образование, то в Дания този процент е над 2,5 пъти по-висок; в Швейцария държавните разходи за образование са с 0,8 пункта над държавните за ЕС.

За същия период най-висок реален растеж е налице в Румъния и България, който се определя със *сравнително ниско равнище на образователните разходи*.

А ето какво посочват данните от руската прогноза общо за страните от Западна Европа относно темповете на растеж на БВП (табл. 10).

От таблицата се вижда, че при Вариант 1 темповете на растеж в края на прогнозния период всъщност намаляват, а се увеличават при Вариант 2, с изключение на Великобритания, където данните са еднакви в началото и в края на прогнозния период – 2,3 %. Както се очакваше според прогнозата, ускореното развитие на средногодишните темпове на растеж на БВП в западноевропейските страни в края на периода при Вариант 2, би трябвало да бъде свързано с бързата адаптация на новите страни – членки на ЕС, което да се отрази и върху доброто равнище на икономическите и социалните показатели, вкл. на образованието (в извънкризисни условия).

Според прогнозите се очакваше ускорен растеж в ЕС при съответно леко забавяне на ръста на икономиките в някои от новоприсъединените страни, а също тези на САЩ и Япония, но тогава не бяха взети под внимание потресавашите резултати от кризата, която никоя държава в света не бе очаквала. Както е известно, тя започна през лятото на 2007 г. като локализирана ипотечна криза, след което се развихри и обхвана всички сектори на икономиката, а това даде

своето неминуемо отражение и върху социалния и културния живот на страните в Европа и целия свят.

Главните характерни особености на световната икономическа криза, нейните причини за възникване и развитие от ипотечна към финансова и глобална криза и влиянието ѝ върху България, основани върху последните прогнозни данни на МВФ, ОИСР, ЕК и др., са отразени изчерпателно и задълбочено от чл.-кор. проф. Ив. Ангелов в статията му „Световната финансово-икономическа криза и България“ в сп. „Икономическа мисъл“¹²⁸, както и на специални научни форуми в БАН и други институции, в медиите и пр.

В аспекта на образователните и други прогнози чл.-кор. проф. Ив. Ангелов подчертава, че е необходимо да се отмени произволно натрупваният таван от 40 % за преразпределителната роля на бюджета и *да се ускорят реформите в здравеопазването, образованието и науката* за повишаване на тяхната ефективност и по-рационално използване на допълнително предоставяните финансови ресурси; страната ни да има готовност с програма за квалификация и преквалификация, за пренасочване на евентуална нова безработица през 2009 и 2010 г.¹²⁹; едновременно с това е необходимо разработване и изпълнение на програма за по-пълно привличане на ромските деца в образователната система и масирано обучение на възрастното ромско население в неколкomesечни курсове по определени професии и т.н.¹³⁰

Тези насоки са от особено важно значение и днес, в момента, когато някои държави вече изплуваха от дъното на кризата, но тепърва ще възстановяват разрушените си икономики и ще се борят за туширане на негативните социални и други сътресения и последствия от нея.

Така например вследствие на кризата по данни на Евростат през август 2009 г. цените на стоките и услугите в 16-те страни от валутната зона са паднали с 0,2, т.е. налице е дефлация от 0,2 % през този месец в Еврозоната при рекордните 0,7 % дефлация през юли с.г. Предвижда се данните за „поскъпването на живота“ да намалее, което ще бъде и показател за скорошно излизане от кризата. Това показват и данните от анкета на Блумбърг за излизане от нея, което може да доведе до инфлация и повишаване на цената на петрола и други суровини.

Въпреки че икономиката в страните от Западна Европа бавно, но постепенно се съживява, последиците от нея в социалната сфера се разширяват и задълбочават. Така например според официалните прогнозни данни на ЕК от ръст на безработицата 9,4 % през 2009 г. последната може да достигне 11,5 % през 2010 г. Всичко това се отразява и върху образованието, в неговия количествен и качествен аспект, във финансовите ресурси за неговото осигуряване.

---

¹²⁸ Вж. сп. „Икономическа мисъл“, бр. 5, 2008, с. 35 – 65.

¹²⁹ Пак там.

¹³⁰ Пак там, с. 50 – 51.

В заключение към тази глава може да се направи обобщения извод, че развитието на образованието в западноевропейските страни, както и в някои страни в Южна Европа, се подчинява на *общи закономерности*. Проявлението на тези закономерности е свързано с *хармонизираното използване на единните европейски документи, решения, изисквания, критерии и стандарти*. По този начин, както и в качеството си на първоначална и бъдеща инвестиция в обществото образованието играе изключително голяма роля за формиране и развитие на европейската култура. Едновременно с това, всяка една от тях се подчинява и на *специфични закономерности*, които определят и тяхната *национална идентичност*; всяка от тях има свой исторически натрупан опит и културен облик. Предвид на всичко това смятаме, че европейските страни могат да послужат като ориентири за ползване на достиженията им в разглежданата сфера от по-слабо развитите в социално-икономическо отношение и новоприсъединените към ЕС страни, каквито са страните от бившия Източен блок, в т.ч. България. Опитът в образованието като фактор за формиране и развитие на културата (отделни елементи от него) в една или друга степен може да се ползва у нас, или най-малко да се вземат под внимание възможностите за неговото приложение в страната ни, направила вече първите стъпки към Европа и в качеството си на равноправен член на Европейския съюз.

ОПИТЪТ ЗА БЪЛГАРИЯ И ПРИНОСЪТ Ў КЪМ ОБРАЗОВАТЕЛНОТО И КУЛТУРНОТО РАЗНООБРАЗИЕ НА ЕВРОПА

България е сравнително отскоро член на Европейския съюз, но също има своя принос в европейската и световната съкровищница на културата. Както се изрази екминистърът на културата чл.-кор. Вежди Рашидов: „България буквално лежи върху пластовете на тракийската култура“¹³¹. Панагюрското златно съкровище, Перперикон, пръснатите из цялата страна тракийски и римски археологически находки, свидетелстват за древната култура и образоваността на нашите предци. София (Сердика, Средец) е по-древна столица от Рим, за което освен историческите сведения, образно доказателство са и многобройните римски останки на крепостни стени, храмове и светилища; такъв е и амфитеатърът в Пловдив, свидетел на античната култура и порядки на отминали времена.

Особено голямо впечатление в Европа направи откритата изложба на България в Европейския парламент в Брюксел – „Съкровищата на България – златото на тракийските войни“ (през октомври 2011 г.), като част от европейската съкровищница на културата и изкуството. Тя бе реализация на част от програмата на Културното министерство на страната ни за запознаване с българското културно наследство и популяризиране на българските културни достижения в Европа и света. Както подчерта председателят на Европейския парламент Йежи Бузек, присъстващ на откриването, един ден никой няма да си спомня за кризата, но за тракийското злато, всеки, който го е видял, ще си спомня за културата.¹³² В изложените български съкровища се включват Панагюрското, Рогозенското и други ценни експонати от тракийските съкровища по нашите земи.

Портретът на българина във всички отношения, в т.ч. в културно е оформян хилядолетия, но той продължава да се моделира и до днес.

---

¹³¹ Интервю с чл.-кор. В. Рашидов, БНТ, 5 декември 2010 г.; в словото си по случай откриването на столичния Музей на социалистическото изкуство през септември 2011 г., министърът на културата в България подчерта, че където и да правят разкопки археолозите, в която и да е страна, винаги намират останки от култура: културата е основа, което остава на поколенията, по нея се съди за икономическото състояние и живота на хората, затова винаги трябва да се създава култура...

¹³² Не по-малко забележителни, но в друга степен, са и уникалните археологически находки, които се разкриват под църквата „Св. София“ и Ляргото. Но затова – по-нататък.

Известно е, че първоначалното заселване в Европа е станало през Азия -- оттам навлиза и първата човешка вълна на територията на Стария континент преди 50 – 40 хил. години (неандерталците го населяват много по-рано, но те са генетично различни от съвременния човек и не се смятат за негови преки предшественици). С тази първа миграция е свързан и произходът на българското племе, както на древните гърци и т.н. По данни на британския професор от Оксфорд – Браян Сайкс в книгата му „Седемте дъщери на Ева“; генните мутации от определения от антрополозите тип U5 се появяват в континенталната част на Гърция и по-специално в района на Делфи (Δελφοί – Delphoi), т.е. близо до нас; първото местно население на Балканите, обитавало нашите земи, са траките, допринесли много за издигане на културата. Като наследник на траките и смесен с прабългарите и славяните, днешният българин е типичен европеец както в много отношения, така и в антропологично отношение -- у него няма отчетливо обособени азиатски черти (с малки изключения); той е европеид с типични за Стария континент антропологични характеристики. Това доказва мащабното изследване на Института по експериментална морфология и антропология с ръководител чл.-кор. Йордан Йорданов (авг. колектив – проф. Драга Тончева, акад. Ангел Гълъбов и др.).

Древните българи (прабългари) също допринасят за възхода на културата в нашата страна¹³³. Велико Търново, Плиска и Преслав, Боянската църква са нагледни паметници на културното ни наследство. Възрожденската култура и изкуство поставят своя пореден отпечатък върху страната ни, известна в света с прочутите образци на българските иконописни школи – Дебърска, Самоковска, Тревненска, с имената на редица възрожденски и съвременни художници -- Владимир Димитров -- Майстора, Златю Бояджиев, Цанко Лаврентов, Бенчо Обрешков, Васил Стоилов, Дечко Узунов, Димитър Казаков-Нерон, Митко Панайотов, художниците Поптошеви и цяла плеяда млади и талантиливи творци. Българските възрожденци – Петър Берон, Найден Геров, Рачо Хаджипетров и т.н., допринасят за издигане на образователното и културното равнище на народа ни. Българската литература отдавна е завоювала позиции на европейско равнище в лицето на Любен Каравелов, Иван Вазов, Петко и Пенчо Рачов Славейкови, Димчо Дебелянов, Пейо Яворов, Христо Смирненски, Вапцаров и т.н. Оперните ни певци -- Борис Христов, Никола Гяуров, Никола Гюзелев, Гена Димитрова, Райна Кабаиванска и редица други нови изпълнители отдавна са познати на международната сцена. Тяхното творчество е определящо за бъл-

---

¹³³ По този въпрос съществуват редица изследвания и публикации на доц. д-р Петър Добрев в книгата му „Корени на българската цивилизация“, представена на едноименната конференция в ИИ на БАН през 2005 г., както и в многобройните му трудове за икономическата култура на древните българи, за техните символи, обреди, обичаи и пр. Неговите становища бяха представяни лично от автора години наред и в Института за древни цивилизации към СУ „Св. Кл. Охридски“, както и в различни изяви пред обществеността и медиите (Българското историческо дружество, БНТ и т.н.).

гарското културно наследство. Ето защо днес е въпрос на туризъм и бизнес да се привлечат хиляди чужденци, които да се запознаят с нашето минало и със сегашното ни културно наследство.

Всичко това е свързано с образованието и вековните традиции в неговото развитие и осъществяване в страната ни още от римско и тракийско време, със специфично българската епоха, започваща от килийното училище и писането на керамични плочки с калем, бележеща последователен възход. Тук следва да се отбележи, че още в първите години след Освобождението, у нас е гласуван т.нар. Закон на Мушанов¹³⁴, според който всяко дете, даже и най-бедното, е имало право да учи, което показва неговия демократичен характер. Относно по-нататъшното развитие на образованието у нас има наблюдения и изказвания на чуждестранни автори. Както отбелязва американската авторка Хестър Доналдсън Дженкинс през 1915 г. в сп. „Нешънъл Джогеографик“ (тогава „The National Geographic Magazine“) по повод образователната система на България от първите години на XX в.: „Въпреки че последни от народите на Балканския полуостров се освободиха от турска власт и че няма и четиридесет години, откак отхвърлиха османското робство, все пак неграмотността сред българите е по-малко разпространена в сравнение с всички други страни в региона. През 1880 г. само един от 10 войници в българската армия можеше да чете и пише; сега само един от всеки двадесет не може. Установена е прекрасна система за обществено обучение, обхващаща почти 5000 основни и голям брой средни училища, както и университета в София“ (става дума за първия и единствен тогава Софийския университет „Св. Климент Охридски“). По-нататък тя добавя, че през 1912 г. България е водила две войни, а през 1915 г. е водила трета; въпреки това тогавашното българско общество и държава са смятали, че образованието е важно за социално-икономическото развитие, поради което са отделяни и достатъчно за онова време средства за неговото осъществяване.¹³⁵ По-късно у нас се създават и други висши училища като Висшето търговско училище в Свищов, свързано с дарението на свищовския търговец и патриот Димитър Апостолов Ценов (1852 – 1932) и построено по подобие на германските търговски училища – по-специално на това в Берлин – Ханделс-Хохшуле (Handelshochschule). По негово желание, написано в завещанието му, с писмо от 20 май 1916 г., изпълнението на тази идея се възлага на друг свищовлия – проф. Георги Тодоров Данаилов, който заедно с акад. Александър Божинов и след дълъг период от време – през 1936 г. успяват да изпълнят това желание и с Наредба-закон от септември 1936 г. се учредява Висшето търговско училище. През 1945 г. то е преименувано във Висше училище за стопански и социални науки „Д. А. Ценов“, а през 1995 г. – Стопанска академия „Д. А. Ценов“.¹³⁶

¹³⁴ По научните бележки на доц. д-р Петър Добрев, ИИ на БАН, 2007 г.

¹³⁵ Вж. Архив на горепосоченото списание, актуализиран от д-р Ал. Пенелянков.

¹³⁶ За подробности вж. *Колев, К.* 75 години Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ – гр. Свищов. – В: Панорама на труда, бр. 7 – 8, 2011, с. 111 – 114.

В годините на социализма образованието в България се осъществява изключително в държавни образователни институции. Изключение правят само някои частни ученици, които поради болест или продължително отсъствие по други причини, се явяват самостоятелно на изпити при съответните учители, но това е единично явление.¹³⁷

Днес в България съществуват както държавни, така и частни училища, колежи и университети, в които осъществяват образованието си хиляди учащи се.

Опитът на европейските държави в сферата на образованието в аспекта на неговата роля за издигане на тяхната култура, с успех може да се ползва от относително новите членки на Европейската общност, каквато е нашата страна. Възможностите за неговото приложение се изразяват главно в следните *направления*:

1) Чрез съобразяване с европейските изисквания, документи и решения – така, както европейските държави – членки на Общността, се съобразяват с аналогичните, създадени от самите тях. Това е проверен опит, издържал изпита на времето, сверен със съвременните изисквания и конкурентоспособен на световния опит – в много случаи на страните отвъд Океана, източноазиатските и пр.

2) Чрез използване на опита (отделни негови елементи), натрупан в продължение на векове, т.е. на историческия опит на интегрираните европейски държави още от времето на създаване на Европейската общност, съчетан с днешните достижения, примесен със съответните традиции, народностни особености и т.н. Тук могат да се използват различни форми на взаимен обмен и сътрудничество в областта на средното или висшето образование и професионалното обучение, професионалното ориентиране, консултиране, ПОО, ППО и пр. (например чрез ползване достиженията на образователните практики в Германия и Франция).

3) Чрез използване на възможности за приложение на опита в областта на бизнес партньорството, бизнес обучението и академичното предприемачество за повишаване на конкурентоспособността (напр. по линия на опита във Великобритания).

4) Чрез взаимен обмен на образователен опит от Южна Европа (например от Гърция).

5) Чрез приложение на опита в сферата за европейските образователни програми, които обхващат множество и най-различни програми и проекти – като се започне от училищното обучение и се премине през образователните

---

¹³⁷ За обстоен преглед на образованието вж. Статистическите годишници на Царство България. (Показателен е фактът, че в първите години след Освобождението броят на лицата, завършили висше образование в чужбина и главно в Европа, е бил само 1 %!; у нас жените и девойките не са имали право да учат висше образование чак до 1925 г.! От този момент нататък им се дава това право, а преди това за тях в пълна валидност е била немската сентенция: „Kinder, Küche, Kirche (Деца, кухнята, църквата)“, при това под сянката на патриархата.)

програми по чужди езици, и се достигне до съответните програми и проекти за намаляване на регионалните различия (многостранен европейски опит).

б) Чрез приложението на опита в областта на социално-икономическата, материалната и духовната култура в европейските държави и показване на приноса на България към европейското културно наследство.

Всичко това може да се осъществи чрез последователното изучаване на закономерностите в европейския опит и при съобразяване с конкретните, специфични условия на нашата страна, много повече свързана с балкански и ориенталски нагласи, но тръгнала по европейските пътища.

Тук ще бъде разгледано най-важното направление – основа за реализиране на останалите, а именно:

1. Съобразяване на Р България с европейските изисквания в областта на образованието и културата

По тази точка е важно да се отбележи, че то започна да се осъществява още в *предприсъединителните процеси* към ЕС.

Образователните промени в България се осъществяват съобразно европейските изисквания, решения и документи, посочени в Първа глава, т.е. тези, с които се съобразяват и напредналите в социално-икономическо и културно отношение европейски държави.

Посочените промени започнаха своето осъществяване в предприсъединителните процеси на страната ни към Европейския съюз по пътя на последователното и постепенно приобщаване към ценностите на Европейската общност в сферата на образованието, както и в останалите сфери на човешката жизнена дейност, чрез реформиране на образователната система съобразно европейските образци и критерии. По-конкретно, това стана чрез съобразяване с решенията на Сорбонската декларация от 1998 г., Болонската декларация от 1999 г., Меморандума за учене през целия живот от 2000 г., както и с много конкретни съпътстващи решения в областта на образованието.¹³⁸

Особено голямо значение за развитие на образованието в страните от Европейската общност, в т.ч. в България има Лисабонската стратегия за растеж и заетост от 2000 г. и обновената Лисабонска стратегия от 2005 г., която определи генералната линия за развитие на икономиката, основана на знанието. За периода 2007 – 2013 г. Европейската комисия определи финансовите перспективи относно мястото на знанието и иновациите, основавайки се именно върху насоките, отразени в Лисабонската стратегия. Като главни финансови инструменти

---

¹³⁸ Подробна информация по този въпрос е дадена от авторката в брошурата Национални и регионални аспекти на образованието в България в контекста на европейските изисквания. Част първа. С., БАН, 2008, с. 9 – 22.

в тази област бяха посочени: Структурните фондове и Кохезионния фонд за увеличаване на образованието, иновациите и създаването на съвременна структура в слабо развитите региони; Рамковата програма за конкурентоспособност и иновации с оглед подкрепата на малките и средните предприятия; сътрудничеството в ключовите области на науката и технологията; идеите за въвеждане на нова динамика в научните изследвания, привличане на най-добрия научен потенциал и др.

В тях бяха очертани бъдещите цели на образованието, определени така, че да формират „общество на знанието“.

Подчертано беше, че в синтезиран вид основните формулирани цели в нея са:

– Подобряване на качеството на обучение на системите за образование и професионално обучение.

... Улесняване на достъпа до обучение.

– Отваряне на образованието и професионалното обучение към света.

Върху основата на тези цели, както и в съответствие с решенията на останалите европейски документи, се развива и образованието в България, в т.ч. средното образование, подложено на постоянни промени. Една от тях е свързана с финансирането в тази област, а то от своя страна – с новостите в него и по-специално, с въвеждането на *делегираните бюджети*. С Решение № 1045 на МС на Р България от 30.12.2004 г. бяха определени стандарти за издръжката на делегираните от държавата дейности, финансирани чрез общински бюджети за 2005 г. за ресора „Образование“, за числеността на персонала за общообразователните училища и разчетите за тяхното прилагане. Тези стандарти, от една страна, дават права за делегиране на съответните дейности, но от друга, на практика предопределят броя на персонала и размера на неговото възнаграждение, а това лишава работодателя от възможността да го променя в зависимост от конкретната финансова ситуация¹³⁹. Във всички случаи обаче делегираните бюджети в училищата вече са факт и училищният персонал вече е свикнал с тях.

Отношение към образованието и тясно свързаната с него квалификация имат и редица *международни програми за социални изследвания*, чиито анализи и резултати могат да се ползват успешно за усъвършенстване на образователно-квалификационните процеси. Тук може да се посочат:

– Международната програма за социални изследвания (*International Social Survey Programme – ISSP*), която представлява най-мощният дългосрочен научноизследователски проект за ежегодно изследване на актуални социални теми. В него работят по единна методика и най-модерни, съвременни академични стандарти, международно признати екипи от пет континента; пълноправните

---

¹³⁹ Вж. Дамянов, Ат. Организация и управление..., с. 58.

членове на тази програма и екипът са от 43 страни¹⁴⁰. Емпиричната информация се обработва и съхранява в Кьолн (Германия), а националният представител на България е Агенцията за социални анализи (АСА).

– Европейското социално изследване (*European Social Survey – ESS*), което е дългосрочен научноизследователски проект за измерване на промените в обществените нагласи и ценности в „разширяваща се“ Европа (в икономически, политически, социален и културен контекст). В него работят научноизследователски екипи от международен ранг в Лондон. Анализите и резултатите от този проект са база за научнообосновани социални и институционални оценки за разработване и усъвършенстване на европейски и национални социални политики, в които образованието заема своето подобаващо място.

Именно по методиките на ISSP и ESS Агенцията за сравнителни анализи (АСА) даде национално представени данни, свидетелстващи за ролята на образованието при формирането на бедността и ранжирането му по степен на бедност за различните държави. По-точно корелацията между образованието и бедността тук е следната: данните показват, че по показателя „образование“ трайно най-ниско образованите са най-масово бедни и най-силно застрашени от бедност; многократно прилаганите логистични регресионни анализи доказват, че то е основният и най-силният фактор, който тласка към бедността и изтласква от нея хората. Нещо повече – повишаването на образованието само с една степен намалява риска от бедност с около 60 %!¹⁴¹

Данните от извършените изследвания от посочените институции показват и значителни различия по пол в сферата на образованието и квалификацията. Така например съществуват различия по отношение на образованието на жените спрямо мъжете, които се обособяват в няколко кръга:

– осигуряването на равен достъп до образование и преодоляване на съществуваща неграмотност сред жените, което се отнася главно до етническите малцинствени групи;

– преодоляване на различията по пол, по съответни образователни дисциплини. Тук се наблюдава преобладаващо предпочитание на жените към социалните и хуманитарните науки, което води до тяхното феминизиране, а оттук – и до тяхното по-ниско заплащане. Това поставя необходимостта от разработване на програми за отпускане на стипендии и други стимулиращи средства за насочване на жени към природни и инженерни науки (естествено според способностите към тях);

---

¹⁴⁰ Тази програма е основана през 1984 г. в качеството си на форма на сътрудничество за провеждане на сравнителни кроснационални изследвания от Великобритания, Германия, САЩ и Австрия по модела на General Social Survey (GSS). За по-изчерпателни сведения вж. *Петков, Кр.* (съставител). Европейска социална политика. Сравнителни социологически анализи. Пловдив, Унив. изд. „П. Хилендарски“, Европейски колеж, 2008, с. 14 -- 15.

¹⁴¹ Пак там, с. 129 – 130.

– развитието на недискриминационното образование, обучение и квалификация и др.¹⁴²

Върху основата на характеризиранияте европейски документи със съответни критерии и проведените изследвания в международен (респ. европейски) мащаб се осъществиха и образователно-квалификационните изменения у нас. Те започнаха най-напред с *промени в законодателната база*. Най-важното тук бе осъществяването на *хармонизиране на българското законодателство в областта на образованието със законодателството на Европейския съюз в тази област*.¹⁴³ В тази насока бяха направени множество изменения и допълнения към съществуващите основни закони по отделни сфери на образователната система в България – висше, средно, професионално и т.н.

Основни закони в разглежданата област у нас са: *Закон за народната просвета* (1991); *Закон за висшето образование* (1995); *Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план* (1999); *Закон за професионалното образование и обучение* (1999) с последвалите многократни изменения и допълнения към тях.

Освен тези основни закони в сферата на образованието у нас бяха приети и няколко *национални стратегии* за неговото реформиране и развитие, а именно:

- *Национална стратегия за въвеждане на информационно-комуникационни технологии* (ИКТ) в българските училища, чиято основна цел е ефективното използване на съвременните информационни и мрежови технологии за повишаване качеството на образованието, обогатяване на съдържанието и въвеждането на иновационни образователни методи и технологии в учебния процес;

- *Национална стратегия за продължаващо професионално обучение* (ППО), която има за цел развитието на професионалната квалификация на обучаващите се с цел повишаване на възможностите за индивидуално развитие, кариерно развитие (трудова кариера) и за по-висока пригодност към пазара на труда;

- *Стратегия за образователна интеграция на децата от етническите малцинствени групи*, основаваща се на борбата с дискриминацията;

- *Национален план за интегриране на деца със специални образователни потребности и с хронични заболявания* с оглед създаването на условия за равнопоставеност на децата с увреждания и качествено образование, съобразно с която се цели преминаването от обучение на децата в специализирани учебни заведения към съответно в общите такива;

---

¹⁴² Пак там, с. 157 - 158.

¹⁴³ *Начев, Вл.* Хармонизация на българското законодателство с това на ЕС – път за ренинтегриране в Европа. - В: Приобщаването на България към ЕС. Политически, икономически и правни проблеми. С., Изд. къща „Стоилов“, 1996, с. 34 – 36; *Михайлова, А., Вл. Георгиев и др.* Предприсъединителният процес и законодателните промени в образованието на Р България. С., 2003; и др.

• **Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка** (2006 – 2015), имаща за цел осигуряването на пълно съответствие с европейските решения и приоритети за развитие на образованието в България.

По време на държавното управление преди кризата, бяха осъществени следните по-важни моменти:

- въведени бяха матурите;
- въведени бяха изпитните тестове;
- въведени бяха делегираните бюджети в училищата;
- подготвен беше нов правилник за вътрешния ред, както за дисциплината, така и за външния вид на учениците;
- осъществени бяха важни дейности по отношение на студентското кредитиране;
- имаше и промени в дейността на колежите, както и изменения в образователните степени (например отпадането на образователната степен „специалист“, която не съществува в европейската класификация на степените, докато в нашата система съществуваше) и много други.

В съответствие с европейските документи през годините бяха направени и изменения в приетия **Национален класификатор на професиите**. Със заповед № 884 от 07.11.2006 г. на Министерство на труда и социалната политика бяха утвърдени изменения и допълнения в действащата **Национална класификация на професиите и длъжностите**, които обхващат:

- включването на нови 394 длъжности;
- промени на 45 наименования на класове, подкласове и единични групи;
- промени в наименованието на 35 длъжности;
- промени на 545 кодове на длъжности;
- промени в кодовете и наименованията на 13 длъжности.

В областта на **висшето образование** освен Болонската декларация за създаване на общоевропейско образователно пространство за висше образование, подписана от 25-те европейски държави през годината на приемането на тази декларация – 1999 (днес обхванатите държави са вече 46), изключително важна роля играе и **Докладът на Комисията на Европейската общност, подписан в Брюксел на 21.09.2009 г.** Този доклад е насочен към Европейския парламент и Европейския икономически и социален съвет. В него се посочват положителните промени в осигуряването на **качеството на висшето образование**, както и предложенията за неговото по-нататъшно развитие и усъвършенстване. Това е тясно свързано с проведената съвсем наскоро среща на министрите от 46-те държави (вкл. България), за обсъждане и приемане на **Нова програма по приоритетите на Европейското пространство за висше образование до 2020 г.**

Основните предложения във връзка с качеството на висшето образование по пътя на неговото последователно и непрекъснато подобряване са свързани с оценката на три показателя за неговото измерване, изразяващи се в:

1) Измерване и оценяване на етапа на разработване на **външно осигуряване на качеството** съобразно европейските стандарти.

2) Оценка на нивото на участие на студентите, т.е. когато студентите участват в управлението на националните органи за осигуряване на качество, във външни проверки на висшите учебни заведения и др.

3) Ниво на международното участие, т.е. държавите получават най-добри резултати, когато има международно участие във външните проверки на ВУЗ и др.¹⁴⁴

Във връзка с повишаване **качеството на висшето образование** в България съобразно препоръките на европейската среща на високо равнище (Г2020) и по-конкретно с **Новата програма за приоритетите на Европейското пространство за висше образование до 2025 г.**, у нас също се вземат мерки. През юни 2010 г. МОМН представи предложение за осъществяването на международна оценка на висшите училища, което е в съответствие с европейските директиви. Възниква въпросът обаче защо на такава оценка се предлага да бъдат подложени само държавните висши училища, а частните ще останат в сянка? Отговорите на образователното министерство, че това е така, защото само първите получават държавни субсидии, е неоснователен, защото и държавното, и частното обучение еднакво се нуждаят да произвеждат кадри с високо качество на образование и обучение, независимо от формата на финансиране. Следователно и оценката от страна на международните комисии е необходимо да се осъществи за двата вида обучение в сферата на висшето образование.

Във връзка с **качеството на средното образование** могат да бъдат посочени интересни данни. Така например резултатите от международното изследване TALIS, 2008 г. (сред педагозите от 25 европейски държави плюс Бразилия, Малайзия, Мексико и Корея) показват, че българските учители са много добри професионалисти, а в българските училища има дисциплина. Според учителите от прогимназиите в България (200 на брой за последните) 90 на сто от тяхното време преминава в преподаване и само 5 на сто – в създаване на ред и дисциплина; у нас само 16,5 % от учениците преписвали, докато средно за Европа процентът е 20,9 и т.н. Това изследване е било анонимно и се базира на отговорите в съответните анкети.

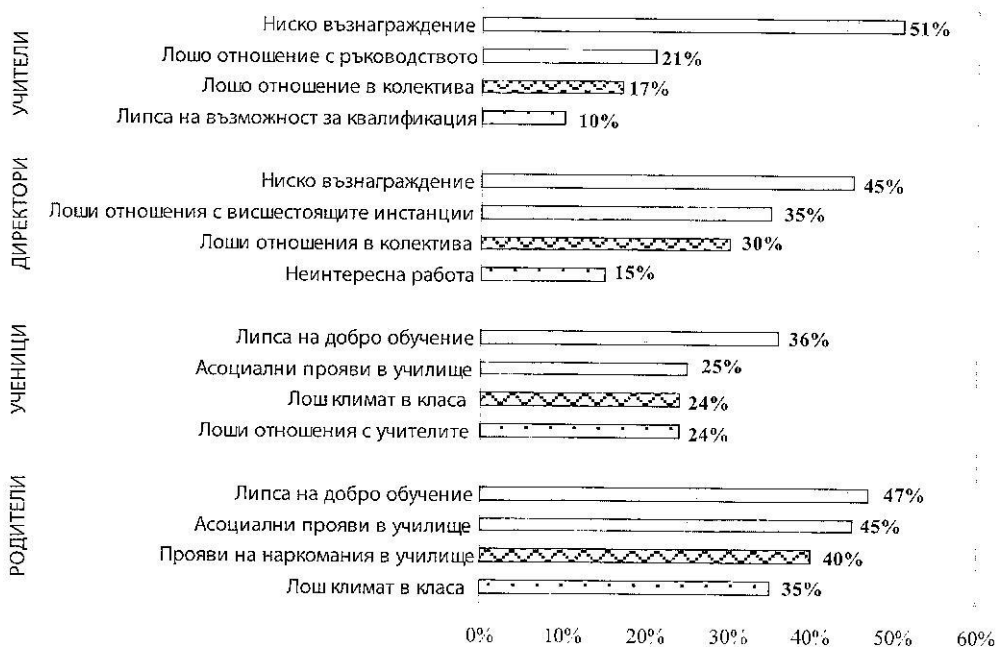
Според друго проучване на Института (фондацията) „Отворено общество“ и Столичната община **за оценка на качеството на образователните услуги в средните училища** за 2009 г. 38 % от учениците в София заявяват, че не биха влезли в часовете на половината си учители, ако не ги чакат санкции и неприятности; 7 от 8 деца смятат, че изборът на училището им е сполучлив; 2/3 от родителите смятат, че децата им се нуждаят от частни уроци. В това анкетно проучване участват 1005 ученици, 888 родители, 125 учители и 20 директори от 57 учебни звена. Ето и някои отговори от проведената анкета:

---

¹⁴⁴ По Доклада за оценка на Болонския процес за 2009 г. (<http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents.htm>) вж. също СОМ(2005)152 от 20.04.2005 г. (за значението на реформите от Болонския процес, вкл. осигуряването на качество).

Таблица 11

* Таблицата е съставена по данни на Фондация „Отворено общество“ и Столична община.

За взаимоотношенията между ученици и учители може да се съди от следната схема:

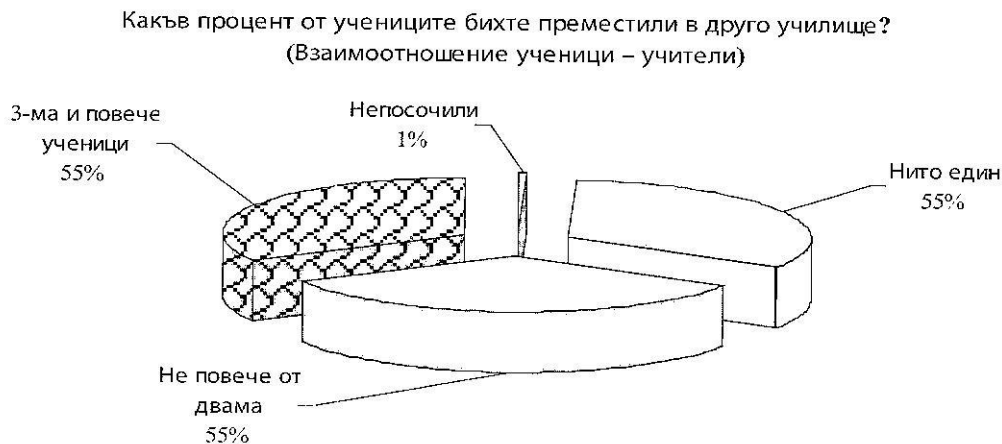

Схема 3

* Схемата е съставена по данни на същите организации.

Тези взаимоотношения се класифицират така: според 4/5 от учителите степента на доверие между тях и възпитаниците им е висока, но оценката на учениците е значително по-ниска, тъй като половината от тях смятат, че доверието между учащите се и педагозите съвсем не е на високо равнище.

В условията на глобалната криза, респ. при новото управление на МОМН (по-рано МОН), се провеждат и нови реформи в образованието и квалификацията у нас, в т.ч. реформи в средното образование, в Закона за висшето образование; предвиждат се изменения в образователните степени, академичното устройство, комисиите и пр.

Предизвикателствата към образованието по време на кризата са свързани с осъществяването на промени съобразно с нейните изисквания, които налагат необходимостта от търсенето на нови пътища и насоки за оцеляване в сегашните извънредно трудни условия за икономиката и обществото. В тази връзка могат да се посочат като пример предвидените промени за нов закон за училищното образование (средното образование); необходимо е да се вземат мерки против насилието в училищата, което придобива все по-големи размери, обусловено от бедността, от „образците“ на редица медии, липсата на контрол или недостатъчен от страна на органите на реда в училищата и др.

Предвиждат се и редица мерки за намаляване на бюрокрацията и осигуряването на прозрачност в развитието и управлението на народната просвета, както и във всички останали сфери на икономическия, общественно-политическия и културния живот.

Особено голям проблем по време на кризата е развитието на връзките на образованието с бизнеса, които без друго у нас са на ниско равнище. За разлика от европейските страни като Швеция, или азиатските като Япония, където тези връзки са изключително развити и спомагат за развитието на образованието и науката, у нас, в условията на тотална криза, това практически е невъзможно, с някои изключения при отпускането на стипендии на студентите, сключили договор с големи фирми, осигуряващи тяхното обучение и възможности за работа след неговото завършване. Ето защо тук е необходимо да се търсят резерви за установяване на връзките „университети – бизнес“, което, както се отбеляза, има пряко отношение към повишаване на конкурентоспособността (на този въпрос ще бъде обърнато специално внимание по-нататък). Сериозните промени в образованието и квалификацията, осъществени съобразно европейските изисквания, трябва да бъдат продължени в периода на дълбоката икономическа и социална криза, въпреки тежките финансови сътресения и недостиг на средства. Само чрез по-нататъшни адекватни промени ще бъдат омокотени предизвикателствата на кризата и ще бъде изведено българското образование на предни позиции. В този процес обаче трябва да се държи сметка за *социалната цена на промените*, защото най-важният източник и потребител на тези промени винаги си остава човешкият ресурс; всяка реформа, несъобразена с неговите възможности за развитие, би имала отрицателни последствия за него.

За влиянието на кризата върху нашата страна, в т.ч. върху образованието, научна обосновка и обстоен анализ са направени от чл.-кор. проф. Ив. Ангелов в посочената вече статия „Световната финансово-икономическа криза и България“.¹⁴⁵ В нея се отбелязва, че „...като малка страна със слабо развита и силно отворена икономика, **България не може да остане изолирана от глобалната финансова криза...**“; необходима е навременна и срочна антикризисна програма.¹⁴⁶

В статията си чл.-кор. проф. Ив. Ангелов очертава 12-те уязвими направления: опасността от намаление на износа, огромното намаление на инвестиционната активност в европейските страни през 2009 г., намалението на износа като обем и цени и т.н.¹⁴⁷ Същевременно посочва изключително важното обстоятелство, че **влиянието на глобалната рецесия върху България ще е много по-силно, отколкото влиянието на глобалната финансова криза**, поради което е необходимо разработване на спешна **антикризисна програма**, която да съответства на договорената антикризисна политика на ЕС. **В областта на образованието спешните мерки**, които следва да се приложат незабавно и да дадат резултат до няколко месеца или най-късно до 1 -- 2 години, са свързани главно с повишаване на разходите за образование (успоредно с разходите за наука, здравеопазване, социални защитни мерки и др.).

Едновременно с това е необходимо ускоряването на реформите в здравеопазването, образованието и науката за повишаване на тяхната ефективност и по-рационално използване на финансовите ресурси; разработване на адекватна програма за квалификация и преквалификация, за пренасочване на новата безработица; разработване на програма за по-пълно привличане на ромските деца в образователната система и масирано обучение на възрастното ромско население в кратки курсове по определени професии и др.

По отношение на мерките от средносрочен характер (5 -- 7 години), т.е. ако рецесията се задълбочи и продължи повече от 1 -- 2 години, да се изработи комплексна програма (в т.ч. за образованието) за растеж, заетост, доходи и социални помощи чрез мащабни разширения и модернизация на инфраструктурата във всичките ѝ измерения, т.е. от рода на програмите по времето на Рузвелт в САЩ и в Германия през 30-те години на миналото столетие; по отношение на мерките от дългосрочен характер (при евентуално продължение на кризата повече от 2 -- 3 години) да се форсира политиката за модерно развитие на образованието, в т.ч. масовото включване на ромските деца и възрастното ромско население в програми за образование и повишаване на квалификацията при водеща роля на държавата.

---

¹⁴⁵ Ангелов, Ив. Влияние на глобалната..., с. 41.

¹⁴⁶ Ангелов, Ив. Нужна е превантивна антикризисна програма. -- В: Пари, 19 февруари 2008 г.

¹⁴⁷ Пак там, с. 42 -- 44.

Като обобщение към антикризисните мерки чл.-кор. проф. Ив. Ангелов посочва, че „теоретическа основа на икономическата политика на българската държава трябва да стане философията на модерното кейнсианство, тъй като сегашната криза е провал на неокласическата либерална школа: България трябва да се развива като държава с регулирана пазарна икономика, а не със саморегулираща се такава“¹⁴⁸.

Един от основните моменти за повишаване на *ефективността от образованието* днес е осигуряването на неговото *качество*. За целта в сферата на висшето образование е основана *Европейската мрежа за осигуряване на качеството* (European Network for Quality Assurance)¹⁴⁹. Тя е основана през 2000 г., а през 2004 г. е трансформирана в Европейска мрежа за осигуряване на качеството във висшето образование (ЕМОК). Тя има задачата да подготвя доклади за стандартите и насоките за осигуряване на качеството на висшето образование, каквито са приети в гр. Берген през 2004 г. и на Лондонската среща през 2007 г. от европейските министри на образованието. Тези доклади са изготвени съвместно с групата Е4, в която влизат още: Европейската асоциация на университетите (ЕАУ), Европейската организация на институтите за висше образование и Европейският студентски съюз.

ЕАУ има задача за изграждането на европейското пространство за висше образование чрез подобряване и усъвършенстване дейността на университетите; Европейската асоциация на институтите за висше образование (EURASHE) е създадена през 1990 г. в гр. Патрас (Патра), Гърция и обменя знания и опит с други международни образователни институции.¹⁵⁰

Европейският студентски съюз (ЕСС) е създаден през 1982 г. чрез обединяването на 7-те студентски съюза на европейски държави като Western European Students Information Bureau (WESIB), т.е. Информационно бюро на студентите от Западна Европа; през 2007 г. името му се променя в сегашното European Students' Union (ESU).

Всички тези организации всяка година организират Форум за осигуряване на качеството във висшето образование. Последното има тясна връзка с разработването и предлагането на съответни стандарти.

Подобряването на образователните стандарти е свързано с мобилността на студентите и обучаващите се в различни програми за професионално обучение. В *стратегията на ЕС „Образование и обучение 2010“* бе предвидено обединяването на програмите ERASMUS, COMENIUS, LEONARDO da VINCI и GRUNDTVIG в една обща програма, носеща наименованието Lifelong Learning

---

¹⁴⁸ Пак там, с. 47 – 52.

¹⁴⁹ Вж. www.enga.eu

¹⁵⁰ През май 2008 г. в Малта беше организирана конференция по линия на EURASHE по проблемите на качеството на висшето образование и европейските квалификации, които отговарят на съвременните изисквания на пазара на труда, в т.ч. на образователния пазар.

Programme. Засега все още няма единна оценка за изпълнението на тази стратегия, а какви са резултатите ще покаже бъдещето.

Според тази стратегия основните цели на политиката в областта на образованието за посочения период са към подобряване на качеството и ефективността на системите на образование и обучение в интегрираните европейски държави, към осигуряването на достъп и образование за всички.

С приемането на новия *Закон за средното образование* то ще стане задължително – така се предвижда от МОНМ във връзка с реформата на образователната система в сферата на средното образование. Сега учениците могат да напускат училище след завършване на 7-ми или 8-ми клас; според Конституцията обаче обучението е задължително до 16-годишна възраст, т.е. до 10-ти клас. При новите условия целта ще бъде всички да завършат гимназия; друг момент е засилване на професионалното обучение. Новост е и взаимното признаване на образователните кредити на студентите, както и на научните степени на преподавателите в частните университети у нас, които са голям брой, но за легитимни са признати 10 от тях.¹⁵¹

Промени се очакват и по отношение на *учебния материал и учебното съдържание*. В това отношение МОНМ предлага да се извърши цялостна промяна при писането на учебниците, да бъдат разтоварени от излишни и неразбираеми за учениците текстове; те ще бъдат писани от учители, а не от университетски преподаватели, за да бъдат по-близки до нивото на учащите се.

За осъществяване на по-ефикасно образование и облекчаване на финансовото състояние на студентите беше предвидено държавата да гарантира *студентските кредити* от 2008 г. нататък. Те ще се дават с гратисен период по време на обучението, даже година-две след завършването, като след това ще се изплащат от самите студенти, което е важен социален момент по отношение на студентите с ниски доходи.

Друга конкретна мярка за повишаване равнището на образованието в България е *подобряване на частното обучение и по-доброто му приобщаване към европейските образци*. В тази връзка през декември 2007 г. у нас бе учредена стипендия „Европа за българските студенти“; през същата година средните български училища представиха програми за средно образование за т.нар. Салон на пансионатните училища в Европа¹⁵², в които бяха посочени реда, условията и начините за осъществяване на този вид обучение в контекста на европейските стандарти.

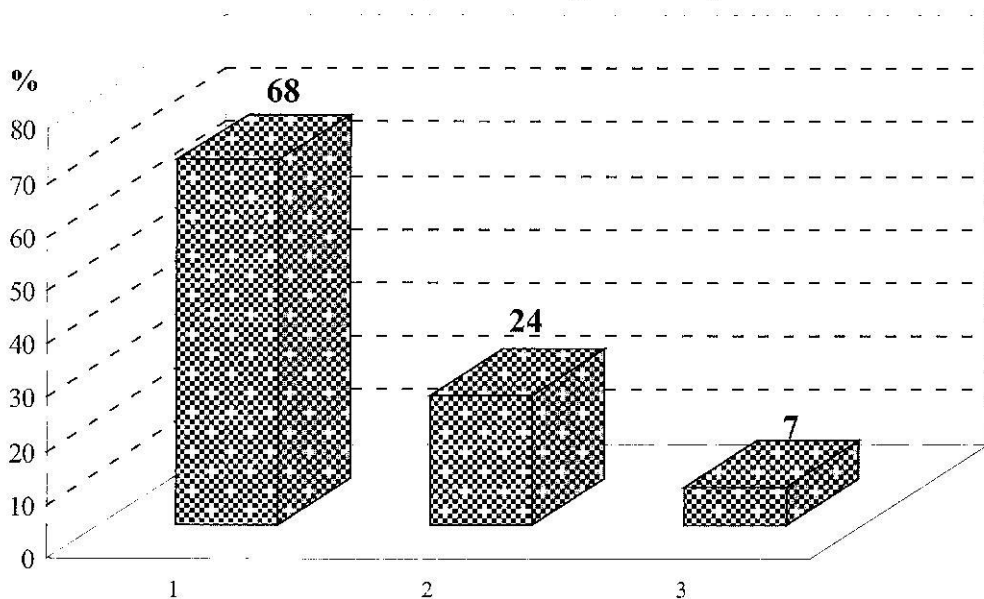
При оценката на състоянието на българското образование не може да се пренебрегне и реализацията на младите специалисти (фиг. 1).

---

¹⁵¹ Вж. Проектозакон за образованието в България, 2009 г. (първият вариант).

¹⁵² Представянето им беше организирано в хотел „Шератон“ – София, в началото на декември 2007 г.

Реализация на младите специалисти*

Фиг. 1.

* По данни на асоциация „Алфа Рисърч“ – резултати от проведено социологическо изследване за образованието в България (2007 г.).

Известно е, че част от висшите училища в България предлагат обучение по специалности, не особено търсени на пазара, или се получава дублиране на специалности, което води до свръхпроизводство на специалисти, оставащи без работа. Интересни данни в тази област дава проведеното социологическо изследване на агенция „Алфа Рисърч“, според които младите специалисти с висше образование на възраст до 30 години са се реализирали по следния начин: 68 % – в частния сектор, 24 % – безработни и 7 % имат собствен бизнес, а един процент от тях са заминали в чужбина (вж. фиг. 1).

Проблемът в разглежданата област трябва да намери своето решение в неотложна перспектива, за да може своевременно да бъде съобразен с изискванията на трудовия пазар.

Освен посоченото съобразяване и приобщаване на българското образование към европейските изисквания съществува и *специфично обучение, което се провежда по линия на МТСП*. Активната политика на пазара на труда включва в себе си пакет от програми, проекти и мерки за подобряване на уменията, образованието и квалификационното равнище на безработните и заетите за осъществяване на адаптацията им към изискванията на пазара на труда. От

анализа на тези програми, проекти и мерки в Националния план за действие по заетостта 2009 г., вкл. Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, проект „Красива България“ и Социално-инвестиционния фонд в Р България, разработен по предложение на МС на Р България и одобрен от Пленарната сесия на Икономическия и социален съвет на 28 септември 2009 г. се вижда, че програмите и мерките за обучение и заетост, и обучение на възрастни, финансирани със средства за активна политика на пазара на труда, са на обща стойност 208 573 771 лв.; от тях 190 млн. лв. са от държавния бюджет¹⁵³. Една от активните мерки, по които се предвиждат най-много средства, е организирането на обучение за ограмотяване, за придобиване на професионална квалификация и ключови компетентности на стойност 6 млн. лв. Освен това съществуват и програми за заетост и обучение с финансиране от други източници по многогодишни програми, напр. Проекта за развитие на човешките ресурси и насърчаване на заетостта по програма PHARE. Общото финансиране само за 2009 г. е на стойност 164 290 997 лв., като от тях 8335 млн. лв. са от държавния бюджет. Предвиденият, очакван ефект от тези програми, е нова заетост за 11 503 лица и обучение на 47 820 души.

По Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ за 2008 г. е отчетено реално изпълнение на дейностите по съответните схеми според приоритетните оси, като по тях са сключени 690 договора, от които се изпълняват 671 договора, а останалите са прекратени. Тревожен обаче е фактът, че най-голям брой прекратени договори (17) са по схема „Квалификационни услуги и обучения на заети лица“. Това се обяснява с икономическата криза, която засегна пазара на труда в страната ни в особено силни размери, на предприятията, които прекратяват предсрочно договорите на обучаваните лица, тъй като съществува изискването за продължаване на заетостта им минимум една година след приключване на тяхното обучение и др. По същество МТСП разполага с много голям ресурс по тази Оперативна програма, който възлиза на 1,2 млрд. евро, но практически остава неизползван, което е недопустимо в условията на криза. В края на декември 2009 г. министърът на МТСП даде първите ваучери на желаещите се да се включат в тази програма и да се възползват от представените им възможности.

В аспекта на квалификацията по посочената програма е предвиден проектът „Квалификационни услуги и обучение за заети лица – фаза 2“ (насърчаване на заетостта). Предвижда се в рамките на тази област (операция) да се извърши обучение за придобиване или повишаване на професионалната квалификация на лица, регистрирани като безработни, с приоритетно насочване на лица от уязвими групи.

---

¹⁵³ Предвидените активни програми и мерки са финансово обезпечени със средства от държавния бюджет и други източници по линия на европейските програми и фондове с около 175 млн. лв.

Определени са и други основни области на интеграция: така например по операция „Развитие“, ще се извършва обучение за придобиване или повишаване на професионалната квалификация на лица, които са освободени от работа след 01.11.2008 г., вследствие на реструктуриране на предприятията; евентуално закриване, намаляване на обема от работа или закриване на част от производството с цел тяхното последващо включване.

Операция „Аз мога“ ще даде възможност на заети лица по трудов договор, без значение от сферата им на дейност, да се включват в курсове за придобиване на професионална квалификация или ключови умения с цел повишаване пригодността им за заетост или даване на възможност за кариерно развитие.

Дейностите по операцията допълват дейностите, реализирани по схеми, за даване на безвъзмездна финансова помощ по следните две направления: „Квалификационни услуги и обучение за заети лица“ и „Квалификационни услуги и обучения за заети лица – фаза 2“. Така се дава възможност на лица, чиито работодатели не кандидатстват и не изпълняват проекти по посочените схеми, да се включат активно в мерки за учене през целия живот и повишаване на знанията и уменията им. Чрез операцията ще бъде осигурен пряк и равен достъп на заетите лица до учене през целия живот, без това да зависи от инициативата на техните работодатели.

През април 2009 г. ЕК представи комюникето „Нови умения за нови работни места“, в което се акцентира върху необходимостта от изпреварващо предвиждане на потребностите на пазара на труда и осигуряване на съответстващи на тях умения. Във връзка с това пред страните-членки се поставят конкретни цели и задачи в следните направления:

*Да подготвят хората за нова работа в обществото, основана на знанието, по-специално чрез*¹⁵⁴.

1. повишаване на цялостното равнище на уменията, с отдаване на приоритет на образованието и обучението на хората с малко умения и на изложените на най-висок риск от икономическо и социално изключване, включително рано напускащите училище и млади хора с ниски образователни постижения, възрастни заети лица, дълготрайно безработни, жени, опитващи се да се върнат на пазара на труда, емигранти и хора с увреждания;

2. предоставяне и насърчаване на първоначално и продължаващо образование и обучение за умения и компетентности от най-високо и дори отлично качество, за да се поддържа и засили капацитетът им за иновации и др.

Друга европейска приоритетна насока е да се продължи работата по *валидирането на резултатите от обучението и прозрачността на квалификациите, по-специално посредством:*

---

¹⁵⁴ Нови умения за нови работни места. Изпреварващо предвиждане на потребностите на пазара на труда и осигуряване на съответстващите на тях умения (SEC (2008) 3058).

1. развиване на валидирането на получените познания чрез формално, неформално и самостоятелно учене на национално равнище, в съответствие със заключенията на Съвета от май 2004 г. прилагането на *Европейската квалификационна рамка (ЕКР)* и на съществуващите или бъдещи европейски системи за прехвърляне и натрупване на кредитите във висшето образование и професионалното образование и обучение;

2. по-нагътно развиване на Europass като инструмент за прилагането на ЕКР и отчитане на национални системи за валидиране на неформални и самостоятелни форми на обучение.

Според ОП „Развитие на човешките ресурси“ фундаментален проблем е финансирането (което е и основата на всяка дейност). В тази връзка се поставя задачата *да се разгледат въпросите на финансирането и качеството* чрез:

1. използване на Структурните фондове, както и на Програмата за учене през целия живот, Рамковата програма за конкурентоспособност и иновации и Седма рамкова програма за научни изследвания и технологично развитие в подкрепа на тази инициатива;

2. подобряване на качеството и пригодността на професионалното образование и обучение на всички равнища чрез въвеждане на принципите за осигуряване на качество, залегнали в европейските референтни инструменти, и участието на социалните партньори.

По същество най-важното условие за нормално и ефективно функциониране на образователния процес е именно *финансирането, финансовата осигуреност*.

Основният дял от финансовите средства за образованието се осигуряват от държавния бюджет. По данни на НСИ през 2005 – 2006 г. разходите за образование достигат 11,6 %, след което намаляват до 9,4 % за 2011 г. В сравнение със средния показател за ЕС, у нас се използват с 1 % от БВП по-малко средства за образование.¹⁵⁵ При това по-значително е изоставането на страната ни спрямо Европейската общност при финансирането на основното и висшето образование, особено при висшето; за един учащ се у нас, размерът на финансовите средства е три пъти по-малък от средноевропейския. Това несъмнено се отразява върху качеството на българското образование и е в разрез с изискванията и критериите на ЕС в тази сфера.

Колкото се отнася до *структурата на финансирането*, то следва да се отбележи, че основната част от средствата за образованието е предназначена за текущи разходи. Преобладаващата част от тях се разпределя за персонала. Така например през 2008 г. относителният дял на текущите разходи за образование в България е бил 82,4 %, докато средно за ЕС през същата година той е съставлявал 91 %; делът на финансовите средства за персонала от тези разходи за посочената година в страната ни е бил 71,4 %, а за ЕС – 277,3 %.

---

¹⁵⁵ По данни на Евростат.

По същество делът на текущите разходи за образование у нас е 98 %, а делът на капиталните разходи – 2 %. Ясно е, че подобна структура имат и разходите в тази сфера и в другите европейски държави, но при нас разликата е по-силно изразена.

Разходите за персонала са предимно разходи за заплащане труда на преподавателите в съответните учебни заведения. Те са различни в зависимост от отпуснатите им от държавния бюджет средства, от допълнителните приходи на някои от тях, от връзките им с бизнеса и др.

Най-общо казано, *средствата за образование* в България са крайно недостатъчни, не съответстват на европейските показатели и не създават мотиви и стимули към труд на заетите в тази сфера, нито пък допринасят за повишаване на количествените промени в нея и най-малко съдействат за повишаване на качествената ѝ страна. Това от своя страна намалява конкурентоспособността на българското образование. За периода 2007 – 2011 г. обществените разходи за образование в България от 5 % от БВП намаляват на 3,3 %. Тези статистически данни недвусмислено и нагледно илюстрират многото фрази, които се крият зад тях.

За издигане на образователното равнище съдействат и различните *неправителствени организации (НПО)* или т.нар. Трети сектор в развитието на икономиката¹⁵⁶ и обществото. Те играят важна роля в изучаването и приложението на опита в решаването на редица проблеми от материално, здравно, социално, демографско, вкл. *образователно естество*. Тези организации – сдружения и фондации с нестопанска цел допринасят за разработването на нови политики, програми, курсове за квалификация и преквалификация, за дарение на учебни пособия, материали, аудиовизуална техника и много други в сферата на образованието, както и за съдействие в осъществяването на неговите реформи. Тук могат да се посочат редица такива НПО, като: Фондация „Отворено общество“, „Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия“, Фондация „Еврика“, Културно-образователния център „Покров Богородичен“ и т.н.

Фондация „Отворено общество“ има своя организация в България от 1990 г. Тя оказва съдействие за развитие на гражданското общество, за интеграцията ни в европейските структури, а в областта на образованието – за подпомагане на реформите в него. За това свидетелства и научноизследователската дейност към нея, а именно:

– осъществяване на мониторинг и оценка по проект „Модернизация на образованието“, в резултат на което е издадена книгата „Държавата срещу реформите“;

---

¹⁵⁶ Вж. *Филева, М.* Неправителствените организации и тяхната роля за подобряване на социалната защита в България. НИИ, С., БАН, 2002, 87 с.; *Филева, М.* Благотворителността и неправителствените организации в България. – В: Панорама на труда, рубр. „Световен опит“, 2005, № 8, с. 39 – 47; и други публикации за третия сектор.

– изследване на тема: „Прогноза за перспективите на българския образователен пазар“; върху основата на който започна реализирането на мащабен проект „Стратегия и нов закон за висше образование“;

– изследване на тема: „Нуждите инвестиции в българското висше образование“ и др.

Освен теоретични, фондацията е подпомогнала и много приложни проекти. За тях само за периода 2000 – 2005 г. тя е изразходвала 4 298 000 USD. Тези проекти са по **програмата „Образование“**, чиито цели са насочени към подкрепа при реформирането на висшето и средното образование в България, осигуряването на равен достъп на всички и качествено образование за всички и пр.

Основни проекти по тази програма са:

1. „Стратегия и нов закон за висше образование“;

2. „Изработване на системи от показатели за оценяване на качеството на образованието в средните училища в България“;

3. „Програма за международни оценки на ученическите достижения“; „Въвеждане на гражданско образование“ и т.н.

Фондация „Отворено общество“ помага и чрез финансиране при разработването на редица научни проекти на учени от БАН, ВУЗ и други институции.¹⁵⁷

Фондация „Отворено общество“ създава възможности за реализиране и на **програми за международно образование**. Те се осъществяват чрез сътрудничеството на фондацията с института „Отворено общество“ в Ню Йорк, Централноевропейския университет в Будапеща, с престижни университети във Великобритания и др. Тези програми създават възможности за обновяване на университетските програми, обучение за магистърски и докторски програми, студентски и научни специализации, участие в летни училища и др.

Международният център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия осъществява своята дейност в България от 1992 г. Той изследва проблемите на социалната и културната адаптация на малцинствените общности в страната ни и социалнопсихологическите напласи към тях. В сферата на образованието той е реализирал следните приложни програми, проекти и практики:

1. Програма „Да върнем децата на училище“, насочена към задържане на ромските деца на възраст 7 – 14 години в училище;

2. Стипендианска програма за младежи и девойки от малцинствените групи, а също за ученици, които учат далеч от своите семейства и др.

3. Построена е гимназия в с. Рибново – общност на българи-мюсюлмани с висока раждаемост и ниски доходи, която създава възможност за завършване на средно образование и др.

---

¹⁵⁷ Например проектът „Семейна социална политика“ на авторски колектив от ИИ на БАН – социално направление, с ръководител *доц. д-р К. Стоянова*, в който Първа глава е посветена на семейната, в т.ч. образователно-културна политика към българското семейство и ролята на НПО и е от М. Филева. По-късно излиза и книгата с аналогично заглавие (1996 – 1997).

Останалите фондации и центрове също допринасят в една или друга степен за подпомагане на образователните процеси в страната и за количествени и качествени промени в тази област.¹⁵⁸

Освен по образователните проблеми третият сектор осъществява и много други дейности в областта на социалната защита, културата, спорта, отдиha и пр.¹⁵⁹ Така например българските традиции в областта на благотворителността са едни от най-разпространените и се представят в *сферата на социалната политика* чрез една от най-старите и с най-голям опит неправителствена организация, каквато е **Българският червен кръст (БЧК)**. На фона на неговия опит и дейности се проявяват и нови страни, свързани със социалната защита, осъществявана от НПО, чрез дейностите и постиженията на Фондацията „Развитие на гражданското общество“ (ФРГО), както и формираните фондации към Българската православна църква, чиито много известен представител е Фондация „Покров Богородичен“, а също католическата благотворителна организация „Каритас“, неправителствени институции за деца в неравностойно социално положение и редица други, които имат благотворителността като основен предмет на дейност.

Характерно е, че към **Фондация „Покров Богородичен“** функционира и енорийски център „Покров Богородичен“, към който, освен благотворителни цели – помощ за деца в неравностойно положение и др., са организирани и курсове за обучение по различни изкуства и специалности за деца и възрастни – по иконопис, стенопис, мозайка, дърворезба, вероучение, свирене на различни инструменти (китара и пр.), както и курсове по чужди езици, в т.ч. гръцки език.

Фондация „Българска памет“ пък има за цел подпомагането на редица културни дейности и инициативи в България. С такава функция у нас действа и **Фондацията „Америка за България“**, както и много други НПО в областта на образованието и културата.

Всичко това има за цел повишаването на образованието, обучението и квалификацията с оглед осигуряване на по-висока мобилност и адаптивност към непрекъснато променящия се трудов пазар, за повишаване на равнището и качеството на образователния пазар.

Разгърнатата и качествена характеристика на състоянието на образователните процеси в България, в т.ч. на основните индикатори, стратегии, политики и т.н., е направена от проф. д.ик.н. Росица Чобанова в: *Information Society Development in Bulgaria, 2003*¹⁶⁰; *Demand for knowledge in the process of European economic*

---

¹⁵⁸ За по-изчерпателни сведения вж. *Томова, Илона. Действия на неправителствения сектор в демографската област. Обобщаващ доклад, пълен текст. Институт по социология, БАН, част IV. – В: Демографско развитие на Р България. С., 2005, с. 391 – 406.*

¹⁵⁹ В областта на културата едно от сдруженията с хуманна дейност в областта на НПО е Фондация „Помощ за благотворителността“.

¹⁶⁰ *Chobanova, R. Information Society Development in Bulgaria. Institute of Economics Bulgarian Academy of Sciences. Sofia, 2003, p. 66; p. 134-152; p. 135-137 (Table 44 Indicators*

integration, edited by Rossitsa Chobanova, Bulgarian Academy of Sciences, 2008. В тези трудове се изясняват въпросите на икономиката на знанието в модерното общество в условията на европейската икономическа интеграция, главните и регионални аспекти на иновациите, както и ролята на човешкия фактор в посочените процеси.

Особено важен документ, касаещ образованието, е сключеният **Пакт за икономическо и социално развитие на Република България до 2009 г.**, от страна на правителството, представители на работодателите и на синдикатите (26 септември 2006 г.). Наред с основните цели и приоритети, отбелязани в този обществен договор за социално и икономическо развитие на страната ни по пътя на европейската интеграция, подписан за пръв път в нашата обществена практика, в него беше поставен въпросът за модернизирание на образователната система, който включва:

- стимулиране на инвестициите в образованието с цел осигуряване на връзката с иновациите;
- финансиране на програма за качествено професионално обучение;
- увеличаване на средствата за образование и наука с цел достигане до средните стойности за страните – членки на ЕС;
- увеличаване на инвестициите в човешкия капитал с цел включването на не по-малко от 7 – 8 на сто от икономически активното население в обучение, осигуряващо учене през целия живот и т.н. (от чл. 7.3 до чл. 8.24, посветени на образованието). За съжаление действителността сега е друга и при реформите в образованието, както и в науката, не се взема под внимание нито социалният елемент, променящ съдбата на хиляди хора, заети в тези изключително важни сфери, нито изискванията и приложението на Лисабонската стратегия, основана на знанието. Дано след отшумяване на кризата нещата в тази сфера да поемат своя възходящ път.

Същевременно посоченото дотук има двустранно значение: от една страна, за да се съхранят и доразвият мерките, насочени към социално най-уязвимите групи на обществото; от друга – за отговарянето с адекватни действия на предизвикателствата на кризата чрез увеличаване на бюджетното финансиране и чрез провеждането на постоянен мониторинг и контрол върху неговото правилно, целесъобразно и ефективно изразходване.

Актуални сведения за състоянието на образованието у нас днес могат да се видят от **Становището на Икономическия и социален съвет: „Пазарът на**

---

for information society topic Education grouped by domains); Demand for knowledge in the process of European economic integration – Part VI – Human factor in knowledge society, Innovation and the Paradigm of Work and Personal Life – Dragoş Constantin Vasile, Rady Emilian; Quality of the Human Factor and Challenges for the New Economy and European Integration. Necessary Changes for Bulgaria – Katya Vladimirova; The Bologna Process for the Establishment of the European Higher Education Area – Svetla Boneva; Studying the Quality of Social Capital as a Prerequisite for Successful Accession to the EU – Alexi Danchev.

труда в условията на финансова и икономическа криза – предизвикателствата и възможни решения¹⁶¹.

По специално в т. 2 на Становището се посочва, че ситуацията на трудовия пазар и икономиката на България навлязоха бавно, но сигурно в рецесия на икономическата активност, като забавянето е от около 6 месеца. Докато индустриално развитите страни бавно, но постепенно излизат от кризата, то за българската икономика това не е валидно. Ако в края на IV тримесечие на 2008 г. БВП се е намалил с 1,6 на сто в сравнение с III тримесечие, картината на това намаляване през 2009 г. е следната: първото тримесечие на тази година отбелязва намаляване на БВП с темп от минус 3,5 на сто в сравнение със същото тримесечие на 2008 г. и с 5 на сто спрямо предходното IV тримесечие на 2008 г. Българското правителство официално обяви навлизането на икономиката на страната ни в рецесия. Както се отбеляза, наред с всички останали сфери, кризата се отрази особено силно и върху обекта на нашето изследване – образователната сфера. Това е отразено в т. 2.13 на Становището.

В тази сфера се наблюдават *сериозни несъответствия* – както професионални, така и квалификационни – между изискванията на работните места и професионалните характеристики на работната сила. Както се посочва в цитираното Становище, „...индустриалният тип професии вече губи своята популярност и значимост, което развенчава мита, че България притежава важно конкурентно предимство – висококвалифицирана работна сила...“, което твърдение беше вярно за предишни времена; „България вече губи предимства в професионалното образование на работната сила в сферата на новите индустрии и новите технологии“ (в посочената т. 2.13). Освен това придобитите в образователната система професионални компетенции не съответстват на изискванията на бизнеса в съответната ситуация на криза, който от своя страна предлага работни места под възможностите на работещите с аналогичните им професии.

По-нататък, в т. 2.14, се посочва *състоянието на постиженията на образователните програми за развитие на човешките ресурси*.

В тази връзка се подчертава необходимостта да се направи една всеобхватна оценка на ефективността на прилаганите политики с оглед на това да се търсят по-адекватни мерки и инструменти за развитие на трудовите навици и професионални възможности за заетост на хората, особено когато се отнася до етническите характеристики на социалната група на регистрираните безработни лица.

По отношение на *качеството на образованието като предпоставка за постигане на качествена заетост* – една от ключовите стратегически цели на ЕС съобразно Лисабонската стратегия за приоритетно развитие и постигане на икономика, основана на знанието, такова все още не е постигнато на необ-

---

¹⁶¹ Одобрено от Пленарната сесия на Икономическия и социален съвет на 17.07.2009 г.

ходимото ниво. Решаването на този проблем е тясно свързано с разработването на ясно дефинирани критерии за качествена заетост, за преодоляване на несъответствие между притежаваното образователно ниво и изпълняваните трудови функции и други въпроси, отнасящи се до качеството в образователната сфера във всички видове и форми на обучение.

В т. 3.2.9 на Становището се посочва необходимостта от разработване и приемане на **Национална програма „Нови умения за нови работни места“**, аналогична на едноименната европейска програма, която предполага сериозни организационни, управленски и други усилия, повишаване на относителния дял на заетите с висша квалификация, както и на дела на заети специалисти със средна професионална квалификация. В тази връзка в Съображенията относно приемането на програмата се предлага следното:

- Актуализиране на структурата и номенклатурата на професиите, отпадането на стари професии и съответно появата на нови, специфични за днешните условия професии;

- Актуализиране и непрекъснато *адаптиране на учебното съдържание към промените* в теоретичните постижения и иновативните практически решения и нововъведения;

- Разработване и прилагане на организационни форми за *взаимно проникване на теоретичната подготовка и практическите умения*.

- Изграждане на системата на учене през целия живот като *организационна форма и структура и като материално-техническа инфраструктура*, така че различните образователни степени и организационни форми взаимно да се допълват и да реагират на динамично променящите се потребности на индивидите и на работодателите.

- Промяна в отношението и подхода на работодателите към професионалната квалификация и др.

Според *по-новото Становище, прието от Пленарната сесия на ИСС на 29.03.2010 г., по отношение на образованието и професионалното обучение* бяха направени следните основни изводи и констатации:

1. Социалната, икономическата и ценностната криза в България повлияха върху спада на качеството на образованието и съответно върху намаляването на обществената подкрепа за него; то не се е утвърдило като реален държавен приоритет, не е достатъчно финансово осигурено, не са създадени обществени механизми за контрол в тази сфера.

2. България губи конкурентни предимства в професионалното образование на работната сила в сферата на новите индустрии и технологии.

3. Системата на професионалното образование и обучение (ПОО) не отговаря на съвременните изисквания и в нея са налице съществени недостатъци.

4. Придобитите знания и умения от системата на висшето образование са с недостатъчно високо качество, гарантиращо конкурентоспособността; висшите училища не допринасят в достатъчна степен за развитието на българското образование и ползването му в практиката; принципът за учене през целия жи-

вот се ползва с ниска популярност сред българското общество. Същевременно държавата не полага достатъчно усилия да насърчава ученето през целия живот, липсва система за оценка и признаване на самообучението и др. Оттук и предложенията и препоръките на ИСС са следните:

– Политиките за образование и професионално обучение да се осъществяват в съответствие с най-новата стратегия „Е2020“ и да се определят приоритетните насоки за развитие на всички образователни равнища, като се увеличат средствата от държавния бюджет, предназначени за изразходване за потребностите на образованието;

– Националната стратегия в областта на професионалното образование и обучение да се прилага върху базата на средносрочни национални планове за действие, изготвени от МОМН, в които се посочват конкретните отговорности на държавните институции и социалните партньори.

Най-нови виждания за развитието на България, вкл. в областта на образованието, дава **Националната програма за реформи (НПР), 2011 – 2015** в рамките на **Координационната програма на ЕС** при ползване достиженията на чуждестранния опит/практики – т.нар. **Отворен модел на координация**. Основните моменти в нея са маркирани от **Резолюцията на ИСС на Р България по проекта на НПР**, приета на Пленарна сесия на ИСС на 10.03.2011 г. В областта на образованието най-важно значение има Становището: **„Образователната система на България – проблеми и необходими реформи“**, което се развива на фона на съществуващите остри демографски проблеми. Препоръките на ИСС тук са образованието у нас да се осъществява изцяло в съответствие със **стратегията „Европа 2020“**, според която образованието е основен приоритет на общественое-икономическото развитие и при съобразяването с изключително влошената демографска ситуация в страната ни.

Каква е ролята на държавата в тези процеси?

Ролята на държавата за администрирането на образованието във високоразвитите страни в Европа е безспорна. Относителният дял на учащите се в държавните образователни институции е значително по-голям от частните. Така например по данни на Евростат 90 % от учащите се в основното и средното образование във всички европейски страни посещават държавни, или субсидирани от държавата частни училища, а процентът на учащите в несубсидирани частни училища е под 6,5.¹⁶² У нас частното обучение също заема малък процент от общото обучение, но това не означава, че не трябва да се развива в бъдеще.

Образованието касае и хората с увреждания. Всъщност, по отношението към тази група хора – към инвалидите, както и към малките деца, към възрастните изобщо и към животните¹⁶³ се следи и за равнището на култура на обществото, в дадения случай -- за социалната култура.

---

¹⁶² European Commission, Eurostat, Eurydice, “Key data on education in Europe, 1999/2000”.

¹⁶³ По думите на Йорданка Стефанова Попова (МНЗ).

Някога инвалидите са били гонени, убивани, или изоставяни без никакви грижи.¹⁶⁴ С установяване на правилата за социална защита, с постепенното развитие на социалната политика в европейските държави – Германия, Холандия, Белгия и т.н., се създават и мерки за защита на хората с увреждания. Днес Европейският съюз е създал цяла система от правила и мерки за закрила на инвалидите и за тяхната интеграция.

Според изследването на хората с увреждания в България у нас има над 263 143 души с медицинска степен на увреждане и голям брой, които не са се регистрирали на преглед.¹⁶⁵

По отношение на образователния статус данните посочват, че от хората с увреждания 51 % от мъжете и 49 % от жените са с ниско образование – до основно. Със средно образование са 43 % от мъжете и 42 % от жените, а с висше – 6 % от мъжете и 10 % от жените.¹⁶⁶ Вижда се, че при по-ниските степени на образование различията по пол са по-малки, а по-големи са при най-високата степен на образование.

За развитието на отделните области в образованието у нас спомага участието ни в провежданите *образователни конференции*. Така например на 23.10.2008 г. в Института за развитие на образованието – Солун, се проведе Международна научна конференция на тема „Климатичните промени – социални и образователни инициативи“ с представители на България. Пред този важен научен форум се обърна внимание преди всичко върху образованието и по-точно върху това как климатичните промени влияят върху миграцията, квалификацията и образователната сфера. Отбелязано беше, че екологичният аспект е глобален аспект, чието изучаване днес води към *формирането на нов тип култура – на европейска култура*.¹⁶⁷

По второто направление – *опита на европейските държави в сферата на образованието в България чрез използване на възможностите за неговото конкретно приложение (взаимен опит) може да се посочи* обмена на опита в нашата страна с аналогичния в Германия, Франция, Великобритания, Гърция и др., както и по отношение на преодоляване на регионалните и други различия чрез използването на европейските образователни програми и проекти.

---

¹⁶⁴ За това говорят ярко и недвусмислено картините на големия европейски художник Питер Брьогел.

¹⁶⁵ НСИ, по проект, финансиран от Статистическата служба на ЕС, проведено през 2005 г. изследване с цел установяване на здравния и социалния статус на хората с увреждания и възможностите им за социална интеграция; данни от НСИ и социалните служби за хората с увреждания през 2008 г.

¹⁶⁶ Радев, Н. Бюджет на времето на хората с увреждания. – В: Икономическата и социалната политика на България в условията на съвременната глобална криза. С., ГорексПрес, 2010, с. 169 – 170.

¹⁶⁷ Става дума за относително нов тип: европейска култура винаги е съществувала, но днес тя е на ново, по-различно и по-високо равнище, от гледна точка на акцентиранието преди всичко върху образователните промени.

2. Възможности за приложение на опита на европейските образователни практики в областта на професионалното образование и квалификация

За взаимния обмен на опит между високоразвитите западноевропейски държави и България говорят редица факти и данни. Така например може да се посочи приложението на опита от Германия. За реализиране на немско-българския опит у нас допринесе проведената от Специализираната комисия за професионално обучение и квалификация при Германо-българската индустриално-търговска камара (ГБИТК) дискусия на тема: „**Необходими промени в системата на професионалното образование в България**“ (2007). Целта беше размяна на мнения между работодатели и отговорни институции за нивото на професионалното обучение в България в отделните браншове, за липсата на практически умения у младите хора за упражняване на дадена професия, както и за очертаване на възможните пътища при решаване на тези проблеми (напр. въвеждане на елементи на дуално обучение в България по примера на немското дуално обучение). На нея бяха разгледани следните по-важни аспекти:

- Липсата на възможност за професионална подготовка и обучение по дадена професия с акцент най-вече върху практическите умения на младите хора между 15 и 18 години, които не могат и/или не желаят да продължат обучението си във висшите училища; допълнителни перспективи за професионална кариера за тях;

- Липсата на категория „квалифициран работник“ (специалист) във всички професии и свързаните с това проблеми на фирмите от промишления сектор и сектора на услугите (туризъм и др.);

- Обучението в Германия като добра практика за придобиване на сериозни практически умения;

- Правната рамка на професионалното образование в България;

- Европейските програми като възможност за подпомагане на обучаваните;

- Проблемите, стоящи пред инвеститорите в България, желаещи да инвестират в практическото обучение на млади кадри и др.

Набелязаните проблеми са с важно социално значение; те все повече се изострят и може да имат сериозно отражение върху бизнеса в България, а оттук – и върху цялостното икономическо и социално развитие на страната ни, върху конкурентоспособността.

По-късно, на 30 септември 2008 г., в София беше организирана дискусия на тема: „**Професионално образование и обучение в България – проблеми, предизвикателства, перспективи**“. През същата година (септември) МС прие програма за модернизирание на професионалното образование, като за целта бе предвидено да бъдат отпуснати 5 млн. лв. за тази модернизация; по-късно – през януари 2010 г. от образователните институции бе оповестено, че се отпускат 30 млн. лв. за издирване и набиране на ученици, които са извън образователната система (училищата).

Много интересен опит в образователната система на Германия (и Австрия), а вече и на много други страни в света (още над 40 държави я ползват, тъй като е посочена от ЮНЕСКО като много успешен модел за средно образование), е *Валдорфската учебна система за средно образование*. Наименованието ѝ произтича от името на фабриката „Валдорф“ – Австрия, към която се създава училище за децата на работниците още през 1819 г.

Същността на обучението по тази система се изразява във взаимната свързаност на ученето със здравето на ученика, в реализирането на здравословно обучение сред природата, на зеленина, а не все на тесните и неудобни ученически чинове и в прашните класни стаи. Как се осъществява това?

Характерно за обучението е, че е интензивно още в началните класове, но чрез използване преимуществата на природната среда: ученето е превърнато в присъствие сред природата, а не на тесните чинове и в затворените класни стаи, в изключително благоприятна и хармонична естествена среда, създаваща приятни емоции и настроение на децата. Те се научават да разсъждават логически, на базата на собствени наблюдения и умозакljučения, насърчават се да мислят обективно и конструктивно. При това се спазва принципа на индивидуалния подход от страна на учителите; те създават интерес и желание за знания на обучаващите се върху основата на интерактивните занимания, получавани сред природата. Освен това преподавателите по-лесно оформят у тях чувство за красота и художествена образност, тъй като децата са заобиколени от естествена природна красота. Обучението по основните предмети и особено по естествените науки е лесно и приятно, бързо запомнящо се и в непосредствена близост с практическото му осъществяване в така благоприятното природно обкръжение.

У нас по подобие на тази система се осъществяват т.нар. зелени ваканции на учениците, но те са само част от посоченото здравословно обучение, а не системата.

По принцип в Европа, наред с доминиращата в Германия тясноспециализирана система на обучение, обусловена главно от техниката и новите технологии, т.е. от индустриалните основи, съществуват и множество други форми на организация на професионалното обучение. В зависимост от влиянието на държавата върху това обучение могат да бъдат разграничени три основни типа:

- **Пазарен модел**, при който цялостното обучение протича на работното място и поради това бива организирано автономно от предприятията и фирмите. Ролята на държавата тук се изразява в несъществена намеса в тази система и поради това заема функцията на регулатор.

- **Училищен модел**, при който по-голямата част от професионалната квалификация се придобива в училището. Ролята на държавата тук е в самостоятелното управление на професионалното обучение.

- **Държавно регулиран пазарен модел**. При него държавата определя рамковите условия за професионално обучение, но самото обучение до голяма степен е предоставено на обучаващите предприятия.

В ЕС най-разпространен е училищният модел на професионално обучение. Същевременно следва да се отбележи, че наред с основните три типа съществуват и много смесени форми.¹⁶⁸

Основен принцип в работата на *българо-германските образователни и квалификационни центрове* за дуално или друго обучение е гарантирането на квалификация и преквалификация, които да отговарят на потребностите на практиката. Ето защо реализацията на този принцип налага тясно сътрудничество с предприятията, фирмите и браншовите организации и съюзи. Там, където съществува възможност, предприятията се превръщат във втори учебен център.

Друг момент: всяка фирма, която желае да повиши квалификацията на своите кадри, може да ги изпрати в курсове за пълно модулно обучение. Например Центърът в Стара Загора за такова обучение подготвя сервизни техници за фирмата BOSCH в България, Македония и Румъния. Други подобни фирми са известните WABCO, CASE, Massey-Ferguson, Knauff и др.

Друга форма на обучение – плод на сътрудничеството между България и Германия, е тази в сферата на висшето образование. Тя намира израз в повишаване на квалификацията, обмяната на опит в академичната сфера и др. Например Германската служба за академичен обмен – ДААД – предлага годишно над 120 целогодишни, семестриални и краткосрочни стипендии за български студенти, учени и университетски преподаватели в германски университети.¹⁶⁹

Благотворни форми на сътрудничество са още тези, свързани с приложение на *опита в професионалното ориентиране* (на примера на Франция), в областта на бизнес партньорството, бизнес обучението и академичното предприемачество, които тук няма да бъдат засегнати изчерпателно, поради това, че са обект на други публикации, напр. в монографията „Национални и регионални измерения на образованието в България...“, 2008 г.

---

¹⁶⁸ Вж. *Кайзер, Франц-Йозеф, Астрид Бирман*. Предизвикателствата пред дуалната система на обучение в Германия на фона на европейската образователна политика. – В: *Формиране на бъдещето – образование на пазарната икономика (Zukunft gestalten – Bilden für die Marktwirtschaft)*. Кьолн–Виена–София, АЛМА МАТЕР Интернационал, 2000, с. 747.

Дуалната система на обучение, изразяваща се в завършване на основно или средно образование с изучаване на професия (вкл. чиракуване), осъществявано на 5 степени в Германия с нейните исторически оформили се структури, представлява специфична особеност сред европейския образователен ландшафт, както посочват авторите. Може би по тази причина в областта на професионалното обучение в Германия дълго време не се обръща особено внимание на опита в други европейски страни, доколкото и между тях има взаимстване и ползване на образци от най-успешните образователни теории и практики. Възприемането на този модел зависи преди всичко от успеваемостта на завършилите го в международен план, а тя се оказва твърде висока.

¹⁶⁹ *Бояджиева, Ел*. Някои аспекти на българо-германското сътрудничество в областта на науката и образованието (Enige Aspekte der bulgarisch-deutschen Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Wissenschaft und der Bildung). – В: *Формиране на бъдещето...*, с. 699 – 710.

По отношение на *професионалното ориентиране*¹⁷⁰ у нас най-добро приложение би могъл да намери опитът на **Франция**, който в тази област се основа на взаимодействието на две подсистеми:

- 1) Центрове за информационни ресурси;
- 2) Места за обществен прием.

Те са обединени и действат чрез т.нар. мрежа за професионално ориентиране: между тях съществуват отношения на съгласуваност и координираност.

Първите събират и разпространяват информация за професиите, работните места, длъжностите, условията на труда и т.н.; вторите предлагат информиране, ориентиране, съвети, консултации и др.

Съществуват центрове за ориентиране към университетите, локалните мисии, центрове за професионално ориентиране на младежи, на възрастни (НА-ПОВ), на безработни („Отново на работа“) и др.

Опитът на Франция в посочената област на професионалното ориентиране има както национални, така и регионални аспекти, така че би могъл да се ползва у нас и в града, и в селото, особено що се отнася до възрастните и безработните. Естествено, тук не може да не бъде отчетен фактът на големите опитности, съществуващи в държави като Франция и спецификата в нашата страна по отношение на българската образователна институционална система, правната рамка на професионалното ориентиране, традиционните особености, психология и ценностна нагласа на българина, но все пак у нас могат да намерят приложение отделни елементи на френския опит в сферата на професионалното ориентиране.

Опитът на високоразвитите европейски държави може да се ползва с успех в българското образование, квалификация и професионална подготовка чрез обучаване още в детска възраст на полезни умения, както е в Германия; полезно би било и разработването на широк спектър от програми за квалификация, преквалификация и подготовка, както и на различни курсове за обучение в съответствие с политиката за учене до края на живота, на която се набляга особено много в документите на ЕС. Тук именно се включват и различните форми на обучение по професионално ориентиране (консултиране), както е във Франция, за да може да се установи един непрестанен процес на обучение през целия живот на човека в съответствие с непрекъснатите промени в технологиите, утвърждаване на иновациите и пр.

Най-важното по отношение на *политиките на професионално ориентиране и консултиране* на новоприсъединилите се към Европейския съюз страни, в т.ч. България, са свързани с предоставяне на по-ефективни услуги по професионално ориентиране и консултиране чрез откликване на потреб-

---

¹⁷⁰ По-подробно вж. *Данаилова, Ир*. Професионалното ориентиране във Франция – институционална структура и практика. – В: Панорама на труда, рубрика „Световен опит“, бр. 2 -- 3, 2006, с. 84 -- 93; Професионално ориентиране – данни от Интернет.

ностите на младите хора в училищата и ВУЗ, на младите специалисти извън училищата и на възрастните хора в отговор на предизвикателството за учене през целия живот.

В повече от присъединилите се страни към ЕС ориентирането към съответни подходящи професии се осъществява в рамките на училищата и университетите. По-конкретно, такива услуги предоставят в най-голяма степен училищата на равнище средно образование.

При реализацията на тези процеси при възрастните, по-голямата част от професионалното ориентиране и консултиране при тях става в рамките на обществените служби по заетостта, където обект са безработните. Те се консултират също от синдикатите, както и от частни доставчици на услуги, които обикновено играят роля на трудови посредници.¹⁷¹

Извън училищата и университетите се осъществяват специализирани услуги по професионално ориентиране чрез *Центровете по професионално ориентиране и консултиране*, както и от други аналогични форми на услуги.

У нас съществуват много и разнообразни центрове за професионално обучение по различни специалности и профили. Тук ще посочим за пример Центъра за обучение към „Главболгарстрой“ АД – София, който е създаден през 2003 г. и притежава лиценз, издаден от НАПОО. Той има право да провежда курсове по професионално обучение за 48 професии, утвърдени от МОМН, с главна област – строителния сектор. Неговата дейност от самото начало започва със спечелването на три проекта по програма ФАР в тази област, а именно:

– Проект „Преквалификация по нови строителни технологии на работници и служители в „ГБС – София“ АД и „ГБС – Благоевград“ АД от 2005 г., отнасящ се до получаването на професионално обучение и владенето на нови квалификации в строителния бранш.

– Проект „Преквалификация по нови технологии в пътното строителство“ в София и Плевен от 2006 г. с получаване на удостоверения за професионална квалификация „Пътен работник“ в съответствие със Закона за професионалното образование и обучение.

– Проект „Квалификация и стажуване на безработни лица“ в София и Благоевград, по-голямата част от които (70 на сто) са останали на постоянна работа след курса.

Освен посочените три проекта, реализирани в началото на създаване на този център, той осъществява и много други проекти, най-мощният от които е „Урбанизация и социално развитие на региона с преобладаващо малцинствено население“, финансиран от ПРООН, Световната банка и МС на Р България. По него са реализирани 56 курса за 1160 безработни от различни общини по строителните професии.

---

¹⁷¹ Вж. Шперова, Зл. Политики по професионално ориентиране и консултиране в новоприсъединилите се към ЕС страни и в страните-кандидатки. МТСП, 2007.

Съществуват и *специфични образователни проекти* по различни сфери на икономиката и общественения живот, напр. проекта „Учене през целия живот за промоцията на общественото здраве“. Той се осъществява от Центъра за обучение и квалификация „Компас“ ООД по програма ФАР „Развитие на мрежа от центрове за обучение на възрастни“ за периода 2006 – 2007 г. Неговото реализиране е една нагледна симбиоза от осигуряване на професионално обучение на безработни и заети лица, развиване на Център за професионално обучение и разработване на нови професии.

По същество професионалното ориентиране (и свързаното с него консултиране) и тяхното преосмисляне са едно от ключовите послания в Меморандума за учене през целия живот (ключово послание 5). Целта му е осигуряване на достъп до качествена инфраструктура и консултации относно възможностите за образование и обучение в Европа, като на тях съответства и е необходим нов подход, който да превърне тези дейности в дейности за всички и през целия живот. Основният проблем е свързан с уменията за обработка и анализ на информацията, предлагана от консултантските услуги, както и с разработването на маркетингова стратегия в областта на ученето до края на живота; също така е необходимо и разработването на стандарти за качеството на предлаганите образователни услуги по професионално ориентиране и съответно консултиране.

Върху основата на това ключово послание, както и на останалите послания на Меморандума, се определят и националните ни приоритети, съдържащи се в насоките на *Стратегията за развитие на човешките ресурси*. От тази гледна точка опитът на Франция, както и на другите европейски държави, е определящ за опита в тази област в България.¹⁷²

3. Приложение на опита в областта на бизнес партньорството, бизнес обучението и академичното предприемачество

Развитието на образованието в европейските държави в аспекта на неговата роля за формирането на тяхната култура и опитът за приложение в новите членки на ЕС, вкл. България, не могат да бъдат разглеждани откъснато от въпросите за *партньорството с бизнеса и академичното предприемачество*. За осъществяване на партньорство (сътрудничество) и координация между посочените институции от съществено значение е определянето на принципите на това партньорство по посоките: учебни дисциплини, подходи, етапи, начини

---

¹⁷² Вж.: Стойността за учене: Нашето вродено богатство. Доклад на UNESCO за образованието през XXI в. Изд. на Германската комисия към UNESCO, 1991; Световна декларация за образование за всички; Национален доклад по Меморандума на ЕК „Учене през целия живот“, 1999.

на приложение, осигуряване на гъвкавост при координацията между тях и т.н. Тук също действат принципите на прозрачност, отчетност и ефективност, които трябва да бъдат спазвани и от двете страни: от страна на *университетите* е налице академична свобода и автономност, засилване ролята на ректора при вземането на съответните решения, мобилността на академичния състав и студентите; от страна на *бизнес партньорите*: лоялност при осъществяване на договорите, изплащането на стипендиите на наетите по тези договори студенти, осигуряването им на работа след приключване на обучението и т.н. Сътрудничеството между двете инстанции включва разработването на професионални програми за разширяване на учебно-техническите знания и умения, на съвместни изследователски проекти с участието на студентите, спомагане за правилното професионално ориентиране на завършващите и т.н.

Ролята на държавните органи за развитието на партньорството: университет – бизнес е безспорна и наложителна. Тя се изразява в подкрепа от страна на държавната администрация по приоритетните направления и отразява принципите на конкуренцията, включвайки състезателният елемент. Тази подкрепа намира израз в предоставянето на стипендии за студентите-изследователи и сключващите договор с бизнеса, в намирането на благоприятни възможности за тяхното практическо реализиране.

В условията на икономика, основана на знанието съобразно принципите и насоките на обновената Лисабонска стратегия от 2005 г., се вземат конкретни решения за повишаване на качеството от партньорството университет – бизнес. То се повишава и в резултат на подкрепата от страна на правителствата на съответните европейски държави.

Академичното предприемачество също има важно отношение към развитието на образователните процеси. То се изразява във формиране на съпътстващи фирми в европейските университети – т.нар. спин-офф и стартиращи фирми. Тези фирми се основават на високотехнологични научни разработки и знания, генерирани от университетите.

По същество университетските спин-офф компании представляват нови предприятия, чието функциониране зависи от лицензирането на интелектуална собственост или използването на знания и опит на съответната институция. Това са едни относително нови форми на образователно развитие и сътрудничество, които носят взаимна полза за фирмите и университетите чрез създаването на доходи за тях, развитие на неизползвани технологии и др., както и за цялостното осъществяване на мисиите на университетите. По принцип тяхната пряка дейност е да създават и разпространяват знания, осъществявайки приемственост при тяхното преподаване. Същевременно обаче от тях се очаква и сътрудничество с други институции (както вече се спомена, с бизнес институциите). Това налага и развитие и усъвършенстване на формите на академично предприемачество и обогатяване на техния опит.

По-ясна представа по тези въпроси може да се получи от някои трудове на Националния фонд „Научни изследвания“ при МОМН, както и на данни от Ин-

тернет.¹⁷³ Като пример за добра практика по осъществяването на сътрудничество между университетите и бизнеса, за развитието на академичното предприемачество, може да се посочи Hewlett-Packard. От 2005 г. кампанията развива програма по изграждане на сътрудничество и взаимодействие с висши учебни заведения – University Relations (UR). Тази програма се осъществява в САЩ, Бразилия, Китай, Испания, Швейцария, както и по целия останал свят, чрез партньорството на известните английски университети – Кеймбридж, Оксфорд и др. и на много други престижни университети по света.

От 2007 г. е обявено и създаването на лаборатория в Санкт Петербург. Тя си сътрудничи с два университета – Санкт-Петербургския държавен университет и Политехническият университет и с два научни института по системно програмиране на Руската академия на науките (РАН).

Опит в сферата на образованието, особено полезен за новоприсъединилите се държави към ЕС, вкл. България, е именно *сътрудничеството между университетите и бизнеса във Великобритания, както и развитието на академичното предприемачество в тази страна*. В нея това сътрудничество се явява важен фактор за успеха на много компании, прилагащи иновации. В страната бизнесът инвестира във висшите училища и тези инвестиции нарастват чувствително през последните години. Същевременно се увеличава и броят на специалистите в тази област. Според данни на английската статистика през 2008 г. университетите разполагат с 5500 специалисти, заети с трансфера на знания и други свързани с тях дейности, финансирани от фонд „Third stream“ (в превод на бълг. език – „Трети поток“)¹⁷⁴. Този фонд е специфичен и различен от останалите фондове, които финансират образователната и научноизследователската дейност. Такива фондове съществуват и в много други държави – те са т.нар. рискови фондове за финансиране на образованието и науката с участието на частни фирми. По същество връзката на бизнеса с образованието се осъществява в специализирани за целта технологични центрове, разпространени в редица европейски и други държави.

Разбира се, посоченият опит е далече от възможностите на нашата страна в сферата на бизнеса и връзката му с университетите, но и у нас би могло за в бъ-

---

¹⁷³ Един от тях е: Пазарна оценка на публичните и частните инвестиции в човешки капитал, формиран в степените на висшето образование. Първи и втори етап с резултати от теоретични, приложни и емпирични изследвания: анализи, оценки, обобщения. С., ИК „Труд и право“, 2009 г. В този колективен труд са направени икономически, финансови, организационни, инвестиционни и др. характеристики и са приложени материали от емпиричното социологическо изследване, проведено за целите на изследването (анкетни карти за заети специалисти с висше образование, за работодатели, информационни карти и др.); Партньорство университет – бизнес: български и европейски измерения (авторски колектив). С., Университетско изд. „Стопанство“, 2009. Издаден с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ на МОН.

¹⁷⁴ Това проучване е проведено от HEFCE (Higher Education Funding Council for England) за периода 2004 – 2007 г.

деше да се помисли за създаването на благонадеждни специализирани фондове за финансиране в посочената сфера. В това отношение засега опитът не само на Великобритания, но и на другите високоразвити западноевропейски държави (да си спомним за бизнес инкубаторите в Германия) недвусмислено показва, че колкото по-развита е икономиката на съответната страна, толкова по-големи са и връзките на университетите и научноизследователските звена с бизнеса и обратно. Засега тези връзки са най-силно изявиени в Швеция, а извън Европа – в Япония (също и бизнес инкубаторите в САЩ). В нея днес има 700 университета, като частните са 500. В аспекта на връзката им с бизнеса от голямо значение е работата на корпоративните университети, която се изразява в обучението на бизнес лидерите на средно и висше управленско равнище в рамките на големите корпорации, или чрез други разновидности; провеждат се консултации с университетите, конкурси и други форми за обезпечаване на връзките между бизнеса и образованието в съответните институции.

За реализиране на връзката бизнес – висши училища – академично предприемачество от голямо значение е развитието и усъвършенстването на *бизнес обучението* и *бизнес културата*. У нас то се осъществява в различни видове бизнес училища, бизнес курсове и бизнес школи.

По принцип бизнес обучението се основава преди всичко на маркетинговата концепция за обучение, според която висшето образование е специфична стопанска дейност, предлагаща на обществото продукт в лицето на кадрите с такова образование, с определена, измерима потребителна стойност. То е свързано с разработването на три хипотези.¹⁷⁵

1. Бизнесът се нуждае от широко подготвени по фундаменталните дисциплини кадри, които ще са способни да решат всеки бизнес проблем, независимо от измененията в околната среда и времето;

2. Висшето бизнес училище трябва да разполага с академичен състав на основен трудов договор при определени трудови условия;

3. Осигуряването на качество на обучението в бизнес училищата се организира съгласно вътрешната система за контрол на качеството¹⁷⁶.

Всичко това спомага за извеждане на по-предни позиции на бизнес обучението, което от своя страна допринася за повишаване на конкурентоспособността – едно от най-важните изисквания днес.

Основните насоки на този вид обучение са свързани, освен с изпълнението на главните европейски послания за синхронизация на образованието и обучението, също с предлагането на специфични методи на обучение, с по-големи контакти с бизнеса, с неговата организация, с приложението на новите

---

¹⁷⁵ *Благоев, В.* Качеството на висшето образование при бизнес обучението – специфика и предизвикателства. – В: България и ЕС. Предизвикателства към бизнес обучението. International University. С., Българска асоциация по маркетинг и др., С., 2005.

¹⁷⁶ Пак там.

подходи и др.¹⁷⁷, в крайна сметка – с повишаване равнището на бизнес културата. Нов момент е, че бизнесът ще „купува“ талантиливи студенти още преди завършване на образованието им. За това беше подписан проект в началото на 2007 г. от Асоциация българска бизнес мрежа, УНСС и НБУ. Според него завършващите трети и четвърти курс студенти ще имат осигурени стажове в предприятията на членовете на тази асоциация, като те ще съставят реални проекти за фирмите; най-добрите от тях ще получават предложение за работа. Такава практика има във всички западноевропейски висши учебни заведения. Освен това у нас се обръща внимание не само върху студентското кредитиране, но и върху възможностите за развиване на собствен бизнес от студентите, които желаят, въпреки че сега те са ограничени от кризата.

Предвидено беше да бъде сключено споразумение и между представителите на бизнеса и Техническият университет. Тези „инвестиции в бъдещето“ ще бъдат полезни както за самите студенти, така и за бизнеса, а също и за цялото общество чрез повишаване на бизнес знанията и опитностите на младежите – залог за висока конкурентоспособност.

Като отговор на назрели потребности от връзка между бизнеса и университетите през ноември 2008 г. в София бе проведена дискусия, посветена на сътрудничеството между бизнес организациите и висшето образование.

Не само българският бизнес, но и международният бизнес има интерес от повишаване на равнището на образованието в нашата страна. Всяка година се отпускат определен брой стипендии за обучение в чужбина по междуправителствени спогодби. През 2008 г. общият брой на стипендиите за частично или пълно обучение в бакалавърските и магистърските програми е 70, а за летни езикови курсове е 59¹⁷⁸. Някои от тях се отпускат при специфични условия. Така например за Португалия е налице изискването да кандидатстват само студенти от последен курс на обучение. Специфични са изискванията на Азиатско-тихоокеанския университет в Япония, където стипендията е за пълен срок на обучение, а минималният успех от дипломата за средно образование трябва да бъде много добър 5,00; също така е необходимо заплащането на определена такса, както и минимум 500 точки TOEFL. Много голям интерес има обучението в Холандия, където таксите и стипендиите са най-приемливи.

Във връзка с международното обучение на 27 януари 2010 г. в БТА беше проведена пресконференция по повод „Отворените враги на Европейското изложение за образование в чужбина“; малко по-късно в хотел „Радисън“ бяха представени над 500 магистратури, които предизвикаха голям интерес от страна на българските студенти и интересуващите се.

---

¹⁷⁷ *Филева, М.* Европейски перспективи и насоки пред бизнес обучението в България. -- В: България и ЕС..., с. 12.

¹⁷⁸ По данни на МОМН.

Освен стипендии за студенти, МОМН обявява и конкурси за стипендии за докторанти и преподаватели – за Дания, Швеция, Турция, Гърция, Китай, Япония и др.¹⁷⁹.

Важен момент в осъществяване на бизнес обучението на кадрите е използването на правилни и ефикасни методи на бизнес обучение. У нас, както и в останалите европейски държави, се прилагат: мултимедийна презентация, аналитичен, диалогов и евристичен метод, и други специфични методи, използването на които води до повишаване на качеството на това специфично обучение, като част от усвояването на съвременните икономически дисциплини.

4. Образователен опит от Южна Европа в сферата на професионалното обучение

За развитието на образованието под различни форми на обучение в България с успех може да се ползва опита на нашата южна съседка Гърция. По-специално това се отнася до *професионалното обучение*. За целта в тази страна е създадено сдружението „КЕК АПОПСИ“ АД (КЕК АПОПЧУ)¹⁸⁰ още през 1995 г. Чрез своите специализирани програми то дава реален принос за придобиване на знания, заетост и професионална квалификация, както и със специализирани информационни трудове, по-конкретно за:

- Придобиване на знания и развитие на способности, които отговарят на съвременните потребности на трудещите се и на предприятията;
- Оползотворяване на иновациите и използване на информационни (компютърни) програми в практиката.

Освен програмите за квалификация се осъществяват и редица изследвания и инициативи в областта на трудовата заетост, професионалното развитие и усъвършенстване, осигуряват се информационни трудове за състоянието в тази област и насоките за подобряването му.

Сдружението има сертификат за управление на качеството, съгласно изискванията на стандарт ISO 9001: 2000. То е един от членовете – учредители на европейската мрежа за сътрудничество „Европейска мрежа за обучение на гражданите“ (**European citizens education network**), и активно участва в редица междудържавни програми и европейски инициативи, като: Европейска инициатива ИКУАЛ (EQUAL), Програма ФАР (PHARE, „RIB-TOMI“), Програма ТАЦИС (TACIS), Европейска инициатива „Заетост“, Европейска инициатива „УРБАН“, Европейска инициатива „АДАИТ“, Програми Leondrdo da Vinci и др.

Сдружението участва и в европейски програми, свързани с равните шансове между мъжете и жените – като IV средносрочна европейска програма за рав-

---

¹⁷⁹ Пак там.

¹⁸⁰ КЕК АПОПСИ = аспект (гледна точка, зрителен ъгъл).

ни шансове „Жените в средствата за масова информация“ и V – „Жените – глави на семейства с един родител“, както и други програми в тази област.

Сдружението „КЕК АПОПСИ“ се подпомага от повече от 2000 души научен персонал от цяла Гърция в качеството си на външни сътрудници плюс постоянния административен и научен персонал с широки познания в областта на професионалното обучение.

Гръцкото дружество като цяло има значителен опит в професионалната квалификация чрез осъществяването на конкретни форми на обучение, който може да бъде много полезен за българското обучение в тази област. Ето защо то разширява дейността си извън своите предели, която се проявява и у нас. Съвместната работа на дружеството от съседна Гърция заедно с българския екип обогатява двустранно и двете държави. За целта у нас беше избран за партньор „Персонал-Холдинг“ АД – утвърдена и авторитетна фирма в сферата на трудовите и социалните отношения, която включва в състава си осем дружества: Института за трудови и социални изследвания, Службата по трудова медицина, Центъра за професионално обучение, фирми за финансово консултиране, счетоводно обслужване и др.

По такъв начин беше създаден и Евроквалификационният център АД¹⁸¹ у нас, чиято основна цел е да допринесе за подобряване на професионалното обучение, респ. качеството на живот, от една страна, и за стимулиране на новостите в тази област, от друга. По-специално, задачата тук е за:

- стимулиране на иновациите при професионалното обучение;
- предлагане на повече работни места;
- създаване на възможности за равни шансове между двата пола и при малцинствените групи;
- намаляване на регионалните различия в посочената област на обучение и др., т.е. в тясно съответствие с принципите на обновената Лисабонска стратегия от 2005 г.

Механизми за постигане на тези задачи, основани върху Лисабонските принципи, са: подобряване на инфраструктурата, на уменията на обучаваните, в т.ч. бизнес уменията, създаване на благоприятна среда и др.

Освен главната цел на Евроквалификационния център, създаден с помощта на гръцките специалисти, съществуват и редица подцели, а именно:

- качествена професионална квалификация;
- свързване на теоретичните знания с практиката;
- усвояване и приложение на модерни методи и средства за обучение;
- стимулиране на равни шансове в труда и професиите;
- борба с безработицата;

---

¹⁸¹ Той е създаден през 2008 г. с лиценз № 20081 от НАПОО – за обучение по 20 професии и 31 специалности – финанси, счетоводство, компютърен дизайн, хотелиерство, туризъм, електроника и т.н.

- създаване на инфраструктури в областта на обучението на възрастните хора и на професионалната ориентация;
- прилагане на комплексни действия чрез проучвания, конгреси, научни и научнопрактически форуми и срещи;
- сътрудничество с предприятия за осигуряване на работа на безработни, които са се обучавали и вече са придобили по-висока квалификация;
- участие в мрежи за сътрудничество в областта на професионалното обучение на национално, европейско и международно равнище.

Всичко това ще допринесе за осигуряване на по-големи възможности за приложение опита на Гърция в сферата на професионалната квалификация у нас¹⁸².

5. Опит по приложение на европейските образователни програми и проекти в национален и регионален мащаб

Опитът на европейските държави и възможностите за приложението му у нас са свързани с *приложението на образователните програми*¹⁸³ в България в контекста на европейските изисквания като съставна част на общия процес

---

¹⁸² За подробна информация вж. Интервюто, дадено от Хараламбос Зафиропулос (Χαράλαμπος Ζαφειρόπουλος) – председател на Съвета на директорите на Евроквалификационния център, в: „Панорама на труда“, бр. 8 – 9, 2009, с. 3 – 7. От българска страна председател на Управителния съвет на смесеното българо-гръцко дружество на „Персонал-Холдинг“ АД и „КЕК АПОПСИ“ АД, учредено в края на 2007 г., е доц. д-р Евгени Евгениев.

¹⁸³ **Конкретни** образователни програми има много и най-различни – както учебни програми в различните видове училища, така и по чужди езици, във връзка с обучение на възрастни и т.н.

Съществуват образователни програми за **висше и средно образование** у нас и съответните в чужбина. Така наречената образователна програма „Интеграл“ (образование без граници) обединява в себе си езикови курсове за малки деца, ученици и студенти по съответни образователни програми и образователни системи. В нея се включват също стажове по съответните езици в различни държави, тестове на езици и др.; в други програми пък се включва езикови ваканции в Алпите.

По отношение на **висшето** образование съществуват различни образователни програми за международни колежи и учебни заведения, напр. Колеж по туризъм – Атина, университети в Европа – Великобритания (Кеймбридж, Оксфорд), Малта и др.

По отношение на **средното** образование съществуват образователни програми и системи на частни училища в Европа, програми по културния обмен и др.: образователни програми за получаване на средно образование в Германия, представяне на френската образователна система и т.н. В сайта „Международна дейност. Образователни програми“ съществуват програми както за Европа, така и за Америка.

В София има над 30 университета и ВУЗ – партньори в Системата на международния академичен обмен с участието в образователните програми на ЕС – „Сократ“, „Леонардо да Винчи“, „Алпин“ и др. Особено известна и широко разпространена е програмата „Сократ“ с подпрограма „Еразъм“ – съкратено – „Сократ Еразмус“, която се осъществява в различни области на науката и изкуствата, в различните специалности.

на образование¹⁸⁴. Освен текущите, българските училища предлагат и различни програми за учащите през лятото. По същество всеки, който е получил акредитация от Европейската комисия по култура и образование, има право да организира т.нар. летни университети. Те се осъществяват чрез университети от Европа на разменни начала. Продължителността на тези университети е около месец. Освен това в програмите се предвиждат и културни разходки, тъй като целта им е образователна, а това включва и запознаването с културните образци и достижения на съответните страни, в които се осъществяват образователните програми.

Изключително важно значение за асоцииране към ЕС на страните от бившия Източен блок, в т.ч. България, към образователните програми имаха *предприсъединителните програми*, като посочената програма ФАР, ИСПА и САПАРД.¹⁸⁵

Европейските програми в сферата на образованието, науката и културата са т.нар *общностни програми*, най-важни от които са програмите „Сократ II“ – за образованието, „Леонардо да Винчи II“ – за изкуство, култура, Програма за борба с неравенството и социалната изолация и др., свързани със заетостта, общественото здраве и т.н.

След присъединяването на страната ни към ЕС се ползват различни текущи програми за обучение в съответните области – чужди езици, обучение на възрастни хора, обучение на безработни и др.

Важна образователна институция (училище) за чужди езици, както и за компютърно обучение, е Фарос. Всъщност тя е първата и най-голяма частна верига от училища за това обучение и осъществява своята дейност повече от 17 години с 20 съвременни оборудвани бази в София и цялата страна. Свързана е с една от най-старите и големи частни образователни институции в Югоизточна Европа – E. G. Strategakis S.A. Educational Group. Фарос е първото частно училище в България със сертификат, удостоверяващ съответствието на системата за управление на качеството с международния стандарт ISO 9001 – 2008; той е лицензиран център за професионално обучение (лицензия № 200412225) от НАПОО към МС.

Фарос поддържа високо качество на обучение, съобразява се с индивидуалните изисквания на своите обучавани лица. Той осигурява еднакъв стандарт на обучение във всички свои центрове. Обучението се осъществява от екип от висококвалифицирани професионалисти и оригинални учебни системи на най-големите и престижни издателства в света.

---

¹⁸⁴ Съществуват редица най-различни образователни програми, освен посочените, които няма да бъдат засегнати поради тяхното специфично съдържание и голям обхват.

¹⁸⁵ Те са предприсъединителни инструменти за кандидат-членките за Европейската общност.

Езиковите програми включват:

- целогодишно обучение по английски език за деца от предучилищна възраст до пети клас, юноши и възрастни;
- интензивни курсове по общ и разговорен английски;
- подготовка за международно признатите изпити по английски език на университета Кеймбридж (FCE, CAE, CPE), TOEFL iBt Test и IELTS.

Институцията предлага и учебни програми за обучение по немски, френски, испански, италиански и гръцки език; компютърното обучение е съобразено с най-новите информационни технологии и световно утвърдените стандарти на Microsoft. Освен това тя предлага и корпоративно обучение – чуждоезикови и компютърни програми за обучение на персонала на предприятия, учреждения и фирми. Досега обучените от Фарос по програми на ЕС и договори с различни организации са над 5000 души.

Много известна образователна институция по чужди езици (но само за обучение по английски език) е BRITANICA. Нейните сертификатни програми подготвят успешно за изпитите за получаване на международни сертификати. Тя осигурява получаването на ниво C2 от общата европейска езикова рамка, поради което се ползва с голяма популярност и интерес от учащите се в нейните курсове.

Езиковите курсове и образователни програми в чужбина включват езикови ваканции за ученици и студенти в Германия, Великобритания, Франция, Австрия, Италия, Малта и др. Освен това има езикови курсове за възрастни, курсове по бизнес английски и английски с професионална насоченост, курсове по бизнес немски, а също учебна година за ученици в държавни и частни училища, средно образование в елитни колежи, бакалавърски и магистърски програми в престижни университети¹⁸⁶ и пр.

Подобна информация за езикови курсове и други видове подготовка, в т.ч. специални курсове може да се намери от *евроцентровете по чужди езици*.¹⁸⁷

От значение за усъвършенстване на ученици от средното образование и за младежи има и отдавна разпространената европейска форма на обучение чрез *пансионатни училища*. Агенцията за образование в чужбина „Скай Лайнс“ (Sky lines) разполага с широка мрежа от контакти с международно признати бординг училища в седем европейски държави – Германия, Великобритания, Австрия, Гърция, Испания, Франция и Швейцария, а също в САЩ. Нейната дейност е в резултат на дългогодишни партньорски взаимоотношения с водещи институции на международно ниво и съобразени с предпочитанията на българските кандидати за образование в чужбина. По линия на тази агенция се обучават вече хиляди български ученици в елитни училища в Европа, а

---

¹⁸⁶ www.edlanta.com

¹⁸⁷ Eurocentres Language Learning Worldwide. Learn Languages where they are spoken. Eurocentres · The world of Eurocentres (www.eurocentres.com).

впоследствие имат възможността да се обучават в реномирани висши учебни заведения в Стария континент и в света (тук се приемат ученици на възраст между 11 и 18 години).¹⁸⁸

Пример за подобни програми са тези в средните училища със съответните правомощия и програмите във ВУЗ – в СУ „Св. Кл. Охридски“, УНСС и др. Освен това съществуват и организации с такава специфична дейност, като посочената организация AEGEE (Асоциация на европейските университети) със свое представителство в България.

Европейските образователни програми се отнасят както за градските жители, така и селските, т.е. по отделни региони на страната, маркирани в аспекта на общата характеристика на града и селото и преодоляване на различията между тях, тъй като европейските документи и решения предявяват изискване и по отношение на решаване на регионалните проблеми – както общо, така и в сферата на образованието в частност (това беше отбелязано в Първа глава). Ето защо у нас се поставят акценти и върху тази област по пътя на европейското ни развитие.

Още в началото на прехода към пазарно стопанство в страната ни имаше редица опити за привличане на млади хора към селските общности – за осъществяване на земеделие и животновъдство (фермерство), но този процес беше съпроводен с наличието на редица трудности.

Сравнително нови решения за преодоляване на регионалните различия в образованието постави проектът „Грундвиг I“. Той обаче е насочен по-скоро към преодоляването на „новата неграмотност“ в селата. Участниците в този проект са университети от Хелзинки (Финландия), Кастильон (Испания), Ларенщайн (Холандия); Съюзът на селскостопанските кооперативи в Кастильон (Испания); консултантски фирми от Италия и Испания, Агенцията за развитие (Гърция) и от българска страна – Търговско-промишлената палата (Добрич).

В проекта обект на изследване са селските домакинства, като основна единица на наблюдение са всички лица на възраст от 15 до 74 навършени години, живеещи в домакинства.

Основната цел на проекта е увеличаване на активната роля в обществото на младежи на възраст до 25 години, напуснали училище, на възрастни с професионален опит, но без официално обучение или квалификация, на емигранти, работили в селското стопанство и на жени без официална образователна степен.

За осъществяване на посочената цел предварително беше изследвано състоянието към настоящия момент чрез реализирането от страна на представителното изследване на НСИ.

Резултатите от посочения проект са свързани със създаването на теоретична рамка чрез проучването на полезни социални практики, разработването

---

¹⁸⁸ Sky Lines, образование в чужбина (www.boardingschools.bg).

на съвременни, новаторски пособия за обучение чрез алтернативни образователни програми, а също чрез специализираните: форум „Key“ и тетрадка „Key“, и др.

Ето някои интересни данни от направеното изследване на НСИ, посочващи голямата разлика в данните за образователното ниво за селото и града в България (вж. табл. 12).

От таблицата се вижда, че достъпът на домакинствата до Интернет вкъщи е само 0,8 % в селата срещу 7,3 % в градовете, а регионалното разпределение на ползвалите го е 2,2 % от ползвателите в селата срещу 14 % от тези в градовете; разликата в използването на Интернет в селата и градовете е значително. Данните от цялостното изследване на НСИ показват, че в селата компютри имат само 1 % от лицата, а много голям дял от тях не са ползвали никога компютър, съответно и Интернет¹⁸⁹.

Като **обобщение** на всичко посочено дотук може да се посочи, че съществуват различни възможности за приложение на европейския опит в образованието в България – както от страните в Западна Европа, така и в Южна Европа. Такива възможности са налице в различните форми и степени на образователния

Таблица 12

Достъп на домакинствата до Интернет у дома и използването му в градовете и селата (в %)

1. Достъп на домакинствата до Интернет вкъщи		
Отговори	Градове	Села
Да	7,2	0,8
Не	90,6	95,7
Не знам	2,2	3,5
Общо	100,0	100,0
2. Използването на Интернет в градовете и селата		
Отговори	Градове	Села
Да	14,0	2,2
Не	86,0	97,8
Общо	100,0	100,0

Източник: Данни от представително изследване на НСИ, 2007.

¹⁸⁹ Според направено изследване на американски социолози от електронното издание „Нова Европа“, България е на последно място в ЕС по достъп до Интернет. Данните от посоченото изследване показват, че едва 8 % от семействата у нас в цялата страна имат достъп до глобалната електронна мрежа. В това отношение ние сме малко над Турция, чийто показател в разглежданата област е 6 %; в Румъния този показател е 11 %, а в Гърция и Португалия достъп до Интернет имат 30 % от семействата; за Хърватия този процент е 31.

процес – в средното и висшето образование, в професионалната квалификация, професионалното ориентиране, консултирането, ПОО, ППО, а също във висшето образование и установяването на взаимовръзки бизнес–обучение, както става ясно от представения европейски опит. Същевременно обаче, всичко това се затруднява от по-ниското равнище на развитие на икономиката и съответстващите ѝ социални отношения.

Както подчертава проф. д-р М. Димитров (директор на Института за икономически изследвания при БАН), българското образование се характеризира с влошаване на образователното равнище на населението, на неговото качество, с несъответствието между професионалната подготовка и потребностите на пазара на труда, с ограничено финансиране и т.н. „Не трябва да се допусне ситуацията, при която образованието да се превърне в ограничител на растежа на икономиката. То може да бъде един от факторите на неговото ускоряване.“¹⁹⁰ Оттук и обществената политика трябва да се насочи към създаване на **Национална програма за развитие на икономика на знанието**, като част от критериите за постигане на целите в тази област биха могли да бъдат следните:

– разходите за НИРД в близките години от държавния бюджет да достигнат 1 % от БВП;

– мощен Национален фонд „Научни изследвания“, който да гарантира съобразяването на изследванията с националните приоритети и да прилага проектното финансиране;

– увеличение на разходите за НИРД, направени от бизнеса, в т.ч. и чрез използването на Структурни фондове (СФ);

– подобряване на координацията на национално равнище на публичните и частните инициативи за иновации.¹⁹¹

За съжаление в условията на днешната изключително тежка икономическа и социална криза тези критерии в една или друга степен биват изкривявани и не могат да *изпълнят истинското си предназначение*.

Развитието на образованието в България е неразривно свързано с формирането на облика на *българската социално-икономическа култура*, която се основава върху развитието на *икономическите и социалните отношения* в страната ни. Без да навлизаме в подробности относно *икономическата и социалната политика* у нас, тъй като те са обект на много собствени предходни проекти и публикации, ще отбележим само един факт, красноречиво говорещ за състоянието в нашата страна в тази област, цитирано по данни на международни организации: в началото на 2010 г. България заема 89-то място в света по БВП на глава от населението (с 11 300 долара годишно).¹⁹²

---

¹⁹⁰ Димитров, М. Основни моменти на стратегията на ускорено икономическо развитие на българската икономика. – В: България в Европейския съюз: първи стъпки. С., ГорексПрес, 2007, с. 33.

¹⁹¹ Пак там, с. 33.

¹⁹² По данни на американски проучвания.

Освен, че образованието играе роля за формирането на социално-икономическата култура, то има важно отношение и към материалната и духовната култура и изкуство, въпреки че при всички изброени видове култура връзките не са индиректни, а опосредствани.

6. Опит в областта на социално-икономическата, материалната и духовната култура и приносът на България към европейското културно наследство

Икономическата култура в страната ни в аспекта на първите теоретични виждания за това понятие започва да се формира още в творчеството на Захари Стоянов, Андрей Цанов, Алеко Константинов, Иван Евстратиев Гешов, Елин Пелин, Кирил Попов, Иван Хаджийски и мн. др., т.е. виждания както на известни наши писатели, така и на учени и общественици от онова време.¹⁹³ Известен в това отношение е Антон Страшимиров (1872 – 1937), който изследва психологията на българския народ на фона на създалите се икономически отношения в страната ни. Той прави сравнителна характеристика на неговите особености с тези на други народи и приема, че психиката му е противоречива, както е противоречива неговата история; изследва и особеностите, и специфичните причини на така характерната му черта в цялостния му психологически облик, каквато е завистта¹⁹⁴, която за съжаление днес също е силно разпространено явление у нас. По-същество завистта не е типична психическа черта на българите от онова време, доколкото „общата българска душа не е суетна, не се самоопиянява от успехите и въобще не е самонадеяна, за да се презира“.¹⁹⁵ Според него тя е свързана с конкретните обществено-исторически условия, със специфичната политическа атмосфера на България след Освобождението, тъй като в началото на формиране на свободния български дух и общество, в психологията и поведението на народа връх вземат редица отрицателни черти, както между впрочем винаги се получава при смяна на съответните икономически и социално-политически строеве при прехода от един към друг и обратно, както е при нас сега – от преходен период от социализма към капитализма някога ние преминахме към преходен период от капитализма към социализма. Естествено е, че докато обществото и отделният индивид се пренастроят в новата насока, трябва да измине продължителен период от време, а през този период ще бушуват едни или други отрицателни черти и явления. Както отбелязва авторът в посочения труд, „тъмни демагози започват съзнателно да спекулират с общите наши отрица-

¹⁹³ За изчерпателни сведения вж. *Колев, Бл. Икономическа култура...*, с. 53 – 76.

¹⁹⁴ Вж.: *Страшимиров, А. Нашият народ. С.*, 1923, с. 99. – В: *Проявите на завистта у нас – в миналото и днес.* – В: *Социологически преглед*, бр. 5, 1983, БАН, ИС, БСА, с. 43 – 44.

¹⁹⁵ *А. Страшимиров, Нашият народ...*, с. 99.

телни черти. Интелигенцията биде обявена за безхарактерна, отрече ѝ се всяка творческа роля с очебийното, създадено вече добро от творчеството на образованите ни хора се клеймеше, като плитко и спекулативно подражателство...“; „... като че ли бяхме американска сбирщина от цял свят, та се заливахме с лъжливо и безсрамно панаирджийство...“¹⁹⁶; „...горната непристойност се дължеше на общите у нас лоши черти: липса на взаимно тачене, пренебрегване потребният за всяко общество подбор от даровити хора и лесно прекрачване мярката на приличието...“¹⁹⁷. Всичко това с пълна сила важи и до днес.

Доказателства за проява на лошите черти у българина в следосвобожденска България посочва и проф. Ал. Балабанов (1879 – 1955), който по този повод отбелязва: „Тъй господствено е у нас това побъркване на поприщата, каквото го няма в никоя друга страна..., щото посредственици да могат да ги упражняват“.¹⁹⁸ И коментарът на Асен Карталов: „Почти масовият стремеж към бърза изява на хора, които са били потискани, унизявани и обезличавани по време на робство, насочва мнозина от тях по погрешни пътища, към такива дейности, за които нямат сили (и възможности, може би). Това е време, когато на преден план в личната самооценка на мнозина е искането, а не моженето. Силното желание на всеки да бъде нещо не е съчетано с реалната самооценка на личните способности и възможности. Моженето се определя от силата на искането, а не искането от моженето. Тогава човек иска не само това, което може, но и онова, което не може. Това е и психическата основа на болната амбиция, която е насочена към постигане на непостижимото. Такава амбиция обикновено носи неуспех, а неуспехът прави амбициозните завистливи и злобни към успеха на другите.“¹⁹⁹ Какъв по-успешен коментар за състоянието в тази област днес у нас?!

Върху икономическата култура в България оказва особено силно влияние *османската икономическа култура* – както по време на робството, така и дълги години след това. Историческите сведения показват, че икономическата култура на България се заражда много преди Освобождението от османско владичество. По време на Първата българска държава (681 – 1018) влияние върху страната ни (с тогавашни територии) оказват дохристиянският езически материален и духовен живот, отражението на които се изразява в запазването на традициите и душевността на народа. След приемането на християнството чрез източноправославната религия се възприемат и новите, християнски ценности. За разлика от западните държави, в които религията се налага от бедните маси, у нас тя се налага от висшите класи на обществото чрез княз Борис I, който след приемането на източноправославните ценности приема и църковното име Михаил, и е покръстен от Византийския император. Целта на княза е да премахне езичеството и да наложи новата за онова време религия на християнството от

¹⁹⁶ Пак там, с. 209; *Карталов, Ас.* Проявите на..., с. 44.

¹⁹⁷ Пак там, съотв. с. 214, 215 и 44.

¹⁹⁸ *Балабанов, Ал.* Студии, статии, рецензии, спомени. Т. I. С., 1973, с. 138.

¹⁹⁹ *Карталов, Ас.* Проявите на..., с. 45.

Константинопол, която и в наши дни е основната религия в България. Въпреки това обаче и до днес са запазени редица езически и други обичаи като кукерството (така разпространено в Пернишкия край), нестинарството, което учудва и до днес чуждоземците, носенето на мартеници за здраве, с които се обкичват и хора, и животни, клетвите и проклятията, редица народни поверия, изразени в пословици, поговорки, празници, обреди, ритуали и т.н. За съжаление, такива жестоки обичаи като „курбан“ – никому ненужни животински жертвоприношения, сякаш сме в зората на пробуждане на човечеството, продължават и до днес. По-късно възниква и богомилското учение, което е отрицание на тираничния начин на живот. Богомилите проповядват ценности, близки до народа и остават и до днес следи в българската икономическа и духовна култура.

По време на Османската империя България се откъсва за пет века от всички икономически, социални и културни процеси в Западна Европа, тъй като ѝ е наложено принудително възприемане на културата на поробителя, която със своите типични ценности, традиции и манталитет властва над поробенения народ. Далечният отзвук от нея продължава и до днес в много български традиции, психология и др. нагласи, поведение, и на което ще се обърне внимание в следващи пасажии от изложението. Османската икономическа култура е и в тясна връзка със социалната култура – на поробеното българско население (раята) се гледа като на „работен добитък“ – така, както всички завоеватели гледат на поробените от тях народи в колониите и др. Възникват т.нар. вакъфи²⁰⁰ и специфични, антизападни организации на труда, което по-късно се отразява изключително неблагоприятно върху социалните отношения и капиталистическата организация на труда в следосвободенска България. Така че българската икономическа и социална култура по това време се оказва в един продължителен и мъчителен застой, свързан с подтискане на поробеното християнско население и утвърждаването на исляма като основна религия и начин на живот.

След Освобождението България постепенно започва да придобива вид на страна с преобладаващо аграрно производство, като основните социални групи са селячеството, занаятчиите (всъщност тогавашния „еснаф“) и чорбаджиите като представители на богатата прослойка. Едновременно с това се създават и форми на дребен бизнес, а също – наченки на развитие на *следосвободенското образование*. Първото търговско училище е основано след Освобождението от оцелелия Ботевски четник – Никола Симов, което по-късно се превръща в Българския свободен университет в София.

Важна роля при формирането и развитието на българската икономическа култура играе и *източноправославната религия/църква*.²⁰¹

---

²⁰⁰ Вж. трудовете по този въпрос на проф. *Бл. Колев* и на известната наша писателка, историк и учен -- проф. *Вера Мутафчиева* (БАН).

²⁰¹ По въпроса за ролята на религията и църквата вж. трудовете на проф. *Бончо Асенов*: „Религиите и сектите в България“, С., 1998 (тематично продължение на „Обединяването на църквите в съвременния свят“, 1982; „Под булото на религията“, 1984;

Години след Освобождението се оформя и субкултурният манталитет на българския еснаф; следва периодът на натурално затворената стопанска единица и т.н. – до възникване на колективистичната българска култура и „стотинковия“ капитализъм, за да се достигне до етатичния патернализъм при социализма, когато държавата властва върху всички области и сфери на живота, със силно ограничени възможности за развитие на частната инициатива и предприемачество.²⁰²

„В историята на България за малко повече от един век се извършват три значителни промени, които радикално преобразуват икономическата сфера и нейната култура.“ – заключава авторът. „Едната е Освобождението; втората е 9.IX.1944 г., изяснявана традиционно като период на прекъсване на естествено-еволюционно развитие на икономическата култура и третата е 10.II.1989 г., която връща „махалото“ в нормалното положение на обществено-икономическото развитие. Всяка от тези промени има своята смислово идентификация и по специфичен начин предлага културни матрици за икономическо поведение.“ По-нататък изяснява характерните черти на въпросната култура и факторите, които влияят върху нейното развитие по посока на задържането ѝ днес – трудното „скъсване“ с миналото, патернализмът, егалитаризмът, колективността,

---

„Православието и България“, 1992; „Нация, религия, национализъм“, 1994) – повече от 11 труда, посветени на тази област на човешкото познание, както и най-новото преработено и допълнено издание от 2012 г. С., изд. „Албатрос“. Както посочва авторът, в света има хиляди религиозни общности, като три са световните религии – будизмът, възникнал в Индия преди 2500 години, християнството, възникнало преди повече от 2000 години, разпространено днес в три основни направления – католицизъм, източно православие и протестантство и ислямът, възникнал през VII в. Освен тях съществуват и най-различни местни религии и религиозни направления – юдаизъм, хиндуизъм, конфуцианство, шинтоизъм и др. В България най-силно разпространена е християнската религия. По данни на предходното преброяване на населението и жилищния фонд у нас, от 8 487 317 души – 7 349 544 са се определили като принадлежащи към християнството, като 100 000 са били протестанти, 60 000 – католици, а останалите – източноправославни. Освен тях 13 677 са принадлежали към армено-григорианската църква, 1 110 295 души са се определили като мюсюлмани, т.е. принадлежащи към исляма – турци, българомохамедани, роми, татари и черкези; 3461 – евреи, принадлежащи към еврейската религиозна общност; съществуват и сектантски групи – протестантски, хиндуистки, „Бялото братство“ (дъновисти) и др. Официално в България са регистрирани 29 религиозни общности като изповедания.

Вж. също *Цанков, Ст.* Българската православна църква, Освобождението до настоящето време. С., 1931; „Жития на светиите“, както и новото преработено и допълнено издание на *Б. Асенов*, вж. и *Филева, А., М. Балчева*. Послание от вековете. Църкви и манастири на Балканите. С., 2011, 86 с. (бълг. и англ. ез.).

²⁰² *Колев, Бл.* Икономическа култура..., с. 113; вж. също *Икономическа социология*. (Авт. колектив). С., УНСС, Департамент по социологически и политически науки, 1992; *Икономическа социология*. С., УНСС, 1996. (Съставители и научни редактори Т. Пачев и Бл. Колев). Т. 9. Икономическа култура и модернизация на обществото. Второ преработено и допълнено издание, 2007.

нагласата към дребна собственост, останали от него, минимизираните потребности и цели и др.²⁰³

По време на социализма икономическата култура на България се характеризира преди всичко с държавната собственост, която заема 96 % от собствеността на страната ни, с т.нар. етатизъм.

Съвременната икономическа култура е свързана с развитието на капиталистическия тип култура, с разгръщането на частния и семейния бизнес, на едри, малки и средни капиталистически предприятия. Все повече се изучава и прилага западният опит в тази сфера, тъй като у нас слабо е съществувал, в ограничени размери, поради особеностите на общественото ни развитие. Отминалият вече преходен период беше съпроводен с огромни икономически и социални сътресения, което се отрази крайно неблагоприятно и върху тази култура. Както отбелязва българският професор К. Петров, днес живеещ в Австралия и преподавател в Университета в Сидней (Сидни), но често пребиваващ в България, „у нас бушува хаосът, дивачината и варварството, присъщи на началните форми на капитализма“.²⁰⁴ По същество днес сме свидетели на капиталистическа по дух икономическа култура, която създава нови ценности и ориентации у хората, което от своя страна се отразява и върху поведенческите им действия и нагласи, и съответно върху обществените психологически настроения и менталитет.

Социалната култура, съответстваща на икономическата култура в България, е тясно свързана с тези нови действия, настроения и нагласи, отразяващи специфичните социални отношения на все още относително новия за нас обществен строй – както през преходния период към пазарно стопанство, така и в настоящите условия на всеобща криза и рецесия.

Социалната култура се променя в една или друга степен в зависимост от натрупването на съответните социални отношения, от адекватната **социална политика** се разглежда в широк смисъл и в тесен смисъл на думата; във вертикален обществен разрез и в хоризонтален макро-, мезо- и микроравнище. Част от социалната политика²⁰⁵ е **семејната политика**, която е насочена към най-малката клетка на обществото – семейството. Опитът на високоразвитите страни в тази област, каквато е Германия, е от съществено значение за нейното осъществяване в България. Като част от Европейската общност, страната ни се присъединява и към социалните възгледи и ценности на западноевропейските народи със съответната им култура. Определяйки се като „**социална държава**“ (по времето на министър Нейков – на МТСП), тя трябва да ползва техния опит и същевременно да спазва основните изисквания и разпоредби на ЕС, а това е

---

²⁰³ По Колев, Бл. Икономическа култура...

²⁰⁴ Петров, К. Дискусия по съвременни идеологически проблеми. С., НТС, 2004, и мн. др.

²⁰⁵ За изчерпателни сведения вж. Филева, М. Социалната политика на съвременна Германия – възможности за приложение в България. С., Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 2007, 154 с. (монография).

свързано със съблюдаване на мерките за социална защита, предвидени в Европейската социална харта и редица други документи в тази област.

По принцип понятието „социална държава“ е неразривно свързано с понятието „социална защита“.²⁰⁶ Лошото е, че у нас през последните години то невинаги се взема под внимание и все по-често се пренебрегва. Това е валидно и за трите основни сфери на социалната политика на макроравнище – социалното осигуряване, социалното подпомагане и социалните грижи.

Както отбелязва проф. Кр. Петков (в съавт. с гл. ас. Ат. Владиков), социалните трансформации в България през периода на прехода от планово стопанство и централизирана икономика към пазарно стопанство водят началото си от 1990 – 1991 г., когато бяха направени първите промени в системата на заетост, в доходите и т.н. „Но ако от политическа и институционална гледна точка може да се приеме (макар и с известна условност), че преходът е завършен към момента на приемането на страната ни в ЕС (2007 г.), за социалната политика летоброенето би трябвало да е друго... В България през целия преходен период и до днес се прилага социална политика, която не води до реализация на целите, характерни за т.нар. държава на благоденствието (Welfarestate)... Накратко казано, българският преходен „социален“ модел е изграден по подобие на англосаксонския, а не на европейския“.²⁰⁷ Това се вижда и от последните години на управление на дясното правителство, съвпадащи с финансово-икономическата и дългова криза.

---

²⁰⁶ Социалната политика у нас след Освобождението се изразява преди всичко в самарянството и развитие на благотворителността. Чрез различни видове благотворителни инициативи на княгиня Мария-Луиза и други високопоставени личности се осъществяват дарителски инициативи за бедни деца, възрастни и болни. За децата-сирачи съществуват сиропиталища, за пострадалите от войните също има известни грижи. Това са наченки на развитие на социалните дейности, които постепенно прерастат на по-широка основа.

При социализма съществуват различни видове заведения за осъществяване на социални услуги, развиват се социалните грижи чрез тогавашното Министерство на социалните грижи и подведомствените му институции, както и социалното, вкл. пенсионното осигуряване. Тъй като господства държавната собственост – етатизмът в развитието на икономиката, образованието, здравеопазването, социалният отдих и много видове социални дейности и услуги са безплатни (всъщност преобладаващата част от тях).

След 1989 г. с развитието на частната собственост, се осъществиха промени и в сферата на социалната политика. Заговори се за семейна социална политика по примера на Германия и други високоцивилизовани държави, с оглед социална закрила на семейството, осъществиха се коренни промени в социалното осигуряване, социалното подпомагане и социалните грижи, но абсолютно недостатъчни за преодоляване на шока от прехода.

²⁰⁷ Петков, Кр., Ат. Владиков. Социалната политика през прехода в България (1989 – 2010 г.). – В: Изследване по история на социализма в България. Преходът. Т. 3., изд. „Графимакс 02“, с. 377 – 379.

Преходът към пазарна икономика беше свързан с изключително тежки социални сътресения, породени от икономическите условия; обществото плати голяма социална цена заради последните, някои от които бяха „шокови“ за него. Това наложи да се решат редица важни проблеми на осигурителната система в България по отношение на пенсиите, осигурителните плащания, при нарушена социална несправедливост, при финансова неустойчивост, която за съжаление е едно почти постоянно явление у нас и т.н. Ето защо в първите години на прехода бяха приети редица конкретни мерки за реформиране на системата на социално осигуряване, но те не успяха да доведат до съществени резултати, тъй като бяха предимно частични.

В днешните условия на задълбочена финансово-икономическа криза (а вече и дългова криза), проблемите на социалното осигуряване все повече се изострят, особено в областта на пенсионното осигуряване и социалните плащания. Бившият финансов министър Симеон Дянков (2009 – 2013) наложи нови реформи в тази област, които се изпълняват чрез МТСП, породени от кризисните условия и препоръките на ЕС, но те не се приемат от голяма част от обществото, тъй като са в негов ущърб. То не желае увеличаването на възрастта за пенсиониране още от началото на 2012 г. (а не както бе решено през 2011 г. – чрез плавно увеличение до 2020 г.), нито пък увеличаване на възрастта за първа и втора категория труд, съответно на трудовия стаж за всички категории. Сравнителните данни с пенсионната възраст във високоразвитите европейски страни, или с азиатските, като Япония, в случая не са уместни, тъй като там стандартът на живот е много по-висок и съответно размерът на пенсиите също. Въпреки че в много отношения ползваме опита на развитите европейски държави, който е и целта на настоящето изследване, винаги се прави и допълнението, че той трябва да бъде съобразен с нашата национална идентичност, с особеностите на българския път на икономическо, социално и културно развитие. Като най-бедна страна на ЕС, България не би могла да извършва „шокова терапия“ в социалната област на без друго измъченото в преобладаваща си част население, а плавно покачване на въпросната пенсионна възраст и осигурителен стаж, доколкото това е възможно.

Вземането на адекватни мерки се отнася и за другите области на социалната политика – *социалното подпомагане и социалните грижи*, които имат особено важна роля за социалната защита на населението, в т.ч. на най-рисковите прослойки и социални групи от него. Тук следва да се отбележи, че след 1990 – 1992 г., успоредно с общата реформа в социалната сфера, у нас се постави началото и на реформите в социалното подпомагане, което също като социалното осигуряване е върху основата на Бисмарковия модел – немският модел на задължително осигуряване, различно от английския модел – на лорд Беверидж.

Специализираните за социалното подпомагане на населението общински служби извършват своите дейности по две основни форми на подпомагане – социални помощи и социални услуги.

Според българското законодателство в тази област осъществяването на посочените дейности се регламентира от Правилника за прилагане на Закона за

социалното подпомагане (ППЗСП), чл. 5 (1) 1989 г. – ДВ, бр. 133/11.11.1998 г. и последователните изменения и допълнения през годините.

По отношение на услугите, условията и редът за извършване на **социални услуги** се регламентират с Наредба № 4/16.03.1999 г. на министъра на Социалното министерство, както и с последващите изменения и допълнение, които постоянно се осъществяват в зависимост от новите условия, адекватно на тях (или поне така би трябвало да бъдат).

Финансовите източници на социално подпомагане са в тясна зависимост от решенията на министъра на финансите, а редът на финансиране се урежда със **Закона за социалното подпомагане**.

В условията на тежка финансова криза и рецесия, и последващите симптоми на дългова криза, развитието на социалната политика значително се затруднява. Всъщност в тази сфера са и едни от най-големите затруднения, защото именно обществото плаща социалната цена на всички икономически промени.

Особено тежка е пенсионната реформа, за която стана дума, срещу която има и съответна съпротива от населението. След отшумяване на т.нар. точкова система, сега се прилагат нови реформи – за шоково увеличение на възрастта от 2012 г. вместо от 2021 г., както беше решено преди с 1 година за всички категории труд и съответно увеличение на трудовия стаж. Поради масовата съпротива на населението, недоволството на синдикатите и провеждането на всенародни стачки, в края на 2011 г. (декември) беше приет и компромисен вариант, след отпадането на точковата система -- увеличение на възрастта от 2012 г. с по 4 месеца на година за всички категории труд, докато достигне 63 години за жените и 65 години за мъжете, като успоредно с това, по силата на по-предишни промени, ще започне да се увеличава съответно и стажът с 4 месеца постепенно, докато достигне необходимите определени години. Това щяло да доведе до значително намаляване на огромния дълг на НОИ (който сега се покрива от данъци) през 2017 г. – мъглива и неясна, а също далечна перспектива. Най-добрият вариант тук е пенсионирането по желание -- така, както е в някои скандинавски страни. По този начин тези, които имат сили, ще се пенсионира след по-дълъг период от време, а тези, които нямат, ще осъществят това на прага на приетите законни мерки в тази област.

Правилно осъществяваната и съобразно потребностите на обществото социална политика обуславя и по-високата **социална култура**. За голямо съжаление обаче у нас тя не е на необходимото равнище, т.е. значително изостава от социалната култура на развитите европейски държави, което от своя страна поставя задачата за предприемането на ефикасни действия за нейното подобряване и за по-адекватното ѝ реагиране и реализиране, макар и в трудните, кризисни условия.

Социално-икономическата култура на България като цяло днес постепенно създава **нов облик** на обществото и отделната личност, все още бореща се със старите възгледи и навици за живот, но поемащи по-различен от миналото път. В условията на криза чертите на този нов облик значително се изострят в резултат на огромните финансови сътресения и изключителното социално

напрежение. Въпреки това, както се отбеляза няколко пъти, като равнопоставен член на Европейската общност страната ни неотклонно трябва да следва насоките дадени от нея, за повишаване на икономическото, социалното и културното равнище на нацията и народа ни, при отчитане на типичните за нас черти и особености.

Материалната култура може да се измери и се измерва с редица икономически показатели – брой на музеите, кината, театрите, оперите, оперетите, библиотеките, читалищата, културните центрове, в т.ч. артцентрове и т.н., данни, които могат да се видят от всеки Статистически годишник или Статистически и културен справочник, но културата не може да оцелее без *финансовата подкрепа* в рамките на такъв тесен пазар, какъвто е българският. Известно е, че в театрите и музикалните състави у нас бяха съкратени 550 души от щатните бройки поради закриване и сливане на театрални и музикални групи и оркестри; сумата на субсидията за 6-месечието по делегираните бюджети за 2011 г. значително беше намалена (по новите правила тя се формира въз основа на бройката зрители за периода, като се умножава по стандарт – 12,50 лв. за театрите, 50 лв. за симфоничните оркестри и 70 лв. за оперите). Това несъмнено се отразява върху творческата дейност на артистите, както и върху техния личен и домашен бюджет.

За намаляване на финансовия недостиг в културната сфера се осъществяват редица програми и инициативи. Така например за осигуряване на читателския интерес се предвижда да бъдат отделени 120 000 лв. по програмата „Помощ за книгите“, а също се очакват 2 млн. лв. за „Помощ за библиотеките“; очаква се в киното да се влеят субсидии на стойност от 13,5 млн. лв. Така че финансовата помощ е основата за продължаване и развиване на културните дейности, които в периода на криза търпят изключително големи сътресения и разочарования от страна на занимаващите се с тези дейности.

Разпространяването на културни ценности се осъществява не само у нас, но и *от България за чужбина*. В това отношение показателно е откриването на читалище „Иван Михайлов“ в гр. Велес, което е първата стъпка по пътя на възраждането на българщината в Р Македония.²⁰⁸

Освен в тази република, страната ни осъществява *културни инициативи* и в много други страни, на Балканите и др. Например в Хърватия, в рамките на българо-хърватския симпозиум „Европа и културното и политическо битие на българи и хървати“, съвместно с Института по балканистика и Центъра по тракология при БАН, се откри живописна изложба „С Хърватия в сърцето“ през юни 2011 г.

У нас се провеждат и многобройни *фестивали* по различни видове изкуства, фолклорни, джаз, рок, рап и др. Например през юни 2011 г. се проведе петото издание на Международния фестивал „Водна кула“, чиято цел беше да се пре-

---

²⁰⁸ Вж. Живот/Здраве, 3 – 23 август 2010, рубр. „Памет“, с. 14.

върнат изоставени градски пространства в средища на съвременната култура и изкуства в показни пространства за материална и нематериална култура. С оглед на това в своеобразни галерии се превърнаха Водната кула в квартал „Лозенец“ в София, Централната минерална баня, в която гостуваха „Мозайки от Равена“ и много други интересни колекции, а също подземие Сердика и изложбена-та зала на „Рока България“. За реализиране на поставената цел организаторите на този фестивал поканиха 150 световни и български творци, които работят в сферата на визуалните изкуства, видеоарта, пърформанса, инсталацията, музиката, театралното изкуство и видеоформите. Това доведе и до синтез на различни видове изкуства, наред с оформянето на приятна градска среда. Успешното провеждане на посочения фестивал започна да го превъплъщава и в традиционен, като още веднъж доказва потребността от метаморфоза на алтернативните, изоставени досега градски пространства в подходящи места за културен отдих.

Най-нова изява в тази област е фестивалът „София диша“, който се провежда на най-престижните столични улици с тенденция да прерасне в изяви и в големите столични квартали, включвайки най-различни по своето естество артизяви.

Във връзка с подобряване на *дейността на читалищата* у нас и освежаване на книжния фонд през октомври 2011 г. на същия бяха дарени книги за 1 млн. лв. (кампания „Книги за един милион“), които бяха приети от председателя на Съюза на читалищата в България – Николай Дойнов. Предвижда се закупуване на още нова литература за тях в цялата страна, които са 3200 на брой. От страна на Министерството на културата са отпуснати 50 000 лв. Библиотеките, за които вече стана дума, също ще обновяват до голяма степен книжния си фонд. В тях се съхраняват ценни славянски, турски и византийски ръкописи, старопечатни книги и завети, и др.

Опит за представяне и изследване на основните положения в съвременния изследователски подход към *средновековните славянски ръкописи* от страна на българските палеографи и кодиколози е направен от Елисавета Мустакова в статията ѝ „Ръкописи и описи, или опит да се опише днешната българска кодикология“.²⁰⁹ Както тя пояснява, първият български кодиколог с основание може да се каже, че е проф. Беньо Цонев – учен с великолепна подготовка, който наред с основната филологическа работа върху историята на българския език е оставил най-пълните за времето си описания и изследвания на български ръкописни паметници; негови са и първите два тома от *Опис на славянски ръкописи от Софийската народна библиотека*, при това описът е извършен съвсем безплатно; сред най-ранните български изследователи са Васил Чолаков, Цани Гинчев, Васил Стоянов, Евтим Спространов, чиито ръкописи са съхранени в Рилския манастир.²¹⁰ По-нататък авторката посочва и практиката, не твърдо ус-

---

²⁰⁹ Мустакова, Ел. Ръкописи и описи..., с. 50 – 57.

²¹⁰ Пак там, с. 50.

тановена в българската кодикология, но която е специално възприета във византийската кодикология още в трудовете на Кирсон, Силва Лейк и Жулиен Лероа. Тук се отнасят изданията на Добромировото евангелие, Банишкото евангелие и Томичовия псалтир.²¹¹

Известни са новите по рода си, т.нар.²¹² *пътуващи библиотеки*, които се формират с цел доближаване на младите хора до произведенията на литературата и други области на художественото творчество и по-бързото им запознаване с националните и световните образци в тези области. Освен това вече 50 % от библиотеките са дигитализирани; предстои дигитализиране и на останалата част, доколкото това е възможно, което се осъществява по съответен проект.

Тъй като през последните 20 години библиотеките в България са намалени наполовина (сега те възлизат на 2400 броя), е намален значително и читателският интерес. Все повече млади хора четат книги по Интернет и рядко влизат в тези средища на духовната култура. Ето защо предстои да се вземат мерки за пълна дигитализация на библиотеките, както се посочи, и за възраждане традициите на библиотечното дело у нас.

Подобно на пътуващите библиотеки съществуват и пътуващи експозиции. Те са световна музейна практика и намират все по-голямо място и в българското културно пространство. Например в края на 2010 г. в Софийската градска художествена галерия (СГХГ) беше открита изложбата „Ателието – Музи и модели“, след което тя бе представена в качеството си на пътуваща изложба последователно в четири града на страната – Пловдив, Бургас, Сливен и Лом. Освен това СГХГ, въпреки че е известна с разнообразната си изложбена дейност, е преди всичко музейна институция, която се стреми да оказва и попълва своите фондове, като същевременно поддържа професионално сътрудничество с други музейни колекции. През 2010 г. в нея започна реализацията на проекта „Другото око“; през 2011 – проекта „По никое време“, а също иновативният експеримент „Изборът“, „43 изкуствоведи – 43 произведения“ и др., които са плод на творческата съвместна дейност „галерии – музеи“.

Друга инициатива за приобщаване на населението към културните ценности в страната ни е тази на Министерството на културата през 2011 г. – само с един билет да се разглеждат всички музеи и галерии, като за целта се обучи и съответния персонал в тях. Това разпореждане се осъществява с оглед стимулирането на тяхното опознаване и за повишаване на общото културно равнище на нацията. За тази цел роля играят и неправителствените организации в лицето на различните видове сдружения, фондации и други институции, каквата е на-

---

²¹¹ Опис на славянските ръкописи в Църковния, исторически и архивен институт – София, изд. „Борина“, 2011.

²¹² В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София се палят най-различни видове ценни произведения – исторически, културни и други архиви, между които и старинни ислямски ръкописи, а към тях вече има проявен интерес от френския Лувър.

пример посочената вече Фондация „Америка за България“, подкрепяща българската култура и изкуство; друга неправителствена организация в тази област е Асоциацията за развитие на София, Intercultura Consult. Във връзка с обявяване кандидатурата на София като европейска столица на културата през 2019 г., в столицата през 2011 г. се състоя дискусията „Развитие на аудиторията и програмиране на културата“ в координация с неправителствени организации от България, Германия, Унгария (музея „Лудвиг“). Централен фокус в тази дискусия беше проблемът за развитието на културните практики на високо професионално ниво в контекста на европейските практики.

Пак в тази област през 2012 г., както всяка година напоследък, беше осъществена „Нощта на галериите и музеите“ в София, през която в тях преминаха над 4000 посетители от всички възрасти; осъществена беше и съвместна работа на галериите с редица музеи (музейни колекции).

Особена важна дейност в сферата на културната политика е тази по създаването на българския Лувър, който се предвижда да носи наименованието „Златен век“. Проектът за него ще се финансира по Оперативната програма „Регионално развитие“ с 28 млн. лв. от Брюксел. Решението за това беше взето от Комитета за наблюдение на тази програма. Препоръката на Европа в това отношение е Министерството на регионалното развитие да фокусира дейността си върху разплащането и възстановяването на средствата по програмата, част от които са пренасочени за енергийна ефективност, образователна структура и др. Препоръката беше направена от Реналдо Мандметс – ръководител на Генерална дирекция „Регионална политика“ към Европейската комисия. Така бившият Технически университет зад храм-паметника „Св. Александър Невски“ ще бъде преустроен и превърнат в музейен център, чиято първа копка беше направена през 2009 г.

Относно развитието на културния обмен на страната с чужбина и запазването на богатото ни културно наследство през декември 2011 г. в София бе проведена *кръгла маса за проблемите при опазването на културното наследство* у нас – за съхраняване на културните образци, борба -- срещу иманияството и износа на културни ценности без разрешение извън пределите на страната и т.н.

За подобряване на културните дейности и повишаване на техните количествени и качествени аспекти се разработва *Национална стратегия за развитие на културата*. Както се отбеляза, развитието на *икономиката на културата*, чиято основа е финансовото осигуряване, е и базова предпоставка за реализиране на културните дейности при наличието на богатото ни културно многообразие,²¹³ подкрепя на материалните основи на духовните дейности и

---

²¹³ На 3 ноември 2011 г. се навършиха 10 години от приемането на Всеобщата декларация за културното многообразие от ЮНЕСКО. Както отбеляза присъстващият на нея български президент Георги Първанов, това многообразие е неразделна част от българското всекидневие, но понякога съществува затруднено съжителство между различните културни общности.

за тяхното реализиране, защото всеки творец в лоното на културата се нуждае от едни или други материални средства за своето съществуване и творчество: художникът – от бои, четки и материали, артистът – от сценични костюми, скулпторът – от мрамор, бронз и глина, музикантът – от съответните инструменти и т.н.

За популяризиране на културните постижения на България в Европа и света се предвижда и различни културни изяви, като показване на златните съкровища на страната ни, освен в Брюксел, и в Лондон, както и поставянето на показ на много други национални съкровища – археологически находки, ценни артефакти, старинни ръкописи и старозаветни печати, за които стана дума и т.н., които ще намерят своето превъплъщение в чужбина, за да провокират европейския зрителски интерес и да запознаят чуждоземците с различни култури, както у нас, така и по света. Българското културно наследство е **многостранно и многообхватно** -- то е наследство от траки, серди, одриси, римляни, византийци, македонци, прабългари, славяни, власи, османски турци. И всяка цивилизация е оставила своя отпечатък върху нашето културно наследство.

Така например за достойното представяне на България пред културния свят особено много допринесе известният български историк, писател, драматург и художник, живописец, стенописец и график – Ангел Ангелов, със суперлюксозното издание-албум с 24 графични композиции и текст, озаглавено „Легенди и истини за древна Тракия“ с адресант – широкият културен свят, от една страна, а от друга – конкретната характеристика и популяризация на живота и културния облик на траките по нашите земи. То е дело на Археолого-историческото дружество с идеална цел „Хелиос“ в Исперих, в превод на четири езика, а негов вдъхновител е председателят му -- историкът Йордан Стефанов. В него авторът разкрива поетичните си представи за тракийския свят, внушавайки ни ги чрез графичното, словесното и психологическото изграждане на сложните образи-легенди, като Орфей – син на Калиопа и неговата любима Евредика, Бендида, Фелида, Демофот, както и на митичните тракийски поети Евмолап, Лин, Тамарис и т.н. За представяне на цялостното му творчество в областта на тракийското превъплъщение на образите и разкриване на творческата същност и високо професионално майсторство заслуга има известният български учен – ст.н.с. Николай Труфешев, доктор на изкуствознанието.

Изданието за Древна Тракия е предназначено за престижните културни институции, като Лувъра, библиотеките на Лондонския музей, Императорската библиотека в Токио и други световноизвестни културни средища и центрове.

Относно културното ни наследство от траките съществуват многобройни артефакти и постоянно се натрупват нови.

Така например у нас, в местността Далакова могила, екипът на Траколожката експедиция за могилни проучвания (ТЕМП) под ръководството на д-р Георги Китов намери маска, за която се счита от археолозите-специалисти, че е принадлежала на тракийския владетел Терес II. Заедно с тази маска бяха открити и няколко златни фиала, сребърни ритони и други ценни находки, свидетел

телстващи за живота и ритуалите на траките; намерени са и много археологически находки от български и чуждестранни археолози, от тракийски погребения с различни златни и сребърни съкровища – накити, глинени съдове (амфори и делви), както и най-различни артефакти в тази област.

Освен тракийските находки съществуват и много други, като откритото съкровище на цар Иван Шишман при разкопките край София през есента на 2011 г.; реликви от турското културно наследство у нас съществуват и до днес.

Никой не оспорва ужасите на робството, но така или иначе, артефакти на материалната и духовната култура съществуват у нас така, както в Европа и целия свят съществуват артефакти от минали, недотам цивилизовани епохи – Колизеума в Италия, свързан с най-антихуманните, гладиаторски борби и публични убийства на хиляди нещастни животни, историческите останки, свидетелстващи за жертвени ритуали на хора и животни при май, инки, ацтеки, паметниците от фашисткото минало в много западни държави и т.н. Това са свидетелства за историята на обществата, свързани с възход или падение, с борба за власт и надмошие, за богатства и бедност и т.н., но същевременно са и културни паметници, отразяващи живота през минали епохи на човечеството, имащи и възпитателна цел за това как не трябва да се действа и живее чрез политиката и други форми на управление и човешка организация.

Турски паметници на културата у нас са Фарът на нос Шабла, носещ турски печат, многообразните джамии, минарета, тепета, турски квартали, села и махали с типична ориенталска атмосфера; османският фолклор (музика – манета, обичаи, ритуали, привнесени и в българските), мюсюлмански традиции в облеклото (калпак, риза, пояс, потури, навуша, цървули, броници при мъжете, кърпи, забрадки, чопрази, бродирани ризи, вълненици, наниз от пендари, мъниста и пр. за жените. Както се посочва в новоизлязлата книга „Пътеводител на Османска България“ от авторски колектив (Димана Транкова, Антони Петров и проф. Христо Матанов – бивш началник на Дирекцията по вероизповеданията), съществуват многобройни примери за наличието на образци на османската култура и изкуство на територията на България; например центърът на втория по големина град в страната – Пловдив, е белег за съжителство на култура от различни епохи на българската история, в т.ч. и най-силно – от османската; друг нагледен пример – много възрожденски къщи по същество са турски. Това може да се види веднага, щом човек отиде до Истанбул – може да сравни архитектурните стилове и да разбере „кой, кой е“ от тях – Кьошквите чардаци, високите прозорци, еркерите и пр.

Един от авторите на посочения пътеводител – проф. Матанов – прави следния коментар: „Призовавам да се спре с този елементаризъм в историята! Имаме тежко наследство, трудно за преглъщане, но без да свикнем с миналото, не можем да градим настоящето. Европа ни дава достатъчно примери за цивилизован подход към миналото – вземете отношенията между Полша, Германия и Русия.“

В допълнение на казаното дотук може да се посочи и това, че самите наименования на много български градове, села и местности, са турски – Кърджали, Казанлък, Бунарджика²¹⁴ и др.; на планински върхове и терени – връх Мусала, Чаталджа, Бейското (Ловешка област) и т.н. А колко български фамилии носят турски имена – Ирибаджаков, Караколев, Карагъзов, Тадаръков и пр. Да не говорим за турските думи в българския език, с които той изобилства – джезве, чекмедже, чекрък, гюл, зюмбюл, кюп, кюмюр, сиреч, демек, язък, такъм, завалия, сюрция, чешит, сеир, ямурлук, махмурлук, улук, кече, каче, черпак, чимшир, келеш, кюнец, армаган, бакшиш, чукундур, сюрция, мезе, суджук, тиферич²¹⁵ и т.н., които волно или неволно употребяваме всеки ден; безбройни са турските традиции даже и в българската кухня, в която се приготвят множество типични турски ястия и особено десерти.

Така че нещо, което съществува, не може да се отрече; субективното не може да измести обективното, то съществува в паралелен свят с него; османското наследство от последното владичество над нашите земи в културен аспект се интегрира с останалите културни наследства на траки, римляни, славяни, прабългари, византийци и всички останали, които вече бяха изброени; както е казал нашият национален герой Васил Левски – борец и символ на българщината: „всички народи трябва да живеят в мир – и българи, и турци, и гърци, и арменци, и т.н.“.

Интеграцията на културното наследство в България е част от интегрираното културно наследство на Европа и света; тя е свързана с наднационалната религия и наднационалните културни интереси, при отчитане спецификата на националните условия, особености и традиции, както и на цялостния социално-психологически облик на българския народ с неговата балканска ценностна ориентация, нагласа и поведение, търсеца път към европейските, както в областта на материалната култура, така и на духовната.

Правейки огромен скок във времето, ще отбележим, че след Ларгото, Софийската гробница, разпръснатите навсякъде тракийски, римски и други археологически останки и сгради²¹⁶, съществуват и много от по-ново време. Послед-

---

²¹⁴ Както и градовете Орхание (Ботевград), Филибе (Пловдив), Ортакьой и много други в миналото, също и посочените села – с. Текето, Узунджово и пр., които и до днес са запазили турските си наименования. (Днешният Пловдив в началото на своето възникване се казвал Кедрисия – защото в неговата територия имало много кедрови дървета, след което – Филипополис (гр.), Тримонциум (византийско наименование), Пълдин (славянско наименование), Филибе (тур.) и Пловдив, т.е. съобразно с определените епохи носи и различни наименования. Градът с тепетата, с близо 6000-летна история, също кандидатства за европейска столица на културата през 2019 г.)

²¹⁵ Личният архив на авторката от турски думи в българския език и турцизми, съдържа повече от 2000 думи.

²¹⁶ София е създадена през II в. През IV в. в нея е построена базилика, която е една от най-големите в Европа по това време; през VII в. градът силно е пострадал, най-вероятно по природни причини, но до края на X в. се построява нов средновековен град.

ните са описани много увлекателно от българския автор Г. Каназирев-Верин в книгата му „София в края на XIX век“. Фототипно издание на книгата „София преди 50 години“ (изд. „Техника“, София, 1992 г.). Той описва София от времето, когато нашата столица не е знаела що е паваж, що е благоустройство, била е с прашни и кални улички, с махали от схлупени къщурки и мизерни дворчета, със селски пазари (с пазарлъци и грошове); със слугинчета от близките села; с паянтови еврейски хотели, брички и талиги, карани от коне (файтони); с дребни предприятия и малки фабрики; с първия столичен трамвай на тогавашния собственик Димитър Шишков, също каран от „два дръгливи коня“, както се изразява авторът. Множество магазинчета – гостилници, бакалници, зарзаватчийници, халваджийници и бозаджийници са били пръснати сред града – селото, както и мегдани и арсенали. Обликът на София бил оформен от стария конак, по-късно преустроен и приспособен за дворец, от площад „Александър“, по-късно преименуван на площад „Девети септември“, а днес – с възвърнатото старо наименование „Александър Първи“; от непокътнатото до днес Народно събрание, в близост до което имало „кория“ от акациеви дървета, от тогавашната „чаршия“ на кръстопътя „Дондуков“ и търговската улица, а също от прочутата сладкарница „Роза“ (по името на хубавата прислужница с руса перука, която е работила там), съществуваща до неотдавна, от Девическата и Първа мъжка гимназия, от Лъвовия мост (тогава „Шареният мост“, където е било и първото кино – атракция за софиянци), от Централната турска баня, вишневите градини на днешния квартал „Лозенец“, улиците „Витоша“ и „Солунска“ – тогава неблагоустроени, непавирани и пр., както и от близкото село Княжево, наричано тогава Клисура.

Този облик бил дооформен от софийските предградия – Ючбунар, Коньовица, Банишора, Драз маала, населени главно с шопи и македонци. Но какво е София без величествената Витоша с първите туристи? – възкликва авторът. Всичко това с голям интерес и любопитни данни от тогавашната софийска действителност е разказвал авторът през 1946 г., с място на действие – кръчмата „Дивите петли“ на ул. „Граф Игнатиев“ – на ъгъла с ул. „Цар Иван Шишман“, където някога се е събирал цветът на софийската интелигенция – журналисти, писатели, артисти, художници.²¹⁷

В допълнение към казаното дотук, могат да се посочат и следните исторически сведения за София:

Съгласно проекта „Света София“ ще бъде запазен целият архитектурен комплекс в долната част, а отгоре – действаща църква. Така ще бъдат съхранени останките от ранния християнски некропол, успоредно със съществуваща църковна сграда, както и пластовете от хилядолетията. (На 3 април 2014 г. се навършиха 135 години от обявяването на София за столица на България – през 1879 г. по предложение на проф. Марин Дринов.)

²¹⁷ Вж. и Ангелов, А. Разкази за...; Филева, М. София – Средец – Сердика. Ретроспективен поглед. Публикация за историческото минало на столицата. С., 1968, 30 с.

- Градската градина при Народния театър „Ив. Вазов“ е най-старият столичен парк, създаден през 1872 г.;
  - Самият Народен театър е построен през 1906 г. от виенски архитекти, които тогава са проектирали и строили сградите на културните учреждения;
  - Българската народна банка е построена непосредствено след Освобождението;
  - Сградата на БАН (в която се помещава Централното управление) е построена от италиански архитекти, дарение на институцията;
  - Софийският университет „Св. Кл. Охридски“ е най-старото учебно заведение в България;
  - Площад „Независимост“, наричан още „Политическият площад“, тъй като е непосредствено до Президентството и останалите политически учреждения, също има далечна история;
  - Бившият партиен дом е по проект на колектив, с ръководител арх. Пецо Златев и е завършен през 1954 г. (сега втора сграда на Народното събрание);
  - Централният универсален магазин (ЦУМ) е проектиран от арх. Коста Николов през 1956 г., реконструиран впоследствие през 1986 г. от арх. Атанас Николов;
  - Министерският съвет е построен през 1955 г., като негов архитект е Тодор Горанов;
  - Черквата „Св. Петка Самарджийска“ е построена върху стара римска гробница – крипта от IV в. Според писателят Николай Хайтов в нея е погребан Васил Левски;
  - Полското посолство е построено окончателно през 1936 г. То е дело на известния арх. проф. Богдан Пниевски, възпитаник на Варшавския политехнически университет;
  - Военната академия в кв. „Лозенец“ – София, е създадена през 1878 г. Нейният главен корпус е дело на чешкия архитект Антонин Колар, завършил през 1894 г. Административната ѝ сграда е по проект на арх. Александър Дубовник – през 1942 г., а огромният парк около нея е завършен от немския арх. Фридрих Грюнангер през 1898 г. и т.н.
- Тук могат да се направят и следните допълнения за българските културни ценности:
- уникалните стенописи от началото на XV в. в църквата „Св. Петър и Павел“ във Велико Търново;
  - маската на Агамемнон (емблема), открита край Крумовград и по-специално в Ада Тепе, известно като най-ранния златодобивен рудник в Европа, чиято експлоатация е започнала още през II хилядолетие пр.Хр.;
  - Свищовското съкровище, открито през 2011 г., което включва изящни златни предмети, бронзови брадви и други уникални артефакти;
  - по време на разкопките в центъра на София заради новите разклонения на метрото разкриха и останалата част от облика на древна Сердика от римско време, както и много рядка находка -- монетата на римския император Британик – син на Клавдий (41 – 54 г.);

– при проучването на трасето на газопровода „Набуко“, както и при автомагистрала „Струма“ също бяха намерени ценни археологически обекти и находки, свидетелстващи за нашето историческо развитие.

В началото на 2012 г. в Националния археологически институт с музей (НАИМ) при БАН бяха показани 332 археологически находки с огромно значение за историческото развитие на страната ни, открити в 305 области на нашата територия. На изложбата бяха представени всички епохи – като се започне от ранния палеолит (преди 1,4 млн. години) и се достигне до Средновековието и до Късното възрождение, както и след това.

Списъкът на културните ценности по българските земи е безкраен – посочваме само едни от най-главните образци – свидетелство за мястото и ролята на националното културно наследство в европейската и световната култура. Взаимният обмен на културни ценности е от важно значение за разкриване културното равнище на България и нейното опознаване в това отношение. Тук е мястото да се посочи краткото изявление на ексминистъра на културата чл.-кор. Вежди Рашидов по повод на *културния обмен, на размяната на културни ценности*: „Време е културата да излезе на пазара“. В това отношение беше отбелязана значителна стъпка напред с организирането на мащабния форум, посветен на византийската култура и мястото на страната ни в нея („Византия без граници“), открит в зала „Алма Матер“ на СУ „Св. Кл. Охридски“, на който освен българските, присъстваха известни гръцки учени, работещи в областта на византийските отношения.²¹⁸

Друг момент в културната политика на България е попълването на „белите полета“ в материалната и духовната ни култура от прехода в музеите, библиотеките, културните центрове. Част от това е създаването на Музея на съвременното изкуство, Музея на тоталитарното изкуство с възстановка на мавзолея на Георги Димитров, реставриране и разширяване на Римския амфитеатър в Пловдив и много други културни инициативи,²¹⁹ за чието решаване са необходими значителни ресурси. Всичко това ще допринесе не само за издигане на културния облик на страната ни и популяризиране на постиженията ѝ в Европа и света, но и до издигане духовното равнище на българския народ, опорочено от съществуващите днес различни форми на „псевдокултура“.

---

²¹⁸ През 2011 г. в София (в СГХГ) е открита изложбата „Послание от вековете. Църкви и манастири от Балканите“ с куратор Аделина Филева, която се проведе в рамките на съпътстващата програма по повод XXII международен конгрес за византийски изследвания „Византия без граници“ на 22 – 27 август 2011 г. В нея се включиха със свои колекции от страната и частни сбирки, изразяващи активната творческа и гражданска позиция на съвременниците към християнската религия и култура. Вж. Даниела Радева. Уредник в: Годишен отчет на СГХГ, 2011, с. 3.

²¹⁹ През есента на 2011 г. (19 септември) бе осъществена официалната церемония по откриването на Музея на социалистическото изкуство с представени художествени творби – живопис и скулптура от този период от известни български творци; също така беше открит Софийският арсенал – Музей за съвременно изкуство.

Показателен в това отношение е фактът, че за периода 2007 – 2013 г. по линия на ЕС са отпуснати 41 млн. евро за опазване на културното наследство, здравеопазването и природната среда в България; предвиждат се специализирани курсове за обучение на хора („предприемачи“) за непознати културни обекти у нас и за създаване на виртуални библиотеки за културните ценности в страната; за 2012 г.

Запознаването на чужденците с българското културно наследство е важна линия на *културния туризъм*, а оттук и за умножаване финансовите ресурси на страната. На 23 март 1895 г. у нас е било създадено първото туристическо дружество по идея на Алеко Константинов с цел опознаване красотите на българската природа. С годините туризмът все повече се разраства и обхваща нови и различни области. В него се включват разни видове туризъм, освен културния, като: исторически, автомобилен, екотуризъм спа туризъм, спортен, селски и даже винен туризъм и т.н.²²⁰

Съгласно Класификацията на икономическите дейности (КИД 2008) културните дейности са включени в сектор R „Култура, спорт и развлечения“ и сектор S „Други дейности“, като попадат в раздел 58 „Издавателска дейност“, раздел 59 „Производство на филми и телевизионни предавания, звукозаписване и издаване на музика“, раздел 60 „Радио- и телевизионна дейност“, раздел 90 „Артистична и творческа дейност“ и раздел 91 „Други дейности в областта на културата“ (по *М. Матев*).

Развитието на духовната култура в България се съпровожда с изключително много прояви в различни жанрове. То се осъществява в строго погледнат исторически и обществено-политически план, но тук няма да бъде засегнато, тъй като е специален обект на други публикации на авторката.

Както посочва българският автор М. Минков: „За българската култура може да се говори безкрайно много... Тъй като няма единна европейска култура, дали сме европейци зависи от това, с кого се сравняваме и по какви показатели. Българската култура има много сходни черти с останалите балкански и източноевропейски общества, а също и с някои южноевропейски на запад от нас. Общи черти – и то важни има и с културата на онази Европа, на чието благоденствие България толкова много завижда – англо-германо-скандинавската... Същевременно българската култура се различава коренно от северозападноевропейската...“²²¹

Ето как българинът оценява нашата култура (табл. 13).

---

²²⁰ Вж. *Колев, Д.* Реклама в туризма. С., 2006; *Колев, Д.* Реклама в застраховането. С., 2010; *Филева, М.* Българското село, туризъм, евроинтеграция. – В: Българското село по пътя на евроинтеграция. . .

²²¹ *Минков, М.* Европейци сме ний, ама..., с. 8 – 9.

Таблица 13

Нашата култура е по-висша от другите

Проценти, изразили пълно съгласие (непълна извадка от Pew Research Center, 2002)

Индия	74
Бангладеш	63
Турция	57
Пакистан	50
Мали	49
Индонезия	48
Узбекистан	47
Южна Африка	46
Египет	45
Танзания	41
Сенегал, Уганда	40
Нигерия	38
Мексико	37
Филипини	36
Гана, Боливия, Венецуела	33
Кения	31
Япония, Гватемала	29
България	27
Русия, САЩ	23
Китай	21
Полша	19
Чехия	17
Канада	16
Италия	14
Франция	10
Западна Германия	7

Източник: Данни от Минков, М. Източници на научни сведения за българската култура. – В: Европейци сме ний, ама... България върху културната карта на света. Достъпно бизнес познание. С., Класика и стил, 2007, с. 142 – 143.

От таблицата става ясно, че процентът на хората, изразили пълно съгласие с посочената констатация, е твърде различен, при най-висок процент за Индия – 74 и най-нисък за Германия – 7 (което се обяснява с ниското самочувствие, вследствие войната). Вижда се, че този процент в Русия, САЩ, Китай, Полша, Чехия и т.н. е още по-нисък, т.е. европейците и източноазиатците не живеят с изразено чувство на превъзходство. От друга страна, в по-слабо развитите държави (особено в Африка и Латинска Америка), това чувство е по-силно из-

разено, въпреки по-бедното състояние в тези държави. Това превъзходство е по-силно изразено и в арабските страни, Турция и Пакистан.

Както се вижда, за България процентът на изразилите съгласие с посочената констатация е 27, което говори за равнището на националното ни самочувствие (по този нематериален показател страната ни заема не особено високо място в общата класация на страните по признака по-„висша“ култура.

Интересен момент в областта на културата е този, свързан със социологически и социално-психологически моменти от рода на патриотизма, националната гордост, собствената оценка (самооценка), самоуважение или обратно, с добрите или лошите черти на българската култура.

Какво мислим за себе си и същевременно как ни виждат другите? На този въпрос дава отговор проф. М. Минков в едноименната глава на своята книга: „Европейци сме ний, ама...“²²². Класирани по реда на появата на честотата им, той посочва някои често срещани изказвания на българите за сънародниците им, а именно:

Хубави черти на българската култура според техни сънародници:

- гостоприемство;
- отворени към новото;
- образовани;
- имат приятелско отношение;
- умни и учат лесно;
- имат природни умения;
- толерантни;
- ученолюбиви;
- лесно се приспособяват;
- честни.

Лоши качества на българската култура и българите според техни сънародници:

- черногледи;
- несговорчиви (трудно се сработват);
- неинициативни;
- имат ниско самочувствие;
- много се оплакват;
- завистливи;
- бягат от отговорност;
- винаги им е виновен друг;
- нещастни (не се усмихват);
- гневливи и нервни;
- недоверчиви.²²³

---

²²² Минков, М. България върху културната карта на света. . .

²²³ Пак там, с. 18.

Но как изглеждат българите в очите на другите?

По този повод проф. М. Минков отбелязва, че *много националности, като например руснаците, както и украинците*, посочват странности в поведението относно културата на българите, но може би най-голямо учудване предизвикваме у американците. (По този повод често си спомняме българската народна песен „Полегнала е Тодора“, на която американците много се учудват и питат: „Как така полегнала – нито права, нито легнала? У нас (в Америка) такова по-нятие няма.“²²⁴)

И така, как американците възприемат българската култура (от гледна точка на антипозитивните им черти)?

Лоши черти на българите и българската култура според американци, които са живели в България:

- черногледни;
- сприхави и нервни;
- ужасни шофьори (не спазват правилата и не се интересуват от другите);
- корумпирани;
- оплакват се много;
- завистливи;
- необщителни;
- груби или незаинтересовани към клиентите;
- фаталисти;
- расисти и сексисти (мъжете не смятат жените за равни, т.е. те не зачитат еманципацията);
- отнасят се зле с децата си;
- пушат много и то в присъствие на непущачи и деца;
- вярват в небивалици (т.е. суеверни и пр.).²²⁵

Очевидно тук е налице много субективизъм в оценките, но все пак той е плод и на обективната действителност.

В аспекта на съобразяване с европейските изисквания и критерии, и в контекста на националната идентичност се осъществява, както бе видно, и развитието на ***българската духовна култура***. Неразривно свързано с нея е изкуството²²⁶, според посоченото в Първа глава, е специфична дейност, обхващаща всички видове художествено творчество, което от своя страна се разделя на пластични, изобразителни изкуства и неизобразителни, в т.ч. приложни изкуства.²²⁷ Неговата същност, съдържание, обхват, разлика с останалите видове познания, качествени характеристики и пр., са изследвани и анализирани в различни пуб-

²²⁴ Размисли на писателите за българската култура от 90-те години.

²²⁵ Пак там, с. 19 -- 20.

²²⁶ Всеки знае сентенцията: „Животът е кратък, изкуството е вечно“. В тази сентенция е и синтезът на цялата истина, а за духовната същност на изкуството – че то е *нетленно, безплътно, неуловимо, но вечно*.

²²⁷ *Димитров, Д. Г. История на изкуството...*, с. 5.

ликация по история и теория на изкуството. Както е известно, у нас в тази област това са: „История на изкуството“ от проф. Борис Колев, „Кратка история на изкуството“ от доц. Любен Белмустаков, „Кратка история на изкуството“ и „Съдбата на авангарда“ от проф. Димитър Г. Димитров, „Чудната история на изкуството“ от Драган Тенев, многобройни изследвания на Владимир Свинтила, проф. Димитър Аврамов и т.н., а в чуждестранната литература в тази област могат да се посочат имената на проф. Михаил Алпатов („История на изкуството“ в пет тома), Антъни Джаксън („История на изкуството“ в пет тома, в които освен изобразителното изкуство се разглеждат музиката, театърът, архитектурата, фотографията), разбира се и Кенет Кларк с нашумялата си преди години книга „Цивилизацията“ и много други²²⁸. Така че обхватът на изкуството е необятен, но тук отбелязваме само най-важните източници, от които могат да се черпят важни и интересни сведения за него.

В аспекта на духовната същност на културата и изкуството интерес представлява следното изказване:

„През своя вековен път човешката цивилизация се е движела от *две категории ценности*:

м а т е р и а л н и и д у х о в н и .

Първите, като основа на всеки човешки прогрес, са обуславяли и издигали удобствата на живота, неговата леснотия, покриване на постоянно растящите негови нужди, неговата по-голяма сигурност, запазване и защита на придобитото за утрешния ден, т.е. творили са човека, като висша проява на естественото.

Вторите – определяли човека от животното (животинското) царство, чрез закрепване вярата в неговата творческа сила и неговата мощ над околната природа, т.е. – *творили са човека, като лична и духовна ценност*, носител и изяснител на мировата догадка. Тези две категории ценности, колкото и различни по естество, в историята на човешката цивилизация, са се обуславяли една друга,

---

²²⁸ Вж. Попов, Ч. Изкуствознание и постмодернизъм. Тезата за „края на историята на изкуството“ – мнения и полемики. – В: Проблеми на изкуството, Списание за теория, история и критика на изкуството, Институт за изкуствознание при БАН, София, т. 38-А, 2005 (Art Studies Quarterly, 2005/1), с. 15 – 24; Цанев, П. Основни методологически алтернативи пред развитието на съвременното художествено образование според критичните модели на постмодерната теория, с. 30 – 35. Така например последният автор подчертава, че „реформата през 60-те години на ХХ в. е свързана с преминаването към научно-нормативния модел на предметно-ориентираното художествено образование“, което е свързано с неговото модернизиране през 1965 г., т.е. с обновление и усъвършенстване на учебните програми, коренна промяна на общо образователните цели на художественото възпитание в съответствие с действителните художествени принципи (по В. Димчев, работещ по методиката на обучение в системата на художественото образование); по-нататък авторът посочва особеностите на реформата в това образование в България по линия на осъществяване на новите моменти в него през втората половина на 90-те години на ХХ в. и първите няколко години на ХХІ в. По този въпрос вж. и Цанев, П. Художественото образование през ХХІ век: изучаване на визуални изкуства или на визуална култура. Доклад във Варненския свободен университет „Ч. Храбър“, 2004 г.

са вървели паралелно... И – което е най-важното -- са се преплитали, или по-точно – са се прераждали една в друга.²²⁹

Различните изкуства имат и различен начин на реализация. За разлика от музиката и словото, при пластичните, изобразителни изкуства „образът се ражда в съзнанието; той е априори виртуализиран; в изграждането му е впрегнат целият емоционален и ментален потенциал на индивида. Изобразителната пластика се отличава със своята конкретност в пространството. Визуалното изкуство е изкуство на сетивните форми.“²³⁰ И така, „приблизително до 60-те години на XX век, основно средство за комуникация е писаното слово, а пластическият образ – основно средство за изображение. Художникът държи молив, четка и длето.“ След това всичко тръгва от фотоапарата, изобретен във Франция от Надар. Фотографското изображение, както и последващото шеметно развитие на техниката на изобразяване в сферата на екранните изкуства – кино, телевизия, видео, холографско изображение, дигитализиране, лазерно проектиране – всичко това пренася образите в пространството, всичко се визуализира. Както подчертава Лорънс Фридман (Станфорд): „Образите заменят писаното слово като наше основно средство за тълкуване, разбиране и тестване на реалността...“; „телевизията подчертава образите, а не идеите“; тя създава „илюзията, че знаем нещо“, но в действителност тя води зрителя „в обратна на познанието посока“.²³¹

По същество *изкуството създава материалната и духовната култура*, чрез процеса на творчеството определя художествените дейности и възпраща художествените ценности в съответните украшения, съдове, битови и индустриални предмети, архитектурни паметници, скулптури, картини и т.н. Така че *културата се предава чрез изкуството*, а материалната и духовната култура винаги се преплитат помежду си и преминават една в друга.

Да вземем например българската архитектура – външна и вътрешна: въпреки османските и другите влияния много български градове и села са запазили своята самобитност и специфичния си възрожденски дух -- Копривщица, Жеравна, Боженци, Елена, Златарица, Самоков. Тук можем да характеризираме като конкретика последният – Самоков, който заема достойно място в българската културна история. Началото на запознанството с културно-историческото наследство на този възрожденски град датира от 1930 г. със създаването на музейна сбирка. През 1936 г. Музеят в Самоков е утвърден с Правилник от тогавашното Министерство на просвещението; първата етнографска изложба е организирана от известния български етнограф проф. Христо Вакарелски през

---

²²⁹ Из „Капиталът и духовният прогрес на човечеството“. Научна реч, произнесена от проф. *Георги Т. Данашлов* в Свищов на 8 ноември 1936 г. по случай откриването на Свищовското висше търговско училище „Димитър А. Ценов“, с. 15.

²³⁰ Вж. *Попова, Л.* Образът – визия на манталитета на хипермодерния човек. С., 2008, с. 4; *Попова, Л.* Хипермодернизъм и неоконцентуализъм. С., „Сиела“, 2012 г.

²³¹ Пак там, с. 3.

1938 г., а през 1940 г. е построена музейната сграда по проект на арх. Ю. Юрданов. От 1957 г. музеят в града има постоянна експозиция, което се дължи на известните самоковски художници: Христо Йончев-Крискарец, проф. Слави Генев, Георги Белнстойнев, както и на многобройните дарители. Последният народен будител е Георги Михайлов Белнстойнев, достоен продължител на рода си (баща му – самоковският иконописец Михаил Белнстойнев, е последният възрожденски иконописец от плеядата зографи на Самоков, известни със своите иконописни творби в цялата страна), голям художник и зограф, носеща обаяние личност, чийто живот и творчество го правят един от последните художници-зографи на България, съставляващи част от българското духовно културно наследство.²³² (Такава част е и творчеството на друг голям самоковски художник, чиито планински и горски пейзажи и до днес будят възхищение – Христо Йончев-Крискарец, но то е от по-нов период.)

Творчеството на самоковските зографи, създали „Самоковската художествена школа“ с икони от XVII до XX в., е особено ярък израз на разцвета на православно изкуство и славяно-византийските традиции в иконописа и стенописа в България. Самоковските зографи, прославили града из целия Балкански полуостров, днес са представени с творби на основателя на тази школа – Христо Димитров и синовете му – Димитър Зограф и Захари Зограф, също на Никола Образописов, Васил Попрадойков и др.; възрожденските портрети на Иван Иконописец, Станислав Доспевски и други изтъкнати самоковски зографи свидетелстват за разцвета на православно изкуство по време на Възраждането.

За тези зографи от самото начало на възникване и развитие на тяхната творческа дейност интересна публикация е написана от Виктория Поповска-Коробар, озаглавена: „Бележки за неизвестни икони от зографите Христо Димитров и Димитър Христов в Македония“.²³³ „Както е известно, самоковските зографи, започвайки от Христо Димитров като основоположник на художествената школа, са оставили забележителна творческа следа в църквите в Македония в продължение на близо столетие. Според разпространението на творбите им

---

²³² Вж. Христова, Н., Ел. Белнстойнева. Галерия „Самоковски художници“. Георги Белнстойнев (1909 – 1968); Исторически музей – Самоков. Галерия „Самоковски художници“, Никола Иванов Образописец (1829 – 1915), пак там. Той е син на големия възрожденски зограф Иван Николов Иконописец от Самоковско, ученик и последовател на Захарий Зограф; работи както в духа на старата византийска традиция, така и в по-нов дух – на кавалетната живопис – чрез кавалетни пейзажи, също портрети, като по този начин проправя пътя на българското възрожденско изкуство към творческите виждания и изяви на Новото време, в крак със съвременността. Той е и един от последните зографи у нас, чиито иконописни, стенописни, портретни и други творби го определят като водеща личност, обусловила спецификата, идентичността на Самоков като преуспяващ културен център в епохата на Българското възраждане.

²³³ Поповска-Колобар, В. Бележки за неизвестни иконописци. – В: Проблеми на изкуството, Институт за изкуствознание при БАН, 2005/1 (Art Studies Quarterly), с. 44 – 49.

може да се каже, че те са „работили в североизточната част на Македония“ --- се отбелязва в статията.²³⁴

Освен с творчеството на зографите, Историческият музей на Самоков показва културното наследство и развитие на неговото формиране и развитие с няколко тематични позиции в различни жанрове на културата. Самото име на този град отразява възникването му около огромните механични чукове за добив на желязо, наречени „самокови“, а това показва, че той е бил желязодобивен и занаятчийски център, съдействащ за развитие на културата. Занаятите през Възраждането (XIX в.) са били абаджийство, златарство, грънчарство, медникарство, както и наличието на рядък занаят --- обработката на полускъпоценни камъни по антични мостри. Освен това в средата на този век в Самоков е открита и стъкларска фабрика, в която работели майстори на посочения специфичен занаят от чужбина – Карлсбад, Карлови Вари (Чехия) и др. Градът, като център на Самоковската епархия (1557 – 1908) е играел решаваща роля за поддържането на българското образование, писменост и култура, както и на православната вяра. От средата на XVII в. – в него е имало килийно училище. Самоков е дал и първата българска печатница на Никола Карастоянов (1828) и първото българско списание „Любословие“ на Константин Фотинов (1844). За него ще стане дума по-нататък.

Този пример със Самоков се дава само като един от многото ярки образци в развитието на българското културно-историческо наследство, имащи важната и основната цел да формират родолюбие и да го запазват през тежките години на робството и след Освобождението, да съдействат за извисяване творческия дух на българина.

Правейки голям скок във времето ще посочим, че в *условията на социализма*, колкото и затормозяващи да са те поради държавния патернализъм и ограничаване на частната инициатива, културата имаше едни или други постижения,²³⁵ чиято приемственост оказва своето значение и в днешното време.

Така например Националният дворец на културата (НДК), построен при социализма и до днес си остава Национален център за разпространение на културни ценности, чрез разностранните и многочислени културни изяви, като ки-

---

²³⁴ Пак там, с. 44.

²³⁵ Големи заслуги за развитието на културата имаше *Людмила Живкова* -- председател на Комитета по култура. Тя създаде Галерията за чуждестранно изкуство с образци на световната живопис в постоянната експозиция и текущите изложби, които радват зрителите и почитателите на изобразителното изкуство и до днес в тази галерия; също така създаде Гимназията за древни (класически) езици, както и Училището за даровити деца; имаше връзка с индийската култура и изкуство, в лицето на големите художници Николай Ръорих и Светослав Ръорих, чиито творби бяха представени на изложби у нас, както и изложби на египетски мумии, мексиканско изкуство и др. в Археологическия музей на БАН; изложби – американска живопис и на скулптори Хенри Мур в столичните галерии и т.н.; създаде и Всенародна програма за естетическо възпитание на младежта, започваща не с Маркс, Енгелс и Ленин, както бе по онова време, а

нофестивали, изложби, концерти – симфонични, естрадни, фолклорни, макар, че там се осъществяват и прояви на днешната субкултура в лицето на многобройните новоизлюпени попфолк звезди – много красиви български момичета, но в по-голямата си част без музикално образование и пеещи антимелодични и с антикултурно съдържание „балади“ – рожби на „нашето време“. Днес има много елитни училища, като например ексучилището за даровити деца в Горна Бана – София, което сега е Италиански лицей с много високо заплащане (до 8000 лв. на година), образцови гимназии и колежи, както и специализирани паралелки в тях за талантливи деца; в художествените гимназии се представят на показ картини, сътворени чрез всякакви модерни и модернистични похвати, като се започне с абстракционизъм и хиперреализъм и се стигне до „инсталациите“. Така например през 2011 г. у нас бяха показани редица международни изложби: „АВС. Белгийско съвременно изкуство“; изложба – съвременното изкуство – „Контакт София“, Френски индустриален дизайн; Хартиен Артфест 2011 – „От два ъгъла“ на Музея за наивистично и маргинално изкуство в Ягодина²³⁶ и др., които показват съвременното европейско и световно изкуство в тази му област. Изключително интересни изложби, отразяващи световното изобразително

с Леонардо и Рьорих, ръководейки се от идеята за ранно откриване на таланти и тяхното реализиране и оползотворяване от обществото. Националният дворец на културата (НДК – София) е също дело на Л. Живкова. Той изпълнява своята функция и до днес. Някога бе замислен като храм на културата и се използваше за такъв, но днес, в условията на пазарната икономика, се използва и за други цели – обществени прояви, търговски площи и др. Той има 17 000 m² фойейета, 13 зали, от които само зала 1 побира 4000 души. Освен внушителните си териториални размери, НДК е и синтез на архитектурата и изкуството, създаден и декориран от най-добрите архитекти, художници и скулптори. В този монумент беше създадена и Международната фондация „Л. Живкова“, която бе учредена на 20 октомври 1982 г. в НДК – заедно с културни представители от 40 страни на света. Тя бе създадена с цел да насърчава творчеството и да съдейства за разпространение на постиженията в областта на културата, изкуството, науката и образованието, като същевременно открива надарени деца и юноши и да подпомага тяхното творческо развитие; също да съдейства на организации, институции и физически лица да задълбочават международното културно и икономическо сътрудничество в името на световния мир. За постигането на тази ангажираност в посочената област бяха организирани конкурси, симпозиуми, конференции, изложби, подпомагано бе издаването на книги за деца и младежи, произведения на млади творци, отпускане на стипендии, награди и др. за високи постижения в областта на културното творчество.

Днес у нас има много неправителствени организации с подобни цели в сферата на културата, както и в останалите сфери на обществения живот (Фондация „Еврика“ за подпомагане на образованието и науката и за отпускане на стипендии за даровити младежи, фондации, свързани с редица културни начинания в областта на музикалното, сценичното, изобразителното и други изкуства, както и на книгоиздаването, раздаването на призове, провеждането на фестивали, свързани с различни видове изкуства, с българския фолклор и пр.), но за онова време тя беше единствена по своите мащаби, цели, задачи и изпълнения от страна на българската държава.

²³⁶ Вж. Михайлова, Владия. Уредник, вж.: Годишен отчет на СБХ, 2011, с. 3.

зително изкуство, бяха представени в Галерията за модерно изкуство – София – на американския художник Хънт Слонъм през 2009 г., която впоследствие премина в Галерията за чуждестранно изкуство, както и на много гениални други световноизвестни художници – Леонардо да Винчи, Пабло Пикасо, Хуан Миро и т.н. Тук ще отбележим само, че колекцията съвременно изкуство „Контакт“ осъществи една отколешна мечта да бъде представена историята на арт практиките в страните от Централна, Източна и Югоизточна Европа от 60-те години на XX в. насам; тя разкри възможности за развитието на видеото, перформанса, концептуалната фотография, инсталацията и др. в Сърбия, Босна, Херцеговина, Хърватска, Словакия, Словения, Унгария, Полша, Чехия и Румъния.²³⁷

Концепцията за естетическото възпитание, като концепция за непосредствената ангажираност на художествената култура, образование и наука при развитието на личността с нейните многостранни творчески заложби, по същество е заимствана от теоретичната концепция на Л. Живкова. Така че, от една страна, тя разглежда цялата система на обществените институции, имащи отношение към развитието на човека, а от друга – личното отношение на индивида към собственото си развитие – самообразование, самоподготовка и т.н. Някога (а и днес също) бе много разпространена *формата на непрофесионално художествено творчество* – т.нар. художествена самодейност, намираща израз във формирането и развитието на музикални, вкл. хорови състави, балетни състави, театрални колективи (драмсъстави, най-голям представител на които беше работническият театър „Г. Димитров“), художествени колективи по изобразително и приложно изкуство, естрадни състави, фолклорни състави с групи както за деца, така и за възрастни от най-различни професии, обединени от общата им любов към изкуството. В тази връзка се провеждаха Републикански фестивали с избор на лауреати, много от които след това от аматьори се превръщаха в професионалисти. И всичко това беше безплатно за участниците, като разходите се поемаха от културните домове, финансирани по онова време от държавата.

Днес също се осъществяват такива форми – чрез организирането на фолклорни фестивали, надпявания, състезания за деца и пр.

Говорейки за достиженията на българската духовна култура, не можем да не споменем имената на големите български творци в тази област – писатели, художници, артисти, музиканти, народни будители: *българските писатели, поети и литературни критици* – радетели на националната литература – Иван Вазов, Петко и Пенчо Рачов Славейкови, Христо Ботев, Елин Пелин, Йордан Йовков, Димчо Дебелянов, Пейо Яворов, Чудомир, Христо Смирненски, Никола Вапцаров, Гео Милев, Веселин Ханчев, Димитър Талев, Димитър Димов, Павел Матев, Богомил Райнов, Георги Джагаров, Дамян Дамянов, Павел Вежинов, Ефрем Карамфилов, Валери Петров, Стефан Цанев, Йордан Янков, Величко Андреев, Евтим Евтимов; *детските български писатели и поети* –

²³⁷ Вж. Василева, Мария. Главен уредник, вж.: Годишен отчет на СГХГ, 2011, с. 3.

Ангел Каралийчев, Асен Босев, Ран Босилев, Петър Незнакомов; *българските поетеси* – Дора Габе, Елисавета Багряна, Леда Милева, многоуважаваната поетеса Мария Желязкова-Мутафова и цяла плеяда от литературни гении; неповторимите *български илюстратори и карикатуристи* – Петър Чуклев, Доньо Донев, Вадим Лазаркевич (от руски произход), Петър Станимиров – автор на първия детски комикс у нас – „Дъга“, подобен на западните „Пиф“ и „Ваян“, но с типично български привкус, Ангел Ангелов – илюстратор на детски приказки (Анжело, граф Анжелоти – същевременно живописец, стенописец и военен историк); незабравимите и неповторими творци на *българската иконопис и изобразително изкуство* – Захари Зограф, Димитър Зограф, Иван Мърквичка, Станислав Доспевски, Елисавета Консулова-Вазова²³⁸, Антон Митов, Иван Ненов, Илия Петров, Илия Бешков, Жул Паскен (Паскин), Владимир Димитров-Майстора²³⁹ – художник от световна величина, Стоян Венев, Данаил Дечев, Васил Стоилов, Димитър Гюдженев, Александър Жендов, Цанко Лавренов, Златю Бояджиев, Сирак Скитник, Константин Щъркелов²⁴⁰, Александър Мутафов, Александър Попшилов, Димитър Казаков-Нерон, Найдено Петков, Дечко Узунов, Димитър Киров, Енчо Пиронков, Митко Панайотов, Георги Божилов-Слона, Иван Вукадинов, Кеазим Исинов, Сюлейман Сеферов, Вълчан Петров, Стоян Домусчиев, Николай Майсторев, Панайот Панайотов, Бинка Златарова, Костадинка Цветкова, Лиляна Русева, Дора Кънчева, Магда Абазова, Дора Бонева, Веса Василева, Олга Вълнарова, Иван Георгиев-Рембранд, Йоан Левиев, Теофан Сокеров, Георги Трифонов, Божидар Йонов, Светлин Русев, Рада, Евгени, Тодор и Людмила Поптошеви, Румен Гашаров, Румен Статков, Румен

---

²³⁸ Така например изключителната българска художничка Елисавета Консулова-Вазова (1881 – 1965), завършила в чужбина, освен прекрасните си картини, сътворени по онова време, когато малко жени са имали достъп в „странство“, е знаела шест езика, като на 70-годишна възраст започнала да учи и унгарски. Направила много преводи на български, за да се образова българското поколение и все още нееманипираните български жени. В края на живота си е носела 4 чифта очила, които понякога слагала наведнъж, но непрекъснато сновяла между картините, преводите и децата!

²³⁹ През февруари 2012 г. се навършиха 130 години от рождението на един от най-големите и най-известните български художници – Владимир Димитров-Майстора, наречен така заради огромните си способности на художник, прочул страната ни не само в Европа, но и в Америка (чрез търговеца-спомоществател Крейн). За неговия живот и творчество са написани множество научни трудове, проза и поезия от проф. Д. Аврамов – монография; от Георги Струмски – „Книга за Майстора“; от проф. В. Стоилов – „Разговори и спомени“ и т.н. Както подчертава Георги Струмски „Майстора ще остане тук, при библейските фигури на бащи и деди, при невестите и майките-светици“.

²⁴⁰ Един от най-талантливите български акварелисти, чиято техника се изучава и до днес, е *Константин Щъркелов*. Сирак Скитник в статия за неговото творчество пише: „В съзнанието на всеки културен българин, който се интересува от изкуство, това име е получило определено място... Константин Щъркелов и досега остава почти единственият наш акварелист... той успя да наложи свой вкус, свой мащаб на оценка, да създаде своя публика.“ (сп. „Българска реч“, месечно литературно списание за ученици от средните училища и за самообразование. Год. Шестнадесета, 1941 – 1942, София.

Скорчев, Любомир Чакърв, Симеон Панайотов, Дончо Захариев, Никола Ангелаков, Ненко Токмакчиев, Сергей Петров, Румяна Койчева, Асен Захариев, Павел Павлов, Неделчо Нанев, Атанас Константинов, Донатело, Никола Манев, живеещ в Америка, Христо Явашев, прочут в цял свят с художественото опаковане на сгради в чужбина и т.н.²⁴¹ В България живее и твори и известната фамилия Поптошеви, в която всички са художници – Тодор Поптошев, Анастасия Хаджипетрова, Рада Поптошева, Евгени Поптошев, Тодор Поптошев-внук и Людмила Поптошева. Един от биографите на тази фамилия²⁴² – Ричард Доу, разкрива връзката между наука и изкуство чрез творчеството на „стария“ Поптошев – Тодор (1879 – 1956 г.). Освен художник, той е и композитор, автор на популярната българска песен „Белокаменна чешма“. Същевременно за-

---

²⁴¹ Вж. *Филева, А., Л. Балчева, Св. Русев. Дружество на новите художници (1931 – 1944 г.). 80 години от основаването. С., 2011. 276 с., 422 илюстрации (на бълг. и англ. ез.); Енциклопедия на изобразителното изкуство. С., БАН, 2011; Автопортретът. Зримият образ и скритият смисъл. С., СГХГ, 2008 (Self-Portrait The visible image and the hidden meaning. Sofia, Art Gallery, 2008), 115 с.; „Енигмите на модерността и духът на творчеството. Споделени мисли в пространството „Да влезем в ателието...“. С., 2011; материали от библиотеката на СБХ и др.*

Много обстойно българското изкуство е представено чрез труда: „Възможната история. Българското изкуство през колекцията на СГХГ“ (A Possible History. Bulgarian art through the collection of Sofia City Art Gallery) Проект: Аделина Филева, Мария Василева, С., 2012.

В този труд се прави комплексна характеристика на българското изкуство от 1978 г. до наши дни: чрез изкуството се характеризира модерният мъж и модерната жена, както и образите на детето; образите на града и природата, на селото и селския труд; чарът на Ориента, образите на войната (Ирена Генова); траекторията на модернизма, салонното изкуство, родното и националното (Татяна Димитрова); социумът в преход, образът на вожда, новият човек (Чавдар Попов); промените в статуса на твореца и промяната на митологията (Борис Данаилов); неконвенционалните форми и изкуството на прехода (Диана Попова); смяната на модела, женският поглед и градските приказки (Мария Василева). Така например релефно се пояснява, че чарът на Ориента е „съществен аспект на локалните култури в Югоизточна Европа, формулирани с опита на Османската империя. Турци, помаци, евреи, албанци, цигани – жени и мъже – са представени в картини, рисунки и скулптури, с пъстротата на отличаващите ги костюми и с обичайните им занимания, редом с образите на българските жени и мъже в традиционни локални облекла“. Сцени на градските пазари в София и Пловдив изявяват много културната среда в големите градове в България от края на XIX и началото на XX век. В тях, както и в пейзажите, често можем да видим ислямска архитектура – джамии, обществени бани, текета. (Тук са приведени творбите на Антон Митов, Петър Морозов, Симеон Велков, Иван Ангелов, Цено Тодоров и т.н. – Вж. Възможната история..., цит. пр., с. 311 – 351.)

²⁴² Вж. *Доу, Ричард. Художниците Поптошеви. Издадено със съдействието на Национален център за музеи, галерии и изобразителни изкуства при Министерство на културата. С., изд. „К Реклама ООД“, 1997. Авторът е писател, поет, галерист и куратор на художествената галерия „Reid-wa“, автор на 11 книги, много стихотворения и публицистични материали, преводач на чужди езици, организатор на 54 изложби у нас и зад граница, вкл. в Дубай и Китай.*

вършва инженерна геодезия във Франция (Гренобъл), пише разкази, статии и др. литературни материали – енциклопедична личност. Характеризира и образа на Анастасия Хаджипетрова, завършила изобразително изкуство в Женева; на дъщерята Рада Поптошева, която завършва блестящо живопис през 1935 г. в София при проф. Д. Гюдженов, оставила трайни следи в портретното ни изкуство, както и в областта на пейзажите, натюрмортите и композициите; на Евгени Поптошев, също завършил Художествената академия в София при проф. Д. Гюдженов през 1935 г.; освен това той е артист, спортист, свирел виртуозно на цигулка; на Тодор Поптошев – сина им, също голям художник – график, живописец, завършил илюстрация при известния педагог и художник – проф. Веселин Стайков, също и спортист; на Людмила Поптошева-Маестрото, широко известна със своето живописно творчество не само в България, но и по целия свят – във Великобритания, Франция, Испания, Гърция, Турция, Русия, Полша, Германия, Австрия, Дубай, САЩ, Австралия... Завършила живопис при проф. Панайот Панайотов във ВИИ „Н. Павлович“ през 1967 г., тя доразвива традициите на фамилията Поптошеви, рисувайки непрестанно във всички жанрове на живописата – портрети, пейзажи, натюрморти, сложни композиции, анималистични образи, стенописи, икони. Целият род Поптошеви се докосва до Шишмановци, Асеновци – Видинското царство, Г. С. Раковски и Йордан Хаджиконстантинов-Джиноти; фамилиното име се възприема от поп Тоше, който след бунт в София налага богослужение на български език, заради което лежи в Днарбекир (по Софийските хроники от 1861 г.), а една от столичните улици дълго време носеше името му.

Страната ни е прославена и от много известни *скулптури* – Любомир Далчев, Васка Емануилова, Иван Лазаров, Георги Чапкънов, Никола Шмиргела, Валентин Старчев, Доко Доков, Величко Минеков, чл.-кор. Вежди Рашидов...; от българските гении на *музикалното и изпълнително изкуство*: в областта на *оперното изкуство* – Борис Христов, считан за най-великия бас от втората половина на ХХ в., Николай Гяуров, Никола Гюзелев, Никола Николов, Гена Димитрова, Райна Кабаиванска, Галя Йончева...; на *оперетното изкуство* – Людмила Чешмеджиева, Видин Даскалов, Арон Аронов...; корифеите на българската *класическа музика* – големите музикални имена на композиторите в областта на симфоничното изкуство: Марин Големинов, Александър Райчев, Панчо Владигеров, Георги Златев-Черкин; в сферата на *забавната музика* – *пионерът на българската естрадна песен* – *Йосиф Цанков* – *Йожки* (1911 – 1971)²⁴³, а също любимите български *естрадни композитори* – Найден Андреев, Тончо Русев, Стефан Диомов, Митко Щерев, Красимир Гюлмезов...; големите имена на певци и певици в българската *естрадна песен* (сега – поп музика) – Емил Димитров и Лили Иванова, а преди тях – Леа Иванова, Лиана Антонова, Ирина Чмихова, също така – Мими Николова, Маргарет Николова, Паша Христова,

---

²⁴³ През 2011 г. се навършиха 100 години от неговото рождение.

Мими Иванова, Йорданка Христова, Богдана Карадочева, Васил Найденов, Панайот Панайотов, Георги Христов, Росица Кирилова, Нели Рангелова, Михаил Белчев, Орлин Горанов, Кристина Димитрова, Бисер Киров, Боян Иванов, най-известният днес български поп певец – Веселин Маринов, Александра Леа...; изпълнителите на романтичните стари градски песни от рода на Аспарух Лешников, световноизвестните български *цигулари* – Емил Камиларов, Дина Шнайдерман, Минчо Минчев, Васко Василев...; *диригентите* – Константин Илиев, Емил Табаков, Васил Казанджиев...; българските *джаз композитори и изпълнители* като Милчо Левиев, Камелия Тодорова, Теодоси Спасов...; големите български *драматурзи и режисьори* като Георги Богданов – високоерудирана личност с енциклопедични познания – писател, поет, драматург, режисьор и артист; радетелите на българското *киноизкуство* – режисьорите Вьло Радев, Рангел Вълчанов, Иванка Гръбчева...; широко известните български *актьори – драматични и комедийни артисти* – Константин Кисимов, Мирослав Миндов, Иван Кондов, Апостол Карамитев, Маргарита Дупаринова, Невена Коканова, Гинка Станчева, Андрей Чапразов, Стефан Гецов, Георги Георгиев-Гец, Коста Цонев, Владимир Смирнов, Стефан Данаилов, Константин Коцев, Петко Карлуковски, Георги Парцалев, Георги Калоянчев, Стоянка Мутафова, Татяна Лолова, Цветана Манева, Ружа Делчева...; *балетните изпълнители* – примабалерината Красимира Колдамова, Вера Кирова, примабалетиста Недко Бошнаков, Снежка Матеева, Надежда Йончева и много други²⁴⁴; *балетните състави* – балета „Арабеск“, „Веда“ „Вая“ и мн. др.; известните *шоуизпълнители*, като Мистер Сенко, Астор...; както и *цирковите артисти*, акробати (световноизвестният цирк „Балкански“); също така *мимове, рап изпълнители, рок, джаз, хип-хоп изпълнители, радио-, телевизионни и други медийни изпълнители*. Страната ни представят и различни *хорове и танцови състави* – Академичен мъжки хор „Гусла“, Хоровата капела „Светослав Обретенов“, Хор „Софийски солисти“ под диригентството на Михаил Букурещлиев, Хор „Бодра смяна“ към Българското радио, Хор на софийските девойки, Хор на софийските момчета, Ансамбъл за народни песни и танци „Филип Кутев“, прославящ българския фолклор извън пределите на страната, също и много други състави, запазващи народните традиции, обичаи и носии. Както посочва проф. Юлиан Вучков, автор на безброй телевизионни и други медийни предавания, както и на труд от 1000 страници в областта на културознанието, издаден в Русия и на труд от 6000 страници по театрознание, „всички те летят в безкрайните пространства на изкуството“. Тук не могат да не се споменат и имената на известните *народни певци и певици* – Борис Машалов, Гюра Пинджурова от миналото; Ваня Балканска, свързана с „Мистерииите на българските гласове“, Верка Сиде-

²⁴⁴ Така например Снежка Бошнакова – съпруга на Недко Бошнаков, от седемгодишна е балерина, спечелила е 4-то място в един от балетните конкурси във Варна. Тя и брат ѝ Николай Матеев (бивш зам.-кмет на община „Младост“, София), са от рода на най-великия български писател Иван Вазов (по бащина линия).

рова, Надка Караджова, Володя Стоянов, Николина Чакърдъкова и много други, които заедно с песните си, представят и така характерните български носии.²⁴⁵ Същевременно има и много представители на субкултурата, като заливащите сценичните подиуми представители на попфолка – т.нар – „фолкзвезди“, които тук няма да коментираме.

За съхраняване традициите на българската култура и изкуство в една или друга степен допринасят и *българските колекционери*, един от които е арх. Г. Димов – съсобственик на първата столична частна галерия след 1989 г. – галерия „ДИК’91“, който притежава творби на стотици български и чуждестранни художници – майстори на живописата и графиката от миналото и настоящето – Генко Генков, Лика, Янко, Рада, Евгени и Людмила Поптошеви, Магда Абазова, Симеон Панайотов, Михаил Боянов, Ангел Ангелов, Никола Ангелаков, Дончо Захариев..., на японски, руски, монголски, гръцки (Михалис Гарудис) и други художници от чужбина. (Този колекционер има и 150 картини – масло, акварел и пастел от М. Филева.)

Своето подобаващо място в духовната култура заемат националните *ни герои*, най-големият от които е *Васил Левски*. Васил Иванов Кунчев, българският революционер – Апостолът на свободата, наричан така заради разработването на революционна стратегия за освобождаването на България от османско владичество, за чиста и свята република с равни права на всички българи, турци, гърци, арменци и т.н., независимо от етническата им принадлежност и различия; *Христо Ботев* (Христо Ботьов Петков) – другият велик български национален герой – революционер, патриот, поет и публицист, чието литературно творчество и до днес се изучава в българските училища и университети в специалностите по литературознание и др.

Национална емблематична личност сред българските писатели е *Иван Вазов* (Иван Липчов Вазов) – класическият български писател, патриархът на българската литература, чието творчество е отражение на две исторически епохи – Възраждането и следосвободенска България, известен на всички грамотни българи с историческия роман „Под игото“, отразяващ цяла една епоха в българското развитие.

Алеко Константинов – също много известна личност – с емблематичния образ на Бай Ганьо, чиито потомци шестват и до днес по света, се нарежда в редиците на достойните българи.

Съществуват и редица *традиционни национални герои на българското народно творчество* – като Хитър Петър, за когото се разказват истории от 400 години насам и аналогът на неговия литературен герой – Настрадаин Ходжа; прочутите вицове за Иванчо и Марийка, утвърдените нарицателни и собствени имена като „Мека Мария“, „Дебела Мара“, „Всичката Мара втасала ...“, Пена, Вуна, Гуна, Нане, Вуте от цветистия шопски фолклор и т.н.

---

²⁴⁵ Вж. Български народни носии. С., 1978.

За развитието на българската култура, както се посочи, роля играе и *източноправославната църква*, утвърдила и съхранила българщината чрез ценностите на християнската религия. У нас съществуват хиляди църкви, манастири и монашеска обител – символи на християнската вяра, пръснати по градове и села, с шедьоври на българската иконопис – образци на Дебърската, Тревненската, Самоковската и други школи, както и на българското резбарско изкуство. Известно е, че по времето на османското владичество църквите и параклисите са били скрити в пещери, склонове или вкопани в земята, каквато е прочутата Созополска старинна църква, за да бъдат скрити от погледа на завоевателя. Десетилетия наред те са запазвали родолюбивия български дух както у нас, така и в чужбина, жив пример за което е желязната църква „Св. Стефан“ в Истанбул, посещавана от многобройни поклонници на източноправославната църква и от хиляди туристи.

При социализма господстваше атеизма, поради което църквата у нас беше в немилост (за разлика от Руската, Полската, Чешката църква и др.), но през прехода се наблюдава тенденция към повишаване броя на вярващите християни и спазването на много християнски традиции (както от привържениците на източноправославната, така и на католическата църква), а също от принадлежащите към различни религиозни направления, които вече бяха упоменати.

Българските църкви и манастири, изографисани от умели български стенописци, се съхраняват от талантиливи реставратори, резбари, автори на мозайки и т.н. В това отношение може да се посочи Светла Койнова-Мечкуева – авторка на много стенописни проекти в църковни учреждения в София, Пловдив, Велико Търново, Мелник, а също във връзка с реставрацията на възрожденски къщи и Роженския манастир; Люба Красовска-Райнова е реставраторка на най-важните древни църкви на България, като ротондата „Св. Георги“ в София, църквата в Кюстендил, ранния храм в Тетевен и мн. др.

В областта на *науката*, която върви ръка за ръка с културата и изкуството и по-специално в сферата на *обществените науки*, съществуват достолепни представители в лицето на класиците – проф. Жак Натан, акад. Евгени Матеев, проф. Тодор Вълчев, проф. Юли Бахнев, проф. Любен Беров, проф. Кирил Григоров, проф. Кръстю Добрев, проф. Кирил Киряков, проф. Иван Костов (не този от управлението)... – всички в *областта на икономиката*; проф. Кръстю Горанов в областта на *изкуствознанието и социологията на изкуството*, проф. Елит Николов и проф. Иван Славов в областта на естетиката (автор на нашумялата навремето книга „Кичът (феноменология, физиономика и прогностика)“ (изд. „Народна младеж“, библиотека „Мавър“, С., 1977); проф. Живко Ошавков, акад. Стоян Михайлов, акад. Нико Яхиел, проф. Минчо Семов, проф. Ташо Пачев, проф. Минчо Драганов, проф. Захари Стайков, проф. Никола Ирибаджакков... в областта на *социологията и философията*; проф. Вера Мутафчиева, акад. Мито Исусов, проф. Божидар Димитров... – в областта на *историята*; проф. Кръстю Чоканов – в областта на *пластичната анатомия* (едновременно художник и лекар); проф. Петър Чуховски – в сферата на *перспективата*;

изкуствоведите – проф. Борис Колев, проф. Димитър Аврамов, проф. Димитър Г. Димитров, проф. Аксиния Джурова, проф. Чавдар Попов, доц. Тодорка Каменова, Аделина Филева, Георги Тошев...; Владимир Свинтила – енциклопедична личност в обществените науки, изкуствата и пр.; проф. Любомир Стойков – най-известният моден журналист и медиен експерт; знаменитостите в *хуманитарните и естествените науки* – литературата, биологията, медицината, математиката, физиката, квантовата теория, химията, космическите изследвания, информатиката, нанотехнологиите, аудио-визуалната техника, електроника, роботика и т.н., които няма как да бъдат изброени поради многобройната им численост. Достатъчно е да споменем един от най-известните българи в света – Джон Атанасов, съзателят на компютъра, чрез който се осъществява достъп в най-отдалечените точки на Земята.²⁴⁶ Всички посочени и непосочени големи български творци в различни области допринасят не само за развитието на националната ни култура, но и на европейската и световната културна история и съвременност, съдействат за доближаване на културните, научните и естетическите идеали до европейските и световните образци в тези сфери.

Въпреки това, както се отбеляза, нашето културно самочувствие и национална гордост не е на ниво, което беше показано чрез изводите от емпирични социологически изследвания, данни от които бяха приведени чрез трудовете на българския автор проф. М. Минков („Европейци сме ний, ама...“, цит. пр. и „Защо сме различни...“, цит. пр.). А образът на българския културен елит през тежките години на прехода образно е разкрит от Н. Христова в изследванията по история на преходния ни период, цитирани в текста.²⁴⁷

По начало развитието на българската духовна култура има натрупани вековни традиции и големи потенциални възможности. Сега обаче може да се каже, че нашата нематериална култура е в период на упадък; чалгата като микс от ориенталски танци, народни хора, елементи на „Мулен Руж“ и такива с неясен произход е завзела значителни позиции не само в престонародния жанр, но и в цялото ни духовно творчество. В този си вид тя „спомага“ за културното пропадане на младежта и цялата нация, за все по-голямото навлизане на субкултурата в медийното пространство и бита.

За развитието на духовната култура особено важна роля играят *медиите*. Но какво прави българската телевизия например в посочената област? Многобройните реалити шоута, разни видове „Биг Брадър“, сървайвъри, порнограф-

---

²⁴⁶ Със своето гениално откритие *Джон Атанасов* по същество промени света – той смени механичния носител на информация с електронния носител на информация; с компютъра започна нова революция на света, която чрез неговото усъвършенстване, продължава и до днес. Неслучайно според американските класации *Джон Атанасов* е един от 85-те души в света, които най-много са допринесли за неговото развитие. (Той умира на 91 години, като до последно се занимава с компютъра.)

²⁴⁷ *Христова, Н.* От маските до маскарада. Българските интелектуалци в годините на прехода: социална памет за „вчера“ – социални роли „днес“. – В: Изследвания по история..., с. 522 – 541.

ски ношни програми, насилие, престъпност, наркотици и др. -- това може да се види на телевизионните канали. Същото се отнася и до електронните медии – жълта преса, шокиращи клюки, неистини... Всичко това се отразява върху децата и учениците, които копират дословно това, което им се предлага. Разпадът на духовни ценности в България е на такова ниво, че днес се възвръща неграмотността. На мястото на държавната политика за нейното ликвидиране, която беше провеждана у нас десетилетия наред, сега тя все повече се разпростира. Самите медии често са с неграмотни кадри, слабо владеещи българския правопис и българския правоговор. По същество българското образование не създава толкова много журналистически кадри, колкото телевизионни програми и вестникарски групи съществуват. Това показва, че в последните работят хора с несъответстващо на дейността им образование, допускащо вихренето на простацината и низшите отношения в много от предлаганите на зрителите предавания. Така че не само липсата на материални средства за културата, но и съзнателното или несъзнателното понякога „утвърждаване“ на „новите“ маниери, водят до упадък в българската култура и изкуство. „Всичко тече, всичко се развива“ -- е казал някога Демокрит и това се отнася и за развитието на културата. Във всички случаи обаче е необходимо да бъде утвърдено вероучението и религиозното възпитание в училищата, за да могат децата да бъдат възпитавани още от най-ранна възраст в духа на основните и неизменни човешки ценности, отразени по същество в 10-те Божии заповеди, а това ще спомогне и за издигане на тяхната духовна култура.

Бездуховността на младото поколение, чиито ценности все повече се изместват към материалното, се отразява крайно негативно на цялата българска култура. *Тук ролята на образованието се изразява в това да се бори с посочените отрицателни тенденции, тъй като само високообразованият човек може да прозре и използва истинските ценности на обществото и да го изведе напред.*²⁴⁸

Коренно различна от нашата е културната политика на Франция, която пък е коренно различна от англосаксонската, например. Френският културен модел първо държи на родния си език и не злоупотребява, както много други държави, с английския. Във Франция има Закон за медиите, позволяващ да се утвърждават националните френски ценности само на френски език, да не се използват чуждици постоянно и безразборно, както е у нас, въпреки изключително богатия ни и сложен български език.

И накрая, друг момент в духовната ни култура е и този, че ролята на културните центрове и особено на читалищата – носители на българската култура

---

²⁴⁸ Както се казва в една датска поговорка „По-добре да седиш в кръчмата и да мислиш за църквата, отколкото да седиш в църквата и да мислиш за кръчмата“.

Според социологическите изследвания, направени през 2009 г., 80 % от българското население обича да слуша чалга! Този факт недвусмислено говори за съзнателното и преднамерено насочване към „опростяване“ на народа ни от страна на телевизии, всекидневници, радиа и т.н., водещо до ликвидиране на българската духовност.

и традиции, все повече се ограничава, както вече се отбеляза. Тези огнища на културата, с многообразните си школи все повече намаляват поради ниското им финансиране, поради „петна за строеж“ на техни територии, или поради незаинтересоваността на културните институции към тях.²⁴⁹ За сметка на това се увеличават скъпите частни уроци в различните области на духовното творчество, спорта, чуждите езици и др., понякога със съмнителен произход и с недотам високи знания, но за сметка на това – с високи хонорари. Безспорно частни уроци трябва да има, още повече че живеем в условията на пазарното стопанство, но тъй като не всяко дете или ученик може да си ги позволи, както и възрастните – домакини, пенсионери, хора с увреждания, съществува голяма необходимост от тези центрове на масова култура, запазили традициите от миналото, в които да се провеждат достъпни занимания по чужди езици, изкуство и пр.

В разглежданите основни области на културата – икономическа, социална, материална и духовна, своята първостепенна роля винаги играе образованието, чиито резултати не могат да се измерят веднага, а след време, затова то се квалифицира като бъдеща инвестиция на обществото.

Пак в посочената преди връзка се опустошава и богатият български език – вместо да се ползват неговите достижения, тъй като изобилства с толкова много синоними, изрази и красноречиви думи (за разлика от много по-бедния в това отношение немски език например, в който се ползват най-различни представки и наставки), все повече се употребяват чуждици – „имидж“ вместо „облик“, „оферта“ вместо „предложение“ или „договор“, „купон“ вместо „веселие“ (или турското „джамбуре“, което все пак е по-близко до нас), „промоция“, вместо „представяне“, нови западни възклицания и междуметия, като „уау“ вместо „ау, ах“ и т.н. Да си спомним *първите български журналисти-възрожденци*, допринесли за развитие на тогавашните медии – вестници, списания, книжнина, както и за чистотата на българския език, въпреки изобилстването на турцизми и архаични форми. Това са самоковецът Константин Фотинов – издател на сп. „Любословие“ в гр. Смирна; Иван Богоров, който по-късно издава сп. „Български орел“; Димитър Петков Свирчов и Любен Каравелов²⁵⁰ също се нареждат

---

²⁴⁹ *Сираков, Ст.* Читалищата. – Сб. „България“, С., 2000.

²⁵⁰ Вж. първата енциклопедична поредица „Бележити българи“. Българското възраждане – от Паисиевата история до Кримската война, том. 5, с имената, които всеки родолюбив българин трябва да знае:

... духовни водачи и будители · отец Паисий, Софроний Врачански, д-р Петър Берон, Васил Априлов, братя Миладинови...;

... „даскалите“ · Неофит Рилски, Сава Доброплодни...;

... зографи и строители · Захари Зограф, Кольо Фичето...;

... резбари · Петър Гарка, Димитър Станишев, Димитър Ошанеца...;

... великите песни и театрални образи на Добри Чинтулов, Добри Войников, Васил Друмев и т.н. (през 2012 г. се навършиха 250 години от написването на „История славянобългарска“ от Паисий Хилендарски; всеки родолюбив българин е запознат с „Житие и битие грешного Софрония“ на Софроний Врачански).

сред най-родолюбивите журналисти – радатели на българщината, а освен тях има и много други, работещи за възраждането на народа. Те са били най-грамотните, осъществяващи културно-просветна дейност, а не като сега – заемащи място с нежурналистическо образование на журналистически дейности. Както основателно посочва проф. Юлиан Вучков, ако не се вземат своевременни мерки за възвръщане на духовните културни ценности и утвърждаването на нови прогресивни, 1300- (и повече)-годишнината на българската държава и култура ще приключи, поради опростяването на българския народ.²⁵¹

Ето защо и ролята на образованието за развитие на духовната култура още от самото начало на българското културно развитие се изразява във формирането на правилно отношение към нея и утвърждаване на непреходните човешки ценности, към изграждане на собствена и обществена позитивна ценностна ориентация и поведение, имащи за крайна цел формирането на развита в многостранни отношения личност. Днес целта на формирането на многостранно развита личност е *личност от европейски тип, с европейски тип култура*.

7. Проблеми, оценки и обобщения за ролята на българското образование във формиране на културата

Въпреки осъществените промени в сферата на образованието в България, съществуват още много нерешени *проблеми*, като:

- 1) недостатъчната материална база;
- 2) ниското качество на обучение в някои учебни институции;
- 3) лошата дисциплина в училищата;
- 4) корупцията (като най-новото сведение за изтичане на информация за кандидат-студентските изпити по български език и литература в СУ „Св. Кл. Охридски“;
- 5) некачественото съдържание на учебния материал, свързан с изостаналост и неосъвремененост;
- 6) недоброто отношение към вътрешния ред и учебните институции;
- 7) неподготвеността на преподавателския персонал в някои от тях;
- 8) несъобразяването с конкретните критерии, образци, стандарти на обучение, особено в регионален аспект;

---

²⁵¹ Мястото на най-популярното телевизионно предаване от миналото -- „Всяка неделя“ – с водещ Кеворк Кеворкян, беше заето от предаването „Размисли и страсти“ на проф. Юлиан Вучков, който участва в предаванията на много телевизионни канали – 2001, 7 дни и др., а впоследствие -- от телевизионната му рубрика „Времена и нрави“ по канал 3. (Сега предаването на К. Кеворкян се възстанови.)

9) недостатъчното финансиране като един от основните моменти тук и т.н.²⁵² – в крайна сметка с *ниската конкурентоспособност на българското образование, което не му позволява излизането на предни позиции на образователния и трудовия пазар*. Такава е и основната *оценка*, която може да бъде дадена на българското образование в сегашните условия.

По повод на финансиране на образованието и науката в страните – членки на ЕС, председателят на ЕК Жозе Мануел Барозо подчерта, че образованието и науката са не просто само приоритети в развитието на икономиката и обществото, а *приоритети над приоритетите*. Тяхното развитие е заложено в показателите за развитие на Европа с оглед на това да се достигнат 3 % от БВП. ЕК се произнесе също, че в периода на криза средствата за развитието на образованието и науката трябва да се увеличат (а не да се орязват, както това става у нас – 0,6 и 0,4 %), защото именно чрез тяхното развитие ще могат да се повишат икономическите и социалните показатели, конкурентоспособността. Това е подчинено на главната цел на Европа – да увеличи максимално иновативното развитие, което няма как да стане по друг начин, освен чрез образованието и науката и по този начин да се конкурира със САЩ и с Изтока. Освен това чрез тяхното развитие ще се издига и цялостният културен облик на европейските държави. Именно това не се разбира, или не иска да се разбере, от завеждащите съответните ресурси у нас, а се диктува машабно орязване на бюджетите за образование и наука; по този начин вместо да се поведе българското общество напред, за излизане от кризата, то се връща назад.

Във връзка с конкурентоспособността и проблемите на българското образование следва да се отбележи и фактът, че синхронизацията му с европейските образци и стандарти все още не е на ниво, достатъчно за преборване с конкуренцията на образователния пазар. Така например дипломите за завършено средно и особено за завършено висше образование в някои случаи не се признават в другите европейски държави. (В повечето случаи се признават в Германия, но във Великобритания – не; в САЩ се признават частично, което налага завършилият съответно образование да се подлага на допълнителни изпити.) Същевременно обаче не може да се подмине и обратната тенденция – високото качество на образование в много висши учебни заведения, а също и в средните, свързано с т.нар. процес на „изтичане на мозъци“. За голямо съжаление у нас се наблюдава такъв процес не само от ВУЗ, но и от средните училища. Това е така, защото най-добрите студенти и ученици получават чуждестранни стипендии от известни компании и след завършване на образованието си заминават в чужбина, като повече от тях никога не се завръщат. Тук проблемът има двустранна характеристика: от една страна, държавата влага средства за обучение на сту-

---

²⁵² Останалите проблеми бяха посочени в хода на изложението – за недостатъчната квалификация, недостатъчното развитие на частното обучение, проблеми по повод откриването и закриването на висши учебни заведения, слабото разгръщане на алтернативата за учене през целия живот и пр.

дентите или учениците до определен момент (преди получаването на чуждестранната стипендия), след което обучаваните напускат пределите на страната; от друга – тя се лишава от съответната висококвалифицирана работна сила, от своите най-качествени човешки ресурси, които биха допринесли за икономиката и обществото, ако биха останали в България.

Посочените проблеми и оценки на българското образование обаче не означават, че няма развитие в тази област. Напоследък битува мнението, че реформи в образователната сфера не са провеждани досега, че реформа няма и че сега предстои реформа. По този начин се манипулира общественото мнение и се формират, меко казано, несъстоятелни обществени нагласи (всъщност, образно казано – напълно изкривени). Тъкмо обратното – изследванията и практиката дотук показват осъществяването на непрекъснати изменения още от самото начало на възникването и развитието на пазарното стопанство, през прехода към този тип социално-икономически отношения. Техният характер беше засилен, както вече се отбеляза, в предприєдинителните процеси към ЕС; този процес беше хармонизиран с европейското законодателство в условията на присъединяването на България към Общността, като в съответствие с това промени бяха извършени във всички форми на образователния процес – начално, средно, висше образование, образователни степени, квалификация, подготовка, обучение, ориентиране, консултиране, продължаващо професионално обучение и специфично обучение към МТСП. Друг е въпросът, че тези промени са недостатъчни, че трябва да се засилят и че в условията на криза е необходимо да се търсят и намират резерви за тяхното по-пълно съответствие на сегашното състояние в икономиката и обществото и главно – да се държи сметка по отношение на социалната цена на провежданите реформи.

Основните мерки за подобряване по отделни форми и равнища на образованието са:

– В областта на *предучилищното, началното и средното образование*, наред с осъществените подобрения и направените предложения в *Закона за училищното образование* и *Закона за народната просвета* е необходимо най-внимателно да се преценят предложенията за въвеждане на предучилищно обучение още при навършването на 5-годишна възраст на децата (както е във Великобритания и Бавария), тъй като условията и стандарта на живот у нас са много по-различни, особено при сегашната криза. Не само ниското заплащане на труда на родителите и учителите, не само материалната база в училищата и предучилищните учебни заведения, но и изследванията в здравния статус на българските деца показват, че още на 5 – 6 години голяма част от тях заболяват от диабет, вследствие на стреса и напрежението, които преживяват в предучилищна възраст; също така боледуват от страхови неврози, депресии, епилепсия и др., а това, освен лична, има и съответна социална цена за държавата. Внимателно следва да се прецени необходим ли е предложеният целодневен престой в училищата още от първия учебен клас, пак поради гореспомнатите причини.

– В областта на *средното образование и професионалното обучение*, наред с въведените матури, интерактивни методи на обучение, нов ред за кандидатстване във ВУЗ, нов правилник за вътрешния ред и т.н., е необходимо да се обърне по-специално внимание на връзката между теория и практика през обучаването на полезни умения и сръчности относно усъвършенстването на някои дейности, като например овладяването на специфични занаяти – дърводелство, керамично производство, гърнчарство, тъкачество и др. по примера на трудовото обучение, което се преподаваше някога у нас и така, както е в Германия (в гр. Коблени относно осъществяването на връзката училище – занаятчийство). Също така спорен е въпросът за държавното инвестиране в частните училища, предложено от МОМН.

– По отношение на *висшето образование* е необходимо засилването на връзките бизнес-обучение и академичното предприемачество, което е особено наложително в днешните условия на осигуряване на по-висока конкурентоспособност на българското образование на европейския и на международния образователен пазар. Това е свързано и с осъществяването на редица *съпътстващи мерки* – доколкото е възможно в кризисната ситуация – разширяване на финансирането, успоредно с намаляване на излишните разходи в учебните заведения, подобряване на качествения състав на обучаващия персонал, подобряване на съдържанието на преподаваните учебни дисциплини, повишаване имиджа на преподавателския състав и т.н. Всичко това трябва да бъде максимално съобразено с европейските изисквания и критерии в сферата на образованието и с опазването на главния източник, производител и потребител на всяка икономика – човешкия ресурс.

Ролята на образованието във формирането на социално-икономическата култура в България, т.е. в чисто икономически и социален аспект, се свежда до следното:

1) в движение от икономиката към българското образование на финансови средства, които на сегашния етап, в условията на тежката икономическа криза, са крайно недостатъчни. Това движение по принцип има за цел създаването на условия за просто и разширено възпроизводство на човешките ресурси в България, както и обратно – на образователния човешки потенциал към народното стопанство и отделните отрасли на икономиката, за повишаване приложението на иновации и на главните икономически показатели;

2) в осигуряването на образование съобразно личните интереси, потребности и мотиви на отделния индивид, както и в съответствие с обществените интереси и потребности;

3) в осъществяването на информираност относно степента на задоволеност на потребностите от образование на българското население, както и в информиране на икономиката и останалите обществени сфери относно потребностите от трудови ресурси и формите и начините за удовлетворяването им чрез развитието на различните области и степени на образователния процес. В това до голяма степен се изразява и ролята на образованието във формиране на икономическата култура;

4) в повишаване на здравноосигурителните вноски и вноските за осигурителен стаж, а оттук и до повишаване на пенсиите, макар че тук невинаги връзката е еднозначна, тъй като невинаги по-високото образование означава по-високи пенсии;

5) по-високото образование спомага за развитие на солидарността при неблагоприятни кризисни ситуации: при социалното подпомагане стремежът е към изработване на по-правилни мерки за подпомагане на бедните и болните, но това може да стане от високообразовани и висококултурни кадри. В момента у нас се прилагат някои идеи и мерки, граничещи с абсурда, напр. идеята безработните да стават „приемни семейства“, на които ще се дават около 150 – 200 лв. социални помощи на месец. (!?) За кого ще стигнат първо тези средства – дали за безработните родители, или за децата, които ще приемат? По същество това е ново „наслаждане на рискове“, което ще ощети двустранно и родителите, и приетите от тях деца.

Друг пример е тезата за ограничаване броя на освидетелстваните инвалиди, които надскочили неимоверно тези от предходните години, тъй като имало много фалшиви лекарски диагнози. Ясно е, че такива има, но защо не се вземе под внимание най-важното обстоятелство – тежките удари на кризата, водещи до стрес и заболяване на населението, а оттук – и до инвалидност? По същество сега у нас да си инвалид е равнозначно да си обречен на смърт, особено ако нямаш близки да се грижат за теб. Коренно различно е отношението към хората в неравностойно положение в европейските държави, за които, както вече се отбеляза, отношението към тези хора е белег на висока социална култура. Но това е тема, излизаша извън обсега на третия раздел. Тезата тук е, че само високообразованите кадри, само знаещите, можещите и желаещите могат да участват и в създаването на научнообоснована социална политика в служба на хората. В тези моменти преди всичко се изразява и ролята на образованието за формирането на висока **социална култура**. Както подчертава световноизвестният учен Херт Хофстеде, **културата винаги има социален характер**: „Културата не е университетска приемана идея и съществуват изключително разнообразни начини за нейното дефиниране. Същевременно всички, с изключение на най-екзотичните дефиниции, включват – както и ние – идеята, че културата принадлежи на **социалния свят**; тя определя начина, по който човешките групи структурират живота си.“²⁵³

---

²⁵³ Хофстеде, Х. Ян, II. *Пътърсън, Х. Хофстеде*. Изследване на културата. Управление, истории и синтетични култури. С., Класика и стил ООД, с. 53 (прев. от англ. ез.). (Х. Хофстеде е международно признат учен с разработването на първия емпиричен модел на измеренията на националната култура, а по-късно разработва и модел на организационните култури. Той е почетен професор по организационна антропология и международен маркетинг в Университета в Маастрихт – Холандия. Той е сред петдесетте най-често цитирани автори в Social Science Citation Index – световноизвестно американско издание, без той да е американец. За повече подробности вж.: Hofstede, Geert, *Cultures and Organizations. Software of the Mind*. London, 1991, p. 166; *Mc Graw-Hill, Hofstede, Gert Jan, and Paul B. Pedersen, Synthetic Cultures: Intercultural Learning through Simulation Games*, 1999, N 4, p. 415-440.

Формирането на икономическата и социалната култура под влияние на образованието е съпроводено и с развитие на *духовната култура*, макар невинаги адекватно. У нас този процес, особено в периода на кризата, е крайно труден и с големи препятствия пред посочения вид култура. Не е тайна, че много артисти, писатели, художници и други творци са принудени да отворят кафенета или малки магазинчета за хранителни и други стоки, за да си осигурят препитание; улични музиканти често напомнят за скитащите „трубадури“ от отдавна минали времена. Така че и в тази област съществуват множество нерешени проблеми.

8. Послеслов

И тук не е възможно да бъдат разкрити всички културни ценности на социално-икономическата, материалната и духовната култура в България, определящи нейната идентичност, както и мястото в съкровищницата на европейската и световната култура; образователните промени, проследени в миналото, настоящето и бъдещето, които водят до формирането и развитието на тази култура, също не биха могли да бъдат изследвани и описани изчерпателно. Тук ще посочим още някои културни ценности, както и имената на още много видни личности, допълващи приложния списък дотук, в различните ѝ области и сфери на дейност, в отделните ѝ видове и форми. Това са: Рогозенското съкровище – открито край Плевен; Вълчедръмското и Боровското съкровище, Римският стадион в Пловдив, датиращ от II в. пр.Хр., долината на Тракийските царе в Казанлък, Перперикон, Рилският манастир, Гложенският манастир, Бачковският манастир и многобройните монашески обители, с които е осеяна страната ни; Криптата с изключителното си богатство от икони към храм-паметника „Св. Ал. Невски“ в София, старинните турски джамии, като Байракли джамия (т.нар. Стара джамия в Самоков), Джумаята в Пловдив, както и в Кърджали, Златоград и т.н.; Белоградчишките скали и Бабини Видини кули са включени в предварителния списък на ЮНЕСКО за световното културно наследство, а София и Пловдив са обявени за кандидатстване за културна столица на Европа през 2019 г.

Към имената на българските артисти, посочени дотук, следва да се прибавят и тези на народния артист Кръстьо Сарафов, Анани Явашев, Антон Горчев, Тодор Колев, Георги Черкелов, Светослав Пеев, Никола Анастасов, Петър Слабаков, Григор Вачков, Николай Бинев, Богомил Симеонов, Коста Цонев, Джоко Росич, Сава Хашъмов, Сотир Майноловски, Мария Русалиева, Таня Масалитинова, Доротея Тончева, Анета Сотирова, Жоржета Чакъррова, Емилия Радева, Леда Тасева, Илка Зафирова, Добринка Станкова, Мая Драгоманска, Аня Пенчева, Велко Кънев, Георги Мамалев и много, много други; на българските писатели и поети – Младен Исаев, Ламар, Никола Фурнаджиев, Георги Джагаров, Радой Ралин (със своите прочути „люти чушки“ – да си припомним виждането му за науката: „Сит търбух – за наука глух“), Константин Павлов, Пеньо Пенев, Петя Дубарова, Любомир Левчев, Недялко Йорданов, Христо Радевски,

Камен Воденичаров, Валери Петров, Емилиян Станев, Блага Димитрова, Йордан Радичков, Гьончо Белев, Николай Хайтов, Георги Янков (автор на текстове за естрадни песни), Евтим Евтимов, Найденов Вълчев, Зорница Попова, Жива Кюлджиева, Георги Апостолов...; режисьорката Бинка Желязкова, драматурга Светослав Стратиев, бащата на българския телевизионен театър и мюзикъл (автор на първия български мюзикъл) -- Хачо Бояджиев, композиторите -- Петър Ступел, Красимир Кюркчийски, композитора и диригент Христо Недялков, естрадния диригент -- Вили Казасян, естрадните певци и певици -- Георги Кордов, Борис Годжунов, Борислав Грънчаров, Георги Минчев, Йорданка Христова, Маргарита Хранова, Мария Нейкова, Паша Христова, Катя Филипова, Петя Буюклиева, Илия Ангелов, братя Аргирови, Тони Димитрова („Ах морето...“), Нели Рангелова, Георги Христов, Коцето-Калки, естрадните състави „Щурците“, „Везни“, „Сигнал плюс“, „Домино“, „Тоника“, дует „Ритон“, „Трамвай № 5“, „LZ“, „Тангра“; художниците -- Антон Митов, Николай Райнов, Любен Зидаров, Илия Петров, Никола Аръшев, Бенчо Обрешков, Тома Върбанов, Стефан Кунчев, Борис Ненов, Преслав Кършовски, Елза Гоева, Вера Недкова, Кирил Цонев, Вера Лукова, Генко Генков, Славка Денева, Мария Столарова, Руска Маринова, Васил Стоев, Стоян Сотиров, Теофан Сокеров, Васил Кръпчански, Бранимир Николов, Николай Николов, Димитър Буюклиев-Мичи, Васил Вълев, Бисера Вълева, Тома Трифоновски, Мая Горова, Бисера Прахова, Станислав Памукчиев, Борислав Домусчиев, Дило Дилов, Долорес Дилова, Давид Перец, Стефан Марков, Иван Яхнаджиев, Йордан Кацамунски, Михаил Камберов, Георги Баев, Сузи Аронова; колекционерите: Боян Радев, Славчо Сираков, Дочо Лазаров...; организирането на традиционните и *най-модерни съвременни инициативи и дейности* -- традиционните есенни салони на изкуствата в Пловдив, така и модерните: посоченият фестивал „София диша“, многобройните фестивале от типа на провежданите „София Хартиен Арт Фест 2011“, организиран от Фондация „Алматерас“, провежданият вече в продължение на 20 години фестивал „Преди-пространство“, осъществяван от 1991 г. насам в Балчик (само през 2001 г. в Русе); самостоятелният „Инсталация 8“ в рамките на посочения фестивал, както и редица прояви по линия на Фондация „Българска памет“ (за опазване на паметниците на културата и др.) и Фондация „Поддържане на изкуството в България“ (ПИБ); фестивалите на поетиката, на куклените театри, екофестивалите; твърде разпространеното напоследък у нас, както и в други европейски и неевропейски държави изкуство „графити“, ако е изпълнено професионално, служи за модерен декор на сградите и градските пространства. Друга културна изява, особено предпочитана от децата, е *цирковото изкуство*, за което допринасят и частните циркове като този на Драгомир Драганов (Драго Чаю) и неговите съдружници. Освен това в страната ни се провеждат ежегодни конкурси и представления на пясъчни изображения, от рода на представеното в Южния парк в София, музикални конкурси, литературни четения, творчески представления на автори; провеждат се и симфонични, балетни, естрадни и други спектакли -- „Мартенски музикални дни“, „Варненско лято“, „Златният Ор-

фей“, чиито традиции постепенно ще се възраждат, празниците на изкуствата „Аполония“ от миналото, които продължават и до днес (през 2013 г. за 29-ти път беше проведен – „Аполония’ 13“), Нептунови тържества на морето, модни фиести (ревюта, конкурси за красота), фолклорни надпявания, надсвирвания и надигравания („Родопа пее“, надсвирването на стотиците гайди в местността Гела в Родопите); през последните години в страната ни ежегодно се провежда „Нощ на музеите“, за която вече се писа (подобно на „Нощ на учените“, съгласно Европейските инициативи).

Всички посочени материални и духовни ценности, артефакти, дейности и творчески изяви, имена на културни деятели в различни области на културата и изкуството, свидетелстват за съхраняването и развитието на българското културно наследство като част от европейското и световното културно наследство. Този процес не е от сега. По същество българската култура винаги е била неотделима част от европейската – още от времето на траките, римляните, гърците... Както бе отбелязано, по време на османското владичество, нейната самобитност е била съхранявана чрез религията, а много нейни културни образци са преплетени с тези на ислямското културно наследство; от началото на развитието на капитализма у нас българската култура се е влияла от европейските образци – както по отношение на архитектурата и изкуството, така и по отношение на социално-икономическата култура, културата на общуване и поведение. Това ясно проличава в трудовете на Ив. Хаджийски – „Бит и душевност на българския народ“, когато обрисова маниерите на подражание в общуването и облеклото на българския еснаф по подобие на европейските, желанието на всяка цена да се доближава до „Европа-та“, макар и понякога да буди смях; неслучайно много будни българи и българки са придобивали образование в чужбина – във Биена, в швейцарските учебни институции, в Мюнхен и т.н.

В условията на присъединяването на България към ЕС, страната ни беше призвана да спазва европейските изисквания, решения, критерии, стандарти, както и законодателно-нормативните документи в сферата на културата, в образователната сфера и във всички останали области на общественно-икономическия и социално-политическия живот, за което се спомена в Първа глава. Въпреки изключително тежката икономическа, финансова, социална и дългова криза, процесите, свързани със запазването на ценното културно наследство, на онова, което е най-характерно за един народ, както и с по-нататъшното развитие на културата, се вземат едни или други мерки за съхраняване и реализация. Така например в края на февруари 2012 г. в София беше открит Регионален културен център за опазване на културното наследство на Югоизточна Европа под егидата на ЮНЕСКО с генерален секретар – българката Ирина Бокова. Това е резултат от проведената 35-та Сесия на Генералната конференция на Организацията и последвалите споразумения между държавите за сътрудничество в сферата на образованието и културата. Той ще се помещава в една от сградите на Министерството на културата – там, където е Музеят за социалистическо изкуство. Това е израз и нова форма за осъществяване на културните инициативи

в страната ни по повод съхраняването на националното (респ. европейско) културно наследство. И тук, както и при образованието, *бизнесът* също подпомага културата – чрез осигуряването на средства за опазване паметниците на културата, за стипендии за даровити деца и млади таланти, спонсорира музикални, художествени и други конкурси (като по този начин получава облекчения за данъци), стимулира младежта и възрастните за участие в едни или други прояви на художественото творчество. Това е стъпка напред в благородната кауза по пътя на спонсорство и благотворителност, макар и в степен, много по-ниска от тази във високоразвитите европейски държави и особено в САЩ, където американците отделят огромни суми за филантропия, съобразно високия жизнен стандарт.

За формиране и развитие на националното ни културно наследство като част от европейското все по-голяма роля играе *образованието*: именно чрез него, както се отбеляза, се формират и възпитават *личности с широк културен кръгозор, с ценности, доближаващи се до европейските*. Ето защо в страната ни се провеждат все по-машабни и по-значими форуми в тази област. Така например през март 2012 г. в София (НХА) се състоя форум на тема: „Укрепването на висшето образование в България – опции за подобряване на качеството на финансиране на образованието“, което по същество е и най-новото изследване на Световната банка в тази област; пак в началото на 2012 г. от МОИМ бе оповестено, че ще се открият центрове за кариерно развитие във всичките 28 области на страната, което ще позволи ориентирането и избора на професия на учениците още от самото начало на обучението им, вкл. в сферата на културата и изкуството. Това поставя и въпроса за все по-голямо „стикване“ между Министерството на образованието и Министерството на културата.

Друг момент: по данни на проведени социологически изследвания, българите купуват 20 пъти по-малко книги от останалите граждани на ЕС, което се отдава преди всичко на факта, че предимно се ползва Интернет за четене на книги, а това поставя и адекватни задачи към библиотеките и читалищата; същевременно прави впечатление обстоятелството, че в културата ни все повече навлизат електронните книги (както и електронните учебници в сферата на образованието). Във всички случаи обаче, образованието е това, което насочва отделния индивид към ползването на едни или други начини за знания и обогатяване на личността чрез културните придобивки в различните области на науката, културата и изкуството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпросът за образованието (образователните практики) и неговата роля за развитие на икономиката, обществото, отделната личност и особено много на европейската култура, в частност в България, е един от най-важните в съвременното развитие на икономиката и обществото. От него зависи както материалното и културното благосъстояние на индивида, на човешкия ресурс по пътя на тясноспециализираното или многостранно развитие, така и обществената производителност и интензивност на труда, ефективността, конкурентоспособността и културата на социума.

Още повече, че икономическата и социалната мимикрия не могат да помогнат за преодоляване на днешната криза; за това може да помогне образованието.

Основните моменти в тази област са свързани с необходимостта да се изследват, анализират и конкретизират осъществените образователни промени и практики във високоразвитите европейски държави, поели пътя на интеграцията и обединени в хомогенна със своите принципи, изисквания и критерии общност чрез синхронизацията в образователната и културната сфера, както и във всички останали сфери на жизнената дейност. В качеството си на примери, образци, еталони за българското образование, каквито са образователните модели на Германия, Франция, Великобритания, Холандия, Испания, Италия и др., могат да бъдат взети под внимание и в България с оглед приложението на техния натрупан богат исторически опит в тази сфера. Върху основата на изследване на европейския образователен опит могат да се проучат и конкретните възможности за подобряване на българското образование както в количествен, така и в качествен аспект.

Основните аспекти на *образователната политика на ЕС* са свързани:

1) С развитието на всички видове и форми на образованието и обучението – начално, основно, средно, висше и съответните му степени (бакалавър, магистър и доктор), както и с професионалното образование и обучение, продължавашото професионално обучение и квалификацията.

2) С осъществяването на мерки, свързани с политиката на заетостта, доколкото образованието и обучението се разглеждат в аспекта на осигуряването на европейската конкурентоспособност.²⁵⁴ Това обаче може да стане не

---

²⁵⁴ Така например ЕК отдавна изрично подчертава, че целта трябва да бъде „професионално образование..., съобразено с перспективите на трудовия пазар и на заетостта“ (Бяла книга на Комисията на ..., 1996).

пряко, а индиректно – чрез осигуряването на специфични инвестиции в образователната сфера; възвръщането на тези инвестиции, както вече се отбеляза, става след време.

Колкото се отнася до ролята на образованието върху други икономически показатели (безработицата), тук невинаги връзката е еднозначна; често пъти по-високото образование не се явява фактор за намиране на работа, напротив – намира се по-лесно от нискоквалифицирани кадри. Разбира се, това зависи от етапа на икономическо развитие, от конкретната икономическа ситуация, от приоритетите на развитие и др.

3) Тук се проявява и *социалният аспект на образователната политика*. Според цитираната Бяла книга (1996, с. 67), социално политическата ориентация на образователната политика проличава особено в насоката, в която се призовава за прекратяване на практиката на изолация чрез създаването на т.нар. училища на втория шанс, т.е. чрез интегрирането на групи от населението в неравностойно положение и създаването на образователни възможности за тях от рода на различни видове курсове за квалификация, практическо обучение и т.н. Развитието на образованието спомага за ограничаване на бедността и за разширяване на трудовия, социалния и културния кръгозор на човешкия капитал.

4) Освен социалния аспект, тук се проявява и *професионално-методическият аспект*. В тази връзка следва да се подчертае, че ЕК още преди години подчерта изрично значението на интеграцията и на развитието на личността за бъдещето на Европа (Бяла книга..., 1996, с. 27). Нещо повече – Комисията категорично отхвърля свеждането на образованието до единствената функция да произвежда човешки ресурси за потреблението на икономиката; използването на тези ресурси трябва да се осъществява под егидата на засилване вниманието към социалните, културните и духовните аспекти на личността.²⁵⁵

Лисабонската стратегия за растеж и заетост постави знанието, постигнато чрез образованието, на централно място в общественото развитие на ЕС – подчерта се главната задача за развитие на „*икономика, основана на знанието*“.

Основен резултат от развитието на икономиката на знанието е и *формирането на съвременната социално-икономическа, материална и духовна култура* на европейските страни. Върху основата на промените в образованието съобразно с европейските изисквания, решения и документи, се формира *нов, европейски тип култура*.

По същество *културата* на една нация и народ е комплексен показател, който включва в себе си икономически, социални, политически, материални и духовни компоненти. Като цяло тя представлява натрупания опит на поколенията в съответните области и сфери – материална, социална, духовна. В това свое качество тя обхваща икономическата, социалната и духовната култура, както и разностранните специфични видове култура – политическа, фирмена, културата на поведението, на общуването и пр.

---

²⁵⁵ Вж. Комюнике на Комисията на..., с. 3.

Икономическата култура се основава на натрупания опит в сферата на икономиката; тя е плод на развитието на съответните икономически отношения чрез реализирането на икономическата система и политика; **социалната култура** е натрупаният опит в сферата на социалните отношения, реализирани чрез съответната социална система и политика; **материалната култура** е натрупаният овеществен опит в произведенията на твореца; **духовната култура** е израз на нематериалните, духовни отношения, които се проявяват чрез аналогичната културна политика в областта на духовното творчество.

Симбиозата на всички тези видове култура характеризира и понятията „нация“ и „народ“ като специфичен тип култура. В дадения случай **акцент се поставя върху социално-икономическата култура**.

Ролята на образованието за формирането и развитието на народите и нациите като типове култура (европейска култура) се изразява първо, в обстоятелството, че то стои в основата и началото на тези процеси, както и в тяхното бъдеще, тъй като именно то представлява начална и бъдеща инвестиция на обществото; *второ*, образованието съдейства за получаването на знания и иновации на обществото и отделната личност, като по този начин издига и неговата (нейната) култура; *трето*, то съдейства и е непосредствено свързано с повишаване равнището на важни икономически показатели – за осигуряване на заетостта, за повишаване на производителността и интензивността на труда, за конкурентоспособността.

В условията на изключително тежката **икономическа криза**, която повлече със себе си и **социалната, и културната криза**, осъществяването на промени в образованието значително се затруднява. Това обаче не означава, че ролята му като приоритет в обществено-икономическото развитие трябва да се намали. Тъкмо обратното: както недвусмислено подчерта председателят на ЕК – Жозе Мануел Барозо (Барозу), а и тук вече се подчерта, **образованието и науката са не само приоритети в обществено-икономическото развитие, а приоритети над приоритетите**; именно чрез инвестирането в тях, чрез тяхното развитие в условията на криза, ще могат да се повишат икономическите, социалните и културните показатели и ще се повиши конкурентоспособността.

Изследваните промени на страните от Европейската общност показват, че процесите в тях се подчиняват на **общи закономерности** в образователния процес; от друга страна, има и **специфични** – те се отличават със своя национална идентичност, определени са от специфичните условия на всяка една, отделно взета страна в Общността, както и от присъщите традиционни черти, психология, унаследен опит и пр.

Същото се отнася и до България: от една страна, тя се подчинява на общите закономерности в Европейската общност, към която вече принадлежи, а от друга, се отличава със специфични особености в народопсихологията в страната ни, с местните, до голяма степен балкански и ориенталски обичаи и нагласи на българина. Последните обуславят и закономерности, конкретно изразяващи се в проявлението на образователните и културните процеси у нас.

Смятам, че **основните научни резултати** от изследването в монографията могат да бъдат обобщени в следните няколко пункта:

– извършена е систематизация на документите на Европейската общност в областта на образованието и културата, с акцент върху социално-икономическата култура;

– направен е обстоен аналитичен преглед на развитието на образованието в редица европейски страни (от Западна и Южна Европа), както и на историческото, социално-икономическото и културното им развитие. Това е осъществено върху базата на богат статистически материал от международни източници, прогнози и др.;

– установени са закономерности в проявлението на образователните процеси в европейските страни при съответните образователни системи и при утвърждаването на съответните образователни практики;

– изследвани са основните образователни промени и практики в България, целящи постигането на синхрон с европейските решения и насоки (съобразно с Болонската декларация от 1999 г., Меморандума за учене през целия живот от 2000 г., Лисабонската стратегия за заетост и растеж, стратегията „Европа 2020“ и т.н.);

– посочени са проблемите, формулирани са изводи, обобщения, оценки, мерки и лични становища за развитие на образованието в България;

– представени са добри практики от Европа за развитие на българското образование и най-вече на ролята му във формирането и развитието на европейската култура, които са конкретизирани по отделни форми на различни равнища.

Тези резултати имат **научнотеоретическа и приложна значимост**: първата, доколкото монографичният труд представлява съвременното виждане на проблема за количествено и качествено подобряване на образованието, за осъществяването на непрестанни промени в него и за повишаване на ролята му във формирането на европейската социално-икономическа култура, в частност в България, в контекста на техния опит; *втората*, чрез конкретното приложение на този опит в страната ни, по пътя на представянето на многобройни примери, факти и образователни практики, а също чрез евентуалния отзвук, който би имал настоящият проект, върху редица образователни и научни институции – ВУЗ, МОН, Министерство на културата, БАН, съответни агенции и неправителствени организации. За това ще допринесат и направените оценки, изводи и обобщения за реалното състояние на образованието във всяка отделно взета страна, вкл. в България. Така че това своеобразно образователно и социокултурно изследване малко или повече би могло да запълни някои „празни територии“ в разглежданата многостранна област.

ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алкалай, Ю.* Нова визия за обучението и развитието на мениджъра. С., 2005.
- Антонов, П.* Тенденции в икономическото развитие на Франция и нейните позиции в икономическите отношения. С., Изток-Запад, БАН, 1988.
- Атанасова, Л.* Маркетингови комуникации в туризма и услугите, или как да привлечем и задържим потребителите на туристически и други услуги. Бургас, Крита, 2001.
- Атанасова, М.* Съвременни концептуални акценти в развитието на човешките ресурси в организацията; *Георгиева, П.* Ролята на компетентностния модел за мотивация на човешките ресурси. – В: Панорама на труда, бр. 6, 2009, с. 3 и с. 34.
- Бавв, С.* Бедност и образование. – В: Статистика, 4, 2002.
- Бауман, З.* Постмодерната етика. С., Лик, 2011.
- Бел, Д.* Културните противоречия на капитализма. С., Народна култура, 1994. (Второ преработено и допълнено издание).
- Белева, И.* Усъвършенстване на административната организация на трудовия пазар в съвременните условия. – В: Икономически изследвания, кн. 2, 2008, с. 60.
- Боева, Б., А. Василева.* Публично-частно партньорство – има ли формули за успех. – В: Икономически алтернативи, бр. 3, 2008.
- Боева, Б., С. Болева.* Взаимодействие университет-бизнес в условията на присъединяване на България към ЕС. – В: Икономически алтернативи, бр. 2/67, 2005.
- Бойчева, В.* Образованието. – В: Сб. България – 20 век. С., 1999.
- Бояджиев, Д.* Мениджмънт на човешките ресурси. С., 1994.
- Вебер, М.* Протестантската етика и духът на капитализма. С., 1993.
- Воденски, М.* Икономически, социални и природни влияния на туризма. С., Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2001.
- Генов, Н.* Източна Европа в глобалните процеси. С., Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2011.
- Голяма енциклопедия България в 12 тома (ползван том втори и трети), БАН, 2012.
- Гочев, Г.* Трудовите и осигурителните отношения – проблеми, алтернативи, перспективи. – В: Панорама на труда, бр. 2, 2004.
- Даскалов, Т.* Човешките ресурси и административното обслужване; *Тодоров, Т.* Подходи за повишаване на качеството на обучението в малките и средните предприятия. – В: Панорама на труда, бр. 4, 2009, с. 26, 36.
- Джери, Д., Дж. Джери.* Большой толковый социологический словарь. Т. 2, русско-английский/англо-русский. М., Изд. Вон-Аст. (Collons), 1998.
- Добрев, П.* Усъвършенстването на кадровия потенциал като фактор на икономическия растеж. С., 1978.
- Добреньков, В. И., А. И. Кравченко.* Фундаментальная социология. В пятнадцати томах. Том IV – Социальные деформации, 1042 с., Разделъ, т. 7 – Природа и человек: Экономических деформации (Глобальные процессы). М., Инфра-М, 2005, с. 357.
- Доклади за човешкото развитие, ПРООН, 1999 – 2005 г.

- Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план. Закон за професионалното образование и обучение, Национална стратегия за продължаващо образование и обучение (ИПО).
- Зарева, И.* Основни предизвикателства към образователната и професионалната подготовка на работната сила в България. – В: Икономически изследвания, кн. 3, 2008, с. 24.
- Захариев, А.* Европейско измерение на висшето образование в България. Комисия по осигуряване на качеството на академичните стандарти при СА „Д. Ценов“ – Свищов, 2005.
- Зибер, Н.* История на първобитната икономическа култура. С., 1949.
- Илиева, Сн.* Организационна култура. Същност, функции и промяна. С., Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2006.
- Информации и данни от Института за съвременно изкуство – София.
Информация и данни от цифрова библиотека „Европеана“, 2011, 2012*.
- История социологии в Западной Европе и США. Институт социально-политический исследования РАК. М., изд. „Норма“, 2001.
- История теоретических социологии в 5 томах. Под ред. на проф. Ю. Н. Давидов. Т. 1. М., Наука, 1995.
- Колев, К., А. Райчев, Ал. Бунджулов.* Училището и социалното неравенство. С., Фондация „Фр. Еберт“, 2000.
- Колева, Д.* Сорокин. Културологични идеи. – В: Социална и културна динамика. С., Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1993.
- Културата на предприемачеството. Под ред. на Бр. Бъргар. С., 1994.
- Лалков, М.* Българското минало 1878–1918. Познато и непознато. Исторически очерци. С., „Тилиа“ ОД, 1997.
- Лаш, Скот.* Критика на информацията. С., ИК „Кота“, 2004 (Scott Lash. Critique of information). Част I – Информация. Живи зони, мъртви зони: към глобална информационна култура, с. 54.
- Леви-Строс, Кл.* Митология и културантропология. Структурна антропология II. С., изд. къща „Хр. Ботев“, 1995 (превод от фр. ез.).
- Луканова, П.* Продължаващо обучение и неговото стимулиране. – В: Икономически изследвания, кн. 3, 2008, с. 3.
- Малиновски, Бр.* Що е култура? – В: Научна теория на културата. Функционална теория. Амер. издание в превод от англ. ез. С., Панорама плюс; Изток-Запад, 2004, с. 42–49.
- Матев, М. (ръководител), А. Кирова, И. Зарева.* Съхранение и развитие на човешкия капитал в образованието и науката в България. С., Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 255 с.
- Матев, М.* Науката в България и икономиката, основана на знанието. – В: Европейски перспективи на националното стопанство. Варна, 2005.
- Материали от годишните събрания на регионалните инспекторати по образованието. МОМН, 2005 – 2010.
- Минков, М.* Защо сме различни? Международни различия в семейството, обществото и бизнеса. С., 2002.

---

* Цифровата библиотека на ЕС – Европеана, е създадена от няколко години насам; в нея България е увеличила четири пъти своята съдържателна информация за географското разположение, социално-икономическото развитие и статус, образованието, културното наследство и пр.

- Минкова, Ст., Тр. Трифонов. Народопсихология. Български дух, душевност и духовност през вековете. С., Изд. къща „Памет“, 2003.
- Михов, Д. Европейски политики и практики по обучение и развитие на персонала. – В: Икономически алтернативи, УНСС, бр. 6 (71), 2005, с. 44.
- Национална класификация на професиите и длъжностите (НКПД), в сила от 01.01.2006 и доп. и изм. със заповед № 884 от 07.11.2006.
- Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка, 2006 – 2015 г.
- Национална стратегическа референтна рамка, 2007 – 2013 г.
- Национална стратегия за подготовка на Република България за членство в Европейския съюз, март 1998.
- Никофоров, В. Кое е главното направление за коренното подобряване на образованието в България. – В: Икономически изследвания, 2007, кн. 2.
- НСИ, България 2006 – социално-икономическо развитие, (www.nsi.bg).
- НСИ, Заетост и безработица, 2007 – 2010.
- НСИ, Образование в Република България, 2007 – 2010.
- НСИ, Статистически годишник, 2007 – 2010.
- НСИ, Статистически справочник, 2007, 20011.
- Образование в България, 2007.
- Образование в Р България – 2004. НСИ. С., 2005.
- Образование и обучение, 2010. Принос на Р България към съвместния доклад на Европейската комисия и съвета, 2006.
- Овчаров, Д. Ранновизантийската литература. Култура по българските земи IV – VI век. С., Летера, 2011.
- Пазарната оценка на публичните и частните инвестиции в човешкия капитал, формиран в степената на висшето образование. Първи етап: Емпирично социологическо изследване и информационно осигуряване. Авт. кол. с рък. доц. д-р М. Сотирова. Национален фонд „Научни изследвания“ към МОМН, 2009. (Пловдив, ноември 2007, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Факултет по икономически и социални науки, УНСС – катедра „Икономическа социология“).
- Проект на Национална стратегия за научни изследвания за периода 2005 – 2013, МОН, 2004.
- Резолюция на Съвета на Европа за обучението през целия живот, 27 юни 2002 г., 2002/C 163/01.
- Смилянков, Н., Г. Динекова, Н. Козаров. Квалификация и преквалификация на работната сила в контекста на структурната реформа. С., 1996.
- Спасов, К. Професиометрия – наука и практика за професията и квалификацията. С., Апис, 2005.
- Списание „Изкуство“ (Art in Bulgaria), изд. „Рекламна къща Ая“, 1998.
- Станев, Ст., В. Мирчева и др. Образование за всички (Състояние и проблеми). С., НИО, 2002.
- Стойчев, И. Сътрудничеството между университетите и бизнеса в Германия, семинар на тема „Продължаващо обучение на младежи с висше икономическо образование без трудов опит“. С., Унив. изд. „Стопанство“, 2004.
- Стойчев, Й. Преподавателите и качеството на обучението. – В: Икономически алтернативи, бр. 1, 2006, с. 131 – 132.
- Стойчева, Б., Ем. Милчева. Индуриални отношения и човешки ресурси. Фондация „Фр. Еберт“, по-специално част I: Измененията в Кодекса на труда от 2001 г. и отражението им върху управлението на човешките ресурси и индустриалните отношения в България.

- Сунян, В. Б. Образование с США: состояние и приоритеты развития. США · Канада, Экономика, политика, культура, № 1, 2000.
- Тофтър, А. Третата вълна. Изд. къща „Пейо Кр. Яворов“, 1991.
- Трети доклад за кохезионната политика, ЕС, юни 2004.
- Тромпенаарс, Ф., Ч. Хмидън · Търнър. Да се носиш по вълните на културата. Разбиране на културното разнообразие в бизнеса. С., Класика-стил, 2004.
- Харизанова, М., Д. Бояджиев, Н. Миронова-Ангелова. Управление на човешките ресурси: теория, практика. С., Интернет, 1999.
- Харизанова, М., Д. Бояджиев, Н. Миронова-Ангелова. Управление на човешките ресурси. Инвестиции в бъдещето. С., Авангард Прима, 2007.
- Цанев, Цв., Ст. Савов, Ст. Шаламанов. Европа – политико-икономически справочник. С., 2005.
- Цанов, В. Социални аспекти на кризата в България. -- В: Икономиката и социалната политика на България в условията на съвременната глобална криза. С., ГорексПрес, 2010, с. 28.
- Цели на хилядолетието за развитие, ПРООН, 2004.
- Шаханович, С. В. (Витебск), А. И. Кравченко. Икономическа култура: съдържание, социални функции. Културология: учебно пособие для вузов. 3-то изд. М., Академический проект, 2001.
- Шопов, Д., М. Атанасова. Управление на човешките ресурси. С., Тракия, М. 1998.
- Bahram, Bekhradnia. Higher Education in Bulgaria: a Review for the Ministry of Education and Science, S., 2004.*
- Bruck, G. Allgemeine Sozialpolitik, Köln, 1981.*
- Commission of the European Communities, Commission staff working document, Progress towards the Lisbon objectives in education and training, 2007.
- Commission of the European Communities, Education and training 2010, 2000.
- Commission of the European Communities, Implementing the Education and training 2010, Work programme, Progress report, 2005.
- Commission of the European Communities, Learning Action Plan. 2001.
- Cultural statistics, Eurostat, 2007.
- Developments in the European Union, Second Edition, Brussels, 2003.
- Druhle, C., Garnsey, E. Do academic spin-outs differ and does it matter? Journal of Technology Transfer, 29, 2004.*
- Enabling European Higher Education to Make its Full Contribution to the Knowledge Economy and Society, Brussels, February, 2005.
- Europe's Rolling Action Plan for Information Society, European Commission (<http://www.ispo.cec.be/>).
- Eurostat (online data).
- Eurostat, Cultural statistics, 2007.
- Eurostat, Science, technology and innovation in Europe, 2007, 2008.
- Facing the Change, Report of High Level Group, EU, Brussels, 2004.
- Faulkner, Harold U. Geschichte der Amerikanischen Wirtschaft. ECON-Verlag, Duesseldorf, 1957.
- Frankenstein. K. Der Arbeiterschutz. Leipzig, 1986.
- http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/happiness_formula/4771908.stm
- <http://www.mediatimesreview.com/september/World&works.php>
- Information Society Forum: State of Play (<http://www.ispo.cec.be/>).
- Key data on higher education, Eurostat, 2007.
- Main Science and Technology Indicators, OECD.

- Opinion the Communication from the Commission on the Social and Labour Market Dimension of the Information Society, People first – the Next steps. Economic and Social Committee of the European communities, Brussels, 25-26 February 1998.
- Otero, M., A. McCoshan.* Study on Access to Education and Training – Tender No EAC/38/04. LOT, Final Report for the European Commission, December 2005.
- Review of National Policies for education: Bulgaria – Science, Research and Technology, OECD, 2005.
- Sianesi, B., J. Van Reenen.* The returns to education: macroeconomics. *Journal of Economic Survey*, Vol. 17, 2003.
- The G-7 Ministerial Conference, Chair's Conclusions. Europe Documents, No1923/27, February, 1995.
- Wobmann, L., G. Schutz.* Efficiency and equity in European education and training systems, Analytical report for the EC, 2006.
- Wright, M., B. Clarysse, Ph. Muster, A. Lockett.* Academic Entrepreneurship in Europe, Edward Elgar Publishing, 2007.
- Wright, M., B. Clarysse, A. Lockett, M. Knockaert.* University-industry linkages: evidence from mid-range universities in Europe, Academy of management Conference, Atlanta, 14 August, 2006.

EDUCATIONAL AND CULTURAL PRACTICES IN WESTERN AND SOUTHERN EUROPE

(S u m m a r y)

This monograph discusses the educational and cultural practices of the countries from Western and Southern Europe, as well as their application in Bulgaria.

The monograph specifies the main European documents in the area of education and culture, as well as the newest solutions of the European Union through “Europe 2020” Strategy. It mentions the European legislation base in this field, and the Bulgarian legislation specified by it.

The monograph outlines the most important aspects of the educational systems and practices in some Western and Southern European countries, like Great Britain, France, Netherlands, Spain, etc. It determines the main marks of the social-economic, material and spiritual culture in these countries, as well as the contribution of Bulgaria to the development of the European cultural depository.

Besides the strictly scientific data and evidences, the monograph shows also many examples, facts and events from the cultural life of some of the European peoples, which contribute to getting acquainted with their achievements and to adding a practical-applied and popular image to the monograph.